

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

***«ЯЛТИНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ» 1945 Р.
І ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН У ХХ - ХХІ СТ.»***

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**«ЯЛТИНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ» 1945 Р. І
ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ХХ - ХХІ СТ.»**

Збірник наукових праць

За загальною редакцією директора Державної установи «Інститут
всесвітньої історії Національної академії наук України»
доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченко

КИЇВ - 2016

УДК 94 (100) «1945» + 327
ББК ТЗ(0)63 + Ф4(0)
Я - 52

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол №3 від 24 березня 2016 року)

Рецензенти:

Матвієнко В.М., доктор історичних наук, професор
Лисенко О.Є., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія :

Кудряченко А.І., д. і. н., проф. (*загальна редакція*)
Потехін О.В., д. і. н. (*відповідальний редактор*)
Ялі М.Х., к. політ. н., ст. н. с. (*редактор, упорядник*)

«Ялтинська конференція «Великої трійки» 1945 р. і еволюція міжнародних відносин у ХХ - ХХІ ст.»: збірник наукових праць. / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченка А.І. // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.:

12 лютого 2015 року у Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України» відбувся «круглий стіл» **«Ялтинська конференція 1945 р. «великої трійки» і еволюція міжнародних відносин у ХХ - ХХІ ст.»** До участі у цьому науковому заході долучилися вчені ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», а також представники Міністерства закордонних справ України, Дипломатичної академії України при МЗС України, Київського інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка, інших столичних вищих учбових закладів та журналісти. У збірнику подані статті, які найкращим чином представляють основні тематичні напрями та викликали жваву дискусію учасників.

ЗМІСТ

Кудряченко А.І. Ялтинська (Кримська) 1945 року конференція держав Великої трійки і вихід України на міжнародну арену.....	4
Солошенко В.В. Історичне значення Ялтинської конференції.....	16
Толстов С.В. Роль великих держав у міжнародній взаємодії країн Європи.....	25
Шморгун О.О. Ялтинська конференція як індикатор інерційності системної модернізації світового порядку.....	48
Вовк В.М. Ялтинські домовленості і панування реалістичного порядку.....	54
Ялі М.Х. Біполярна міжнародна система: теоретичний вимір.....	61
Ілюк Т.В. Проблеми Греції в контексті ялтинських домовленостей.....	67
Потехін О.В. Ялтинсько-потсдамська система, «холодна війна» та спроба її реінкарнації.....	77
Врадій О.С. До питання про джерела ідеї «єдиної Європи» напередодні та у часи Другої світової війни.....	92
Ветринський І.М. Російська агресія проти України та її вплив на регіональну безпеку : геостратегічний контекст.....	101
Лоссовський І.Є. Агресія Росії проти України як реалізація доктрини «обмеженого суверенітету» (доктрина Путіна).....	114
Добровольська А.Б. Придністровське питання у контексті сучасної європейської безпеки.....	125
Перга Т.Ю. Роль ОБСЄ та НАТО у формуванні системи глобальної екологічної безпеки.....	137
Герасимчук Н.В. Проблема ефективності системи міжнародних інституцій під егідою ООН.....	151
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	164

ЯЛТИНСЬКА (КРИМСЬКА) 1945 РОКУ КОНФЕРЕНЦІЯ ДЕРЖАВ ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ І ВИХІД УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНУ АРЕНУ

У статті з висоти історичного часу аналізуються рішення Ялтинської конференції держав-лідерів антигітлерівської коаліції стосовно завершення Другої світової війни та повоєнного облаштування Європи і світу. Окремо з'ясовуються чинники виходу України на світову арену та її участь у міжнародних відносинах.

Ключові слова: Ялтинська конференція, антигітлерівська коаліція, повоєнний устрій, Велика трійка, СРСР, США, Великобританія, Україна, ООН, Рада Безпеки.

В статье с высоты исторического времени анализируются решения Ялтинской конференции государств-лидеров антигитлеровской коалиции относительно окончания Второй мировой войны и послевоенного обустройства Европы и мира. Отдельно раскрываются факторы выхода Украины на мировую арену и ее участия в международных отношениях.

Ключевые слова: Ялтинская конференция, антигитлеровская коалиция, послевоенное обустройство, Большая тройка, СССР, США, Великобритания, Украина, ООН, Совет Безопасности.

In the article from a height of historical time the decisions of anti-Hitler coalition leaders made at Yalta conference concerning the end of the Second World War and post-war arrangement of Europe and the world have been analyzed. Separately, the factors of Ukraine's output on the world arena and its participation in international relations have been revealed.

Key-words: Yalta Conference, anti-Hitler coalition, the post-war arrangement, the Great Troika, USSR, USA, UK, Ukraine, the United Nations Security Council.

У 2015 році світова спільнота відзначила кілька 70-річних ювілеїв – визначних дат для всього людства, які пов'язані із завершенням Другої світової війни. Одна з перших ювілейних дат – це 70-річчя Ялтинської (Кримської) конференції глав союзних держав та урядів антигітлерівської коаліції (так званої Великої трійки): СРСР, США і Великої Британії, що відбулася 4–11 лютого 1945 року. Тогочасна міжнародна конференція проходила з метою координації планів щодо завершення розгрому нацистської Німеччини та її союзників, вироблення основних принципів післявоєнного облаштування світу.

Варто наголосити, що Ялтинська (Кримська) конференція була другою після Тегеранської 1943 р. та передувала наступній і останній Потсдамській

(Берлінській) середини 1945 р. В історичному контексті саме дві останні конференції Великої трійки поставили крапку в низці схожих міжнародних форумів: у Відні (1815), Берліні (1878) та Версалі (1919), на яких держави-переможці в руслі класичної геополітики спільно виробляли принципи нового світоустрою. У лютому 1945 р. на переговорах у Ялті були присутні: голова РНК СРСР Й. Сталін, президент США Ф. Рузвельт, прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль, а також керівники зовнішньополітичних відомств цих держав, начальники вищих воєнних штабів, дипломати, радники. Відбувалася конференція в Лівадійському палаці біля Ялти і за пропозицією У. Черчіля мала умовну назву «Аргонавт».

З висоти нинішнього часу фаховий аналіз дає підстави стверджувати наступне: незважаючи на серйозні ідеологічні та інші розбіжності між СРСР, з одного боку, США і Великою Британією – з другого, учасники конференції прийняли вельми важливі рішення, які загалом відповідали інтересам антигітлерівської коаліції та були підпорядковані встановленню й збереженню миру в повоєнні десятиліття. Дійсно, рішення, що були ухвалені в Ялті й згодом у Потсдамі, стали доленосними не лише для конкретного історичного часу – періоду завершення Другої світової війни. Дані рішення за своїм покликанням та змістом стали безпрецедентним явищем світового виміру. Завдяки саме їм утвердився сталий світопорядок на наступні майже 50 років, а чимало з тих рішень залишаються й нині важливими складовими збереження мирної рівноваги держав на планеті.

Саме в Ялті 70 років тому глави трьох великих держав погодили актуальні поточні й перспективні плани стосовно завершення війни та повоєнного облаштування світу. Лідери країн-переможниць узгодили воєнні плани щодо остаточного розгрому спільного ворога, а також домовилися про подальшу загальну політику стосовно Німеччини. «Нашою непохитною метою, – говорилося в комюніке, – є знищення німецького милітаризму й нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не зможе порушити мирне життя всього світу». Питання про майбутнє Німеччини, про її можливе

розчленування після розгрому, стосовно якого були розбіжності між Рузвельтом і Черчиллем, було передано на розгляд спеціальної комісії. На конференції Велика трійка прийняла такі рішення: про створення окупаційних зон у Німеччині й утворення контрольного органу з головнокомандувачами військ окупаційних держав; про виплату Німеччиною репарацій країнам, які постраждали від нацистської агресії, тощо.

Водночас Кримська конференція увійшла в історію й створенням Організації Об'єднаних Націй (ООН). Саме тоді було чітко визначено положення про те, що основою роботи її постійного органу – Ради Безпеки – стане принцип однаковості рішень провідних держав. Знаковою для нас була й та домовленість, за якою одними з держав-засновниць ООН разом із Радянським Союзом стали Україна та Білорусія як республіки СРСР, котрі найбільше постраждали від німецької окупації й спільно з Союзом РСР зробили величезний внесок у розгром агресора.

Польське питання було одним із найскладніших з поміж обговорюваних на конференції. У підсумку партнери по переговорах досягнули угоди про повне створення сильної демократичної Польщі; про реорганізацію польського уряду на широкій соціально-політичній базі; про встановлення кордонів Польщі на заході по Одеру й Нейсе, а на сході – по так званій лінії Керзона; про збільшення території Польщі на півночі й заході, що було конкретизовано згодом на Потсдамській конференції 1945 року. Тим самим узгоджувалися питання щодо узаконення передвоєнних територіальних надбань Радянського Союзу (для України це її західні області).

На Ялтинській конференції прийняли також рішення стосовно Югославії (рекомендації щодо ліквідації монархії і розпуску королівського емігрантського уряду в Лондоні), угоду з питань Далекого Сходу (передбачався вступ СРСР у війну проти Японії через 2–3 місяці після закінчення війни в Європі). При цьому визначалися такі умови: збереження наявного становища в Монгольській Народній Республіці; повернення СРСР Південного Сахаліну й усіх прилеглих до нього островів, відірваних від Росії внаслідок російсько-японської війни

сприймалися його партнерами по антигітлерівській коаліції як доконана реальність. І не врахувати цього, певно, було б явищем малоймовірним.

Допоміжними аргументами на користь такої оцінки можуть слугувати й інші беззаперечні факти. Президент США й голова уряду Великої Британії з розумінням поставилися до того, що радянський керівник не зможе виїхати на зустріч за межі своєї держави. Як свідчить у своїх спогадах В. Черчилль, президент Ф. Рузвельт «з радістю погодився прилетіти в Крим і зустрітися в Ялті, яка йому здається найзручнішим місцем на Чорному морі». Президент телеграфував англійському прем'єр-міністру: «Я все ще сподіваюся, що воєнне становище не завадить маршалу Сталіну зустріти нас на півдорозі».

Союзники розуміли, що вони одержують унікальний шанс встановити свої правила світоустрою: вперше в історії в руках усього трьох супердержав перебувала практично вся Європа і не лише вона. Тож вельми спокусливою й разом із тим нагальною була потреба провести нові державні кордони на території, яку ще недавно контролював гітлерівський Третій рейх. Заразом потрібно було встановити неофіційні, але загальновизнані всіма сторонами демаркаційні лінії між сферами впливу союзників.

Ця робота загалом була почата ще в Тегерані. Пізніше, у жовтні 1944 року, як пише у своїх мемуарах прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль, на зустрічі з господарем Кремля він запропонував відсотки впливу СРСР і Британії (у згоді з США) щодо відповідних країн, які ще були окуповані Німеччиною. Й. Сталін погодився з цими пропозиціями і, як потім з'ясувалося, дотримувся домовленостей та не спокушався їх порушити стосовно окремих країн Європи, де ситуація видавалася у повоєнні роки сприятливою.

Лідери трьох Великих держав розуміли, що після поразки спільного ворога вимушене об'єднання зусиль західних країн і радянських більшовиків утратить усілякий сенс. Імперативно постала потреба у процедурах, що могли б гарантувати хоча б відносну непорушність нових розмежувальних ліній на карті світу, нових офіційних кордонів на європейському континенті.

Тому в Ялті підписали декларацію про визволену Європу, що визначала принципи політики переможців на відвойованих у країн ворожого табору територіях. Вона припускала, зокрема, відновлення суверенних прав народів цих територій, а також право союзників спільно допомагати цим народам «поліпшувати умови» для реалізації цих самих прав. Утім, ідея спільної допомоги, як і очіувалося, не стала реальністю: кожна держава-переможниця мала владу лише на тих територіях, де розташовувалися її війська.

В Ялті троє лідерів досить добре впоралися з визначенням кордонів визволених держав Європи. Сталіну, Рузвельту й Черчиллю вдалося знайти спільну мову практично з усіх питань. Більше того, історичні документи свідчать, що особливо важких, нездоланих суперечок щодо більшості з них не виникало. СРСР одержав західний кордон із Польщею по так званій лінії Керзона, встановленій ще 1920 року. Фактично було відновлено довоєнний кордон, коли Німеччина і Радянський Союз розділили Польшу відповідно до Пакту Молотова–Ріббентропа.

Як зазначалося, польське питання на конференції було одним із найскладніших. Союзники були єдині в прагненні досягти угоди про повоєнне створення сильної демократичної Польщі. Однак виникали суперечності щодо реорганізації польського уряду на широкій соціальнополітичній базі. Певні дискусії велися стосовно встановлення східного й західного кордонів Польщі. Але, так би мовити, пакетний підхід до всіх питань повоєнного облаштування Польщі сприяв узгодженню різних бачень розв'язання проблеми Сталіним та Черчиллем.

Особливе значення Ялтинської конференції Великої трійки полягає й у тому, що саме на ній остаточних обрисів набула ідея Організації Об'єднаних Націй. Союзники – хто більше, хто менше – розуміли важливість створення міждержавної чи навіть міжнародної організації, здатної запобігти спробам змінити встановлені кордони та межі сфер впливу. Саме на конференціях переможців у Тегерані й Ялті та на проміжних переговорах у Думбартон Оксі –

старовинній садибі Вашингтона – були вироблені концептуальні засади майбутньої Організації Об'єднаних Націй.

В Ялті союзники, так би мовити, розподіляли портфелі – формували кількісні та якісні підходи до функціонування майбутньої ООН, визначали держави, які матимуть статус постійних членів Ради Безпеки та які матимуть право вето, і дискутували, а то й торгувалися щодо кількості радянських республік, котрі мали право бути членами ООН. І саме в Ялтинських документах з'явилася дата початку Сан-Франциської конференції, яка протягом двох наступних місяців напрацювала Статут ООН, – 25 квітня 1945 року. Саме ООН і стала символом та формальним гарантом післявоєнного світопорядку, організацією авторитетною і навіть досить ефективною в розв'язанні міждержавних проблем.

Держави-переможниці висловилися за продовження співробітництва, здійснюваного в роки війни. Для цього вони визначили також його механізм: постійні консультації міністрів закордонних справ держав. Тож усі рішення Ялтинської конференції були спрямовані на якнайскоріший розгром агресорів та унеможливлення або запобігання в майбутньому воєнних зіткнень чи широкомасштабних воєн на континенті й у світі.

У науковій літературі побутує твердження про те, що Сталін під час Ялтинської конференції, як і в Тегерані, вправно користувався розбіжністю поглядів англійців і американців і довірою Рузвельта. Дехто стверджує, що протягом тижня переговорів саме на користь СРСР було вирішено низку фундаментальних питань: принципів діяльності ООН, східних кордонів Польщі та її повоєнного управління тощо.

Є й інші факти. Й. Сталін прийняв пропозицію американського президента про те, що «постійний член Ради Безпеки не може користуватися правом вето при розгляді конфлікту, в якому він бере участь». На думку Рузвельта, радянська позиція була «великим кроком уперед, який буде позитивно сприйнятий народами всього світу». В обмін на ці поступки, незначні в очах Радянського Союзу, але важливі для американського президента з погляду

формування нової рівноваги післявоєнного світу, СРСР домоглася бажаних результатів у питанні членства радянських республік в ООН. Якщо раніше Радянський Союз вимагав для себе на попередніх переговорах про формування цієї міжнародної організації 16 місць – для всіх союзних республік, то в Ялті задовольнився чотирма, а згодом і трьома місцями (СРСР, Україна й Білорусія).

Слід особливо наголосити, що на Кримській конференції СРСР досяг піка своєї могутності, апофеозу міжнародного впливу. З формальної точки зору згодом (наприклад, у 70-і роки) Москва, що володіла величезним ядерним арсеналом і контролювала приблизно половину світу, була значно сильнішою. Однак ніколи геополітичні прагнення Кремля не ґрунтувалися на такому реально міцному фундаменті, як у лютому 1945-го. Союзники нехай і без ентузіазму, але визнали свою залежність від Сталіна і його моральне право, зароблене кров'ю мільйонів радянських людей, на участь у глобальному розділі сфер впливу. Такого в подальшому більше не траплялося в повоєнній історії.

Допоміжним підтвердженням тогочасної сили, навіть могутності СРСР слугують міркування В.Черчилля стосовно неспосильності одноосібно здійснювати окупацію західних теренів Німеччини у випадку реалізації підходу Ф.Рузвельта, що США обмежиться двома роками присутності на окупаційній території. Черчиль пише у своїх спогадах, «якщо американці покинуть Європу, Англія повинна буде одна, без сторонньої допомоги окупувати всю західну частину Німеччини. Така задача була б нам вельми не по силам. Саме тому на початку нашого засідання 6-го лютого я наполягав на тому, що французи мають розділити з нами тяжку участь...»

В той же час, коли Сталін на запитання Черчіля давав оцінку діям тогочасної Німеччини, яка все ще тримала танкові дивізії у Будапешті, сказав, німці так і «не зрозуміли, що більше не є світовою державою й не можуть тримати війська там, де їм заблагорозсудиться». Іншими словами, за оцінками цих реально мислячих політиків, лише могутня світова держава може дозволити собі нести нелегку ношу – тримати війська там, де є потреба чи

необхідність. Як показав наступний перебіг подій, тогочасний Радянський Союз міг собі дозволити таку політику.

В умовах все більшої поляризації світу конкретна політика держав-переможниць призвела в наступні роки до утворення блоків, конфронтації, у першу чергу навколо німецького питання, і «гарячої» війни в Кореї. Після зіткнень 1945-1946 рр. «холодна війна» ввійшла у свою активну фазу влітку 1947р. Саме тоді світ розколовся на два антагоністичних блоки. Утім, посилення напруженості завжди вміло дозувалося і з однієї, і з іншої сторони в залежності від того, як кожен табір бачив свою сферу впливу й оцінював свою волю до опору.

Слід однозначно наголосити, що загалом у площину інтересів радянського керівництва, його міжнародної політики лягав вихід України та Білорусі як суб'єктів на міжнародну арену. Водночас це було й визнанням реального внеску наших народів у розгром ненависних загарбників. А наближення перемоги в Другій світовій війні ставило на порядок денний врегулювання територіальних проблем та кордонів держав. За цих умов з метою показати переконливіше світовій громадськості територіальні надбання СРСР не як анексії, а як «возз'єднання» сталінське керівництво вирішило саме так. На думку господаря Кремля, ліпше було мати реальні квазісуверенні суб'єкти цих «возз'єднань» – Білоруську та Українську РСР, чії етнічні землі певний час перебували в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини. За таких умов сам Радянський Союз, до якого власне приєднувалися ці етнічно однорідні території, нібито відходив на другий план. За тих чи тих умов, навіть суперечок, сам Кремль і його господарі могли би взяти сан третійських суддів.

Поряд з цим, розширення прав союзних республік у сфері міжнародних відносин мало значно посилити вплив СРСР у світовій політиці. Тож боротьба за майбутні голоси в ООН також стала вельми дієвою спонукою прихильності союзного керівництва до відновлення прав України й Білорусії на зовнішньополітичне представництво.

Варто зазначити, що серед держав колишнього СРСР лише наша країна й тогочасна Білорусія стояли біля витоків вироблення основоположних документів, зокрема Статуту ООН, впливали й надалі відповідною мірою на розв'язання міжнародних проблем. Як відомо, 6 травня 1945 року українська делегація прибула до Сан-Франциско на установчу конференцію ООН. Делегацію очолював Д. Мануїльський – тогочасний голова Народного комісаріату закордонних справ України. Долучившись до роботи, Д. Мануїльський очолив 1-й комітет конференції, який мав підготувати текст преамбули, тобто вступу та першого розділу Статуту міжнародної організації – «Цілі та принципи». Членами різних комісій і комітетів були й інші представники української делегації: І. Сенін, О. Налладін, В. Бондарчук, М. Петровський, П. Погребняк.

Вельми важливо, що Україна однією з перших підписала Статут, ставши державою–засновницею ООН на рівні ще з 50 країнами. Нині членами цієї авторитетної міжнародної організації є близько 200 держав. На першій сесії Генеральної Асамблеї ООН Україну обрали до складу Економічної і Соціальної рад Об'єднаних Націй.

Українська РСР упродовж усіх наступних років була активним членом ООН, брала участь у роботі різних її формувань та міжнародних організацій. УРСР 1945-го року стала членом Міжнародного суду, 1946-го – Всесвітньої організації охорони здоров'я, 1947-го – Всесвітнього поштового союзу, 1948-го – Всесвітньої метеорологічної організації, 1954-го – Міжнародної організації праці (МОП) і ЮНЕСКО, 1956-го – Європейської економічної комісії, 1957-го – членом МАГАТЕ. Українські дипломати в 1950-х роках працювали в 16 міжнародних організаціях, підписали 60 мирних угод та міжнародних конвенцій.

Важливим є й те, що після Другої світової війни переважна більшість українських етнічних земель опинилася у складі УРСР. Згідно з рішеннями в Ялті, державний кордон Польщі на сході проводився по так званій лінії Керзона. Фактично це означало визнання принципу етнічного кордону між

Польщею та Україною, що істотно зміцнювало стратегічні позиції СРСР у Східній Європі. Для Західної України це означало остаточне входження до складу УРСР.

Вирішилася й доля Закарпаття. 29 червня 1945 року підписано радянсько-чехословацький договір про включення Закарпатської України до складу УРСР. У листопаді того ж року його ратифікували Національні збори Чехословацької Республіки та Президія Верховної Ради СРСР, а 22 січня 1946 року утворюється Закарпатська область із центром у місті Ужгороді. Разом із нею до західних областей входять: Волинська, Дрогобицька (1959-го об'єднана з Львівською), Львівська, Рівненська, Тернопільська, Станіславська (1962-го перейменована на Івано-Франківську), Чернівецька, Ізмайльська (1954-го увійшла до складу Одеської області). Тож по завершенню Другої світової війни територія України зросла більш як на 58 тисяч квадратних кілометрів.

Слушно підкреслю, що вихід України суб'єктом на міжнародну арену позначився її активною діяльністю. У липні 1946 року українська делегація бере участь у Паризькій мирній конференції, у лютому 1947-го укладає мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією. Показово, що 1948-го року під час Дунайської конференції, на якій розглядалися права судноплавства річкою Дунаєм, українська делегація, підтримавши позицію делегації СРСР, виступила за скасування конвенції 1921-го року, що забезпечувала привілеї в цьому регіоні недунайським державам: США, Великої Британії та Франції.

Отже, Україна своїми конструктивними підходами, активною участю у міжнародних справах ще за радянських часів досягла досить високого визнання світової спільноти. Зокрема, на 1948–1949 роки її було обрано до складу головного органу ООН – Ради Безпеки – непостійним членом. Удруге УРСР обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН уже на 1984–1985 роки. Українська делегація в ООН нерідко ініціювала пропозиції, які мали потужну підтримку більшості держав-членів міжнародної організації.

Нерідко можна почути твердження про те, що Україна за радянських часів реально не була суверенною, тому її участь у роботі ООН від самого початку мала формальний характер. Проте це твердження є однобоким, воно не враховує всіх чинників. Вплив Кремля, звісно, обмежував самостійність української дипломатії у прийнятті рішень. Однак основна мета, якій підпорядковувалася діяльність України в ООН, цілком відповідала Статутіві цієї міжнародної організації, головним покликанням якої було і залишається збереження миру на планеті.

Нині історичне значення Ялтинської конференції 1945-го року істотно переосмислюється. Загальновідомо, що сучасний світоустрій, система міжнародних відносин доволі нестабільні та малопередбачувані. Ймовірно, вони взагалі є лише перехідною стадією до іншого, нового етапу, оновленої системи. Про це свідчать і виклики, які нині постали перед Україною і світом. Україна як спадкоємиця Ялтинських рішень, як держава, котра зазнає агресії сусідньої країни, покликана стати однією з держав-лідерів, які обстоюють серед світового співтовариства імперативну потребу формування виважених демократичних і реалістичних засад світоустрою.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

1. Исразлян В. Л. Дипломатия в годы войны (1941 – 1945). М, 1985. 2. Черчилль У. Вторая мировая война. М., 1991. Кн. 3. Т. 5–6. 3. Вторая мировая война: два взгляда. – М., – 1995. 4. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг.: Сб. документов. Т. 4: Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1945 г.). М., 1984. 5. Самсонов А.М. Вторая мировая война.1939 – 1945. – М – 1990; Волков Ф.Д. Тайное становится явным – М. – 1989; Прозектор Д.М. Фашизм: Путь агрессии и гибели. – М. 1989; От Мюнхена до Токийского залива. Взгляд с Запада. – М. – 1992. 6. Васильева-Чекаленко Л.Д. Україна в міжнародних відносинах (1944 – 1996) – К. – 1998. 7. История Новейшего времени стран Европы и Америки. – 1945 – 2000 гг. – М. – 2003. 8. Кудряченко А.І. Визначна подія світової історії. Про Ялтинську (Кримську) конференцію 1945 року // Трибуна. – К., 2005, - № 1 – 2, с.17 – 19. 9. Кудряченко А.І. Ялтинська конференція держав Великої трійки і вихід України на міжнародну арену // Віче. – 2015. - № 5. – С.25 – 27.

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЯЛТИНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

У статті проаналізовано історичне значення Ялтинської конференції. На конференції були прийняті конкретні рішення щодо координації спільних дій СРСР, США й Великобританії на заключному етапі Другої світової війни й у післявоєнний час. Ця конференція та її рішення чітко продемонстрували єдність і могутність антигітлерівської коаліції великих держав.

Ключові слова: Ялтинська конференція, Друга світова війна, антигітлерівська коаліція, СРСР, США, Великобританія.

В статье проанализировано историческое значение Ялтинской конференции. На конференции были приняты конкретные решения по координации совместных действий СССР, США и Великобритании на заключительном этапе Второй мировой войны и в послевоенное время. Эта конференция и ее решения четко продемонстрировали единство и мощь антигитлеровской коалиции великих держав.

Ключевые слова: Ялтинская конференция, Вторая мировая война, антигитлеровская коалиция, СССР, США, Великобритания.

The article analyzes the historical significance of the Yalta Conference. The concrete decisions were adopted on the conference concerning the coordination of joint actions of the Soviet Union, the United States and England in the final stage of World War II and in the postwar period. This conference and its decisions clearly demonstrated the unity and power of the anti-Hitler coalition of great states.

Keywords: Yalta Conference, World War II, anti-Hitler coalition, USSR, the USA, Great Britain.

У 90-х рр. XX століття припинив своє існування Радянський Союз, відбулося об'єднання Німеччини, розширився Північно-Атлантичний військово-політичний альянс, розпочався новий етап вибудови системи колективної безпеки. Важливим у цьому контексті нам уявляється досвід Ялтинської конференції 1945 р., яку історики називають чи не самою вершиною дипломатичної діяльності XX ст.

Про Кримську конференцію керівників СРСР, США і Великобританії, її рішення написано багато. Проте вітчизняні та зарубіжні дослідники неоднозначно оцінюють Ялтинську конференцію. Одні вчені вважають, що ялтинські рішення були вигідними головним чином для СРСР і висувалися офіційними колами як один із символів впливу Радянського Союзу на долі світу.

Офіційна радянська точка зору, яка підкріплювалася дослідженнями фахівців, ґрунтувалася на підході, вираженому в словах міністра закордонних справ СРСР А.А. Громика про те, що Ялта стала кульмінаційним пунктом співробітництва трьох провідних держав антигітлерівської коаліції. На конференції в Криму завдяки зусиллям керівників урядів СРСР, США і Великобританії, завдяки їх домовленостям про взаємодію збройних сил союзників з метою завершення розгрому фашистської Німеччини і мілітаристської Японії було закладено підґрунття для справедливого мирного врегулювання.

У свою чергу, Р. Шервуд - дослідник діяльності адміністрації Рузвельта – у 1950 р. писав: «Чимдалі більше укріплювалася думка, що Рузвельт пішов на різні «поступки» росіянам у Ялті, і найбільш помірковані критики приписують йому це тому, що він був уже смертельно хворим». А колишній держсекретар Е. Стеттініус підкреслював, що США й Англії вдалося домогтися на конференції більших поступок від СРСР, ніж зробити самим. Розглядаючи еволюцію американської зовнішньої політики, дослідник І. Валлерстайн відзначав, що «Ялта» і «стримування» були одним і тим самим, угода і передбачала стримування. Як і більшість угод, вона була запропонована сильнішим (США) слабшому партнерові (СРСР) і виявилася прийнятною для обох, оскільки відповідала їхнім взаємним інтересам. Великобританії вдалося провести деякі рішення, що сприяли підтримці рівноваги сил у Європі. З наближенням кінця війни назрівало питання остаточного розгрому та організації повоєнного порядку в Європі та у світі. Кожна із учасниць коаліції – Англія, СРСР і США – плекали свої надії на результати «впорядкування» світового співжиття, хоча й погребували взаємної допомоги у проведенні воєнних операцій зі знищення військової могутності держав-агресорів.

1 лютого 1945 р. до Сімферополя прибула радянська делегація. Сталін відразу відправився на Південний берег Криму, а Молотов залишився зустрічати американську і англійську делегації. В ніч на 3 лютого президент США і прем'єр-міністр Великобританії вилетіли з Мальти різними літаками до

Криму. Першим прибув Черчіль, через годину – Рузвельт. Пізніше Черчіль скаже: «Почалося велике переселення». Американські й англійські літаки піднімалися в повітря з десятихвилинним інтервалом. Необхідно було перевезти більше 700 чоловік. Кожна офіційна особа мала свій літак. Усього цього дня в Саках зробили посадку 30 транспортних літаків і 36 винищувачів. Упродовж перельоту літаки підтримували радіозв'язок з Кримом, а радянські винищувачі зустрічали кожен із них у визначеному місці над Чорним морем і супроводжували до аеродрому. Потім розверталися і летіли за наступним, і так більше чотирьох годин. Ситуація ускладнювалася тим, що в умовах воєнного часу переліт здійснювався при вимкнених бортових вогнях [1].

Для вирішення ряду питань з воєнної стратегії та післявоєнної перспективи облаштування, насамперед, Європи і було скликано Ялтинську конференцію, зустріч керівників країн антігітлерівської коаліції – Сталіна, Рузвельта і Черчилля, яка проходила 4-11 лютого 1945 р. у Лівадійському палаці (колишній літній резиденції російських царів) у Ялті. Сторони вели досить насичений і напружений переговорний процес, результати якого були вражаючими. Учасники конференції погодили час, масштаби і координацію нових потужних наступальних ударів щодо «розгрому Німеччини» із залученням сухопутних і військово-повітряних сил коаліції.

Держави-учасниці переговорів виробили умови щодо беззастережної капітуляції Німеччини, домовились про зони окупації, створення на території переможеної Німеччини координаційної адміністрації та спеціального органу в складі головнокомандуючих трьох держав з місцем їхнього перебування у Берліні, а також надання Франції, за її бажанням, зони окупації й членства у контрольному органі. Учасники конференції проголосили, що їхньою метою є ліквідація німецького милітаризму й нацизму, а також позбавлення Німеччини можливості порушити мир у всьому світі будь-коли в майбутньому. Передбачались повне роззброєння, демілітаризація та поділ Німеччини на окупаційні зони [2]. Східна Пруссія (нині Калінінградська область) передавалася Радянському Союзу. В Ялті також було підписано Декларацію

про визволену Європу, де сторони обіцяли знищити залишки нацизму і фашизму в Європі. Рішенням конференції було визначено воєнно-політичні плани щодо остаточного розгрому блоку фашистських держав, вироблено лінію на післявоєнний світовий устрій.

У Ялті зібралися близько 700 осіб-членів делегацій та численний допоміжний склад. Радянська делегація наполягала на обговоренні й прийнятті наступних рішень: передусім, обговорення питання про тісну координацію воєнних зусиль трьох союзників і остаточний розгром Німеччини, узгодження воєнних планів, завдання останніх ударів по гітлерівському рейху до його безумовної капітуляції.

Згідно рішень Ялти, для узгодження політики щодо Німеччини утворювалася Центральна контрольна комісія з місцем перебування в Берліні (пізніше її назвали Союзною контрольною радою для Німеччини); союзники проголосили свою головну мету: «Знищення німецького милітаризму та нацизму й створення гарантії того, що Німеччина ніколи більше не спроможеться порушити мир в усьому світі». За вимогою СРСР підкреслювалося, що в плани союзників не входять знищення німецького народу й розчленування німецької держави; було вирішено питання про репарації з Німеччини з метою відшкодування збитків жертвам її агресії. Сума збитків окремих держав становила: США – 1,3 млрд. дол., Великобританії – 6,4 млрд. дол., Франції – понад 21,1 млрд. дол. Прямі збитки Радянському Союзу – перевищувала 128 млрд. дол. [3].

Кримська конференція ухвалила рішення про створення міжнародної структури з метою збереження миру – Організації Об'єднаних Націй (ООН) і постійно діючого її органу – Ради Безпеки. Затвердження Статуту ООН було заплановано на її конференції в Сан-Франциско, початок засідань якої визначався 25 квітня 1945 р. Радянська делегація запропонувала ввести до складу держав-засновниць ООН всі 16 союзних республік.

Ялтинській конференції було призначено самою долею стати історичною подією світової ваги. Адже сторони не тільки погодили майбутні бойові

операції на Європейському театрі воєнних дій, але і виробили загальну політику в умовах беззастережної капітуляції Німеччини.

Великим досягненням узгодженої дипломатії стало підписання Декларації про звільнену Європу, у якій встановлювалися визначені принципи політики держав-членів антигітлерівської коаліції по відношенню до народів, що звільнилися від фашизму. Декларація підтвердила право народів повністю ліквідувати залишки фашизму і нацизму, створити демократичні установи за власним вибором народів. Заява «Єдність в організації миру, як і у веденні війни» стала підсумковим документом конференції. У ній керівники СРСР, США і Великобританії погодилися зберігати і зміцнювати в майбутньому мир [4]. Питання про прийняття Української РСР і Білоруської РСР до ООН як її членів-засновників викликало дискусію, але після складних переговорів делегації США та Англії зобов'язалися підтримати цю радянську пропозицію. Саме в Ялті 11 лютого «Великою трійкою» й було вирішено включити в число фундаторів ООН Україну й Білорусію. Керівники урядів США та Англії вперше зафіксували їх міжнародний статус. Польське питання було вирішене в цілому компромісно; щодо Югославії було прийнято наступне рішення: сприяти об'єднанню в уряді й парламенті демократичних сил серед прибічників Тіто й Шубашича і створенню Тимчасового об'єднаного уряду.

Важливим для повсякденного часу було рішення створити постійну нараду міністрів закордонних справ СРСР, США й Англії (НМЗС), яка мала збиратися раз на 3-4 місяці для консультацій і практичних рішень. У підсумковій заяві також було підкреслено загальну рішучість зберегти й посилити в наступний мирний період єдність цілей і дій трьох великих держав. Вельми показово, що 11 лютого сторони підписали таємну угоду про вступ СРСР у війну з Японією через 2-3 місяці після капітуляції Німеччини. Угода передбачала задоволення висунутих СРСР умов [5].

Після конференції глави союзних делегацій вирішили оглянути Севастополь. Першим відвідав місто американський президент. Побачене справило на Рузвельта сильне враження. А наступного дня до Севастополя

приїхав Черчилль. Британський прем'єр не міг не відвідати місця, пов'язані з історією своєї країни, не віддати шану своїм співвітчизникам і родичам. Залишаючи Радянський Союз, Черчилль зробив таку заяву: «З того часу, як ми приземлилися в розореному війною Криму, в світі сталися великі події. Постійна дружба і співпраця трьох великих держав були проголошені точніше і авторитетніше, ніж будь-коли» [1].

Головним підсумком конференції для України стало офіційне визнання територіальних надбань 1939-1945 рр. та возз'єднання земель, на яких проживали етнічні українці. Щоправда, ця «територіальна перебудова» спричинила переселення поляків, українців, німців, румун, словаків, угорців, про що й досі згадується політиками та державниками доволі неохоче.

З роками інтерес до доленосних рішень, прийнятих у Криму в 1945 р., не згасає, адже тут було сформовано «Ялтинську систему» післявоєнного устрою світу, визначено долю Німеччини та інших держав Європи, визначено кордони між Україною та Польщею, вироблено умови вступу СРСР у війну з мілітаристською Японією, визначено статус проток Босфор і Дарданелли.

Звернемо увагу й на наступне. Формування ялтинсько-потсдамської системи проходило в декілька етапів. I етап: конференція в Бреттон-Вудсі (США, 1-23 липня 1944 р.), на якій були закладені основи міжнародного співробітництва з регулювання повоєнної світової економіки. Ключовими інструментами економічної стабілізації стали три інституції – Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), а також Генеральна угода з тарифів та торгівлі, (підписана в Женеві у жовтні 1947 р.). Ці інституції сформували комплекс світо економічних регулюючих механізмів, відомих під назвою Бреттон-Вудської системи. II етап: Ялтинська (Кримська) конференція (4-11 лютого 1945 р.), на якій були погоджені загальні підходи СРСР, США і Великої Британії щодо майбутнього політичного устрою в Європі та світі.

У «Декларації про звільнену Європу» та Заяві «Єдність в організації миру, як і у веденні війни» були окреслені спільні принципи політики трьох

держав щодо вирішення економічних та політичних проблем визволених європейських країн, формування в них демократичних виборів шляхом проведення вільних виборів. Фактично закладалися підвалини нової, повоєнної системи міжнародних відносин.

III етап: конференція в Сан-Франциско (25 квітня - 26 червня 1945 р.), на якій було погоджено та прийнято Статут Організації Об'єднаних націй. ООН мала стати головним та універсальним інструментом регулювання міжнародних відносин, підтримання міжнародного миру та безпеки, трибуною багатостороннього діалогу з проблем повоєнного світоустрою.

IV етап: Потсдамська (Берлінська) конференція (17 липня - 2 серпня 1945 р.), на якій були конкретизовані шляхи розбудови нового європейського порядку. Рішення Потсдамської конференції продемонстрували можливість досягнення єдності держав антигітлерівської коаліції в мирний час, як і в роки війни, та стали програмою післявоєнного устрою Європи.

Таким чином, наприкінці другої Світової війни і після її завершення було закладено фундамент нової, Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, яка базувалася на новому співвідношенні сил і інтересів країн, що перемогли у війні, насамперед США та СРСР. Була створена система регуляторних та кооперативних механізмів, які були покликані вирішувати завдання повоєнного світоустрою на основі єдності та співпраці країн антигітлерівської коаліції [6].

Підкреслимо, що розкол Європи і світу, що відбувся після Ялтинської конференції, не був наслідком прийнятих на ній рішень. Конференція в Ялті стала успішною спробою врегулювання протиріч, які виникали, і реалізацією найближчої мети трьох держав – розгрому Німеччини. Те що сталося пізніше – це наслідки різних підходів у тлумаченні прийнятих рішень.

Принагідно слід наголосити також про те, що у Лівадійському палаці представлено колекцію документів Ялтинської конференції 1945 р. з пророчими висловлюваннями глав союзних держав: «Ми знаходимося тут, в Ялті, для того, щоб побудувати новий світ, який не буде знати несправедливості

і насильства, світ правосуддя і справедливості» (Ф. Рузвельт); ...Поки всі ми живі, боятися нічого. Ми не допустимо небезпечних розбіжностей між нами. Ми не дозволимо, щоб мала місце нова агресія проти будь-якої із наших країн. Але мине 10 років або, можливо, менше, і ми зникнемо. Прийде нове покоління, яке не пройшло через все те, що ми пережили, яке на багато питань, ймовірно, буде дивитися інакше, ніж ми. Що станеться тоді?» (Й. Сталін) [7].

Показовими є також висловлювання представника Великої Британії (У. Черчіля): «Я думаю, що європейська сім'я націй може діяти одностайно під керівництвом Ради Європи. Я сподіваюся в майбутньому на створення Сполучених Штатів Європи, за яких бар'єри між націями будуть зведені до мінімуму та стануть можливими необмежені поїздки по цих країнах» [8].

Важливим у цьому контексті є збереження історичної пам'яті, яка постійно нагадує про ті далекі роки великої стратегії та доленосних рішень. Конференція прийняла рішення історичного значення як з військових питань так і з питань, які стосуються післявоєнного миру. Три держави, які скликали конференцію, звернулися до представників Китаю та тимчасового уряду Франції з пропозицією взяти з ними участь у запрошенні інших країн на конференцію. Французький уряд посилався на те, що він не брав участі у переговорах в Думбартон-Оксі, у Криму пропонував, щоб пропозиція прийнята в Думбартон-Оксі розглядалась не як основа для вироблення Статуту Міжнародної Організації, а як основа для переговорів. Учасники не погодились з цією пропозицією. В результаті 5 березня 1945 р. уряд США від свого імені, а також від імені Великої Британії та Китаю запросив для участі у конференції у Сан-Франциско 39 країн [9].

Рішеннями міжнародних Кримської (Ялтинської) конференції (4-11 лютого 1945 р.) та Берлінської (Потсдамської) конференції (17 липня - 2 серпня 1945 р.) поміж інших питань глобального характеру було остаточно визначено принципи засади повоєнних кордонів, в тому числі між СРСР (й відповідно, Україною в його складі) та Польщею. Рішення цих конференцій, поряд із

рішеннями інших конференцій воєнного та повоєнного періодів, фактично стали основою нового повоєнного світового порядку [10].

Отже, Ялтинська конференція мала важливе історичне значення. На ній були прийняті конкретні рішення щодо координації спільних дій СРСР, США й Англії на заключному етапі Другої світової війни й у післявоєнний час. Ця конференція та її рішення чітко продемонстрували єдність і могутність антигітлерівської коаліції великих держав. Кримська конференція стала точкою відліку у формуванні нової системи міжнародних відносин, яка отримала назву Ялтинської або Ялтинсько-Потсдамської, оскільки прийняті рішення та повоєнний устрій були остаточно затверджені на Потсдамській конференції в серпні 1945 р. Створений у подальшому на основі Ялтинсько-Потсдамських рішень біполярний світ був досить стійким і проіснував майже півстоліття.

Досвід Ялтинської конференції є цінним для нинішніх і майбутніх поколінь тому, що він постає добрим історичним прикладом успішного застосування дипломатичної майстерності та уміння досягати компромісів у складних міжнародних умовах.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Смолянников С., Михайлов В. Таємниці ялтинської конференції. / Військо України. - 2010.- № 1. - С. 1. 2. Воляник В. К. 4-11 лютого. Кримська (Ялтинська) конференція 1945 року. До 60-річчя конференції глав держав Великобританії, СРСР і США (1945) / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: history.vn.ua. 3. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dlib.eastview.co.in/browse/doc/7237981>. 4. Кудряченко А.І. Ялтинська 1945 р. конференція і вихід України на міжнародну арену. //Матеріали міжнародної наукової конференції «Общественная дипломатия, неправительственные организации и эволюция международных отношений в XX - XXI веках. - Крым. Ялта. Ливадийский дворец-музей. 15-17 февраля 2007. 5. Ялтинська конференція та її значення / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/04.htm>. 6. Манжолла В.А. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин / [Електронний ресурс] Центр дослідження міжнародних відносин. - Режим доступу: <http://edu.cirs.kiev.ua/rozdil-v.html>. 7. Ялтинська система – основа геополітики / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.rada.crimea.ua/news/10/20100222-02p.html>. 8. Черчилль У. Вторая мировая война. В 3 кн. К421. - М., 1991. - С. 547. 9. Кримська конференція / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.СТmchuk.lviv.ua/>. 10. Кот С. Синдром пакту. 4 грудня 2009 / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [tp://stattitablohy.ezreklama.com/pub/articles/istoriia/sindrom-paktu-1190.htm](http://stattitablohy.ezreklama.com/pub/articles/istoriia/sindrom-paktu-1190.htm)

РОЛЬ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ У МІЖНАРОДНІЙ ВЗАЄМОДІЇ КРАЇН ЄВРОПИ

Аналіз тенденцій міжнародних відносин європейських країн свідчить про провідний вплив великих держав на процеси і правила міжнародної взаємодії. Порівняльний аналіз тенденцій міжнародних відносин у європейській підсистемі за різних структурних умов виявляє відмінні рівні конфліктності. Політика Росії переслідує мету прискорення переходу до багатополлярної міжнародної системи. Ці дії спричинили кризу європейської безпеки та блокування правил і нормативів, встановлених у попередню історичну епоху.

Ключові слова: війна, мир, конфлікт, міжнародна система, великі держави, світова війна, біполярність, багатополлярність.

Роль великих держав в міжнародному взаємодії країн Європи

Аналіз тенденцій міжнародних відносин країн Європи свідечує про домінуючий вплив великих держав на процеси і правила міжнародного взаємодія. Сравнительный анализ тенденций международных отношений в европейской подсистеме показывает различные уровни конфликтности при разных структурных условиях. Нынешняя политика России преследует цель ускорения перехода к многополярной международной системе. Эти действия вызвали кризис европейской безопасности и сопровождались блокированием правил и нормативов, установленных в предшествующую историческую эпоху.

Ключевые слова: война, мир, конфликт, международная система, великие державы, мировые войны, биполярность, многополярность.

Great powers and international interaction between the European countries

Analysis of trends of international relations between the countries of Europe testifies the dominant influence of major powers on the processes and rules of international interaction. Comparative analysis of trends of international relations in the European subsystem indicates various levels of conflict under different structural conditions. The current policy of Russia aims at accelerating the transition to a multipolar international system. This course have caused a crisis in European security and led to the destruction of the rules and standards set in the previous historical epoch.

Keywords: war, peace, conflict, international system, great powers, world war, bipolarity, multipolarity.

В ході своєї еволюції європейська міжнародна система пройшла декілька етапів, що мали власні визначальні риси та специфічні ознаки. Кожному з цих етапів були властиві такі характеристики як своєрідність розстановки сил та наявність базових мотивацій, що визначали позиціонування великих держав. При цьому, як свідчить емпіричний досвід, кожний з таких етапів позначався відносною стабільністю розстановки сил. В свою чергу відносини між провідними країнами слугували провідним чинником, який визначав зміст та

тенденції міждержавної взаємодії, що прямо чи опосередковано охоплювала ширше коло учасників, включаючи середні та малі держави регіону. Метою статті є аналіз специфіки впливу великих держав на європейські міжнародні відносини в період з 1930-х рр. до середини 2010-х рр.

В дещо схематизованому вигляді, напередодні Першої світової війни в міжнародних відносинах спостерігалися явища та тенденції, зумовлені зростанням впливу суперечностей економічного характеру. Спочатку великі держави Європи прагнули вирішувати їх у позаєвропейському ареалі. Коли ж можливості розширення впливу європейських держав в позаєвропейському просторі було вичерпано, на зміну хиткому й досить умовному «європейському концерту» провідних держав прийшла практика створення союзів і коаліцій, що знаменувало суттєву корекцію методів політичної взаємодії та звуження операціональних можливостей дипломатії.

Напередодні та на початку Другої світової війни інтереси більшості провідних держав зберігали ознаки, зумовлені багатоцільовим суперництвом головних акторів та суттєвими розходженнями між їхніми зовнішньополітичними цілями. Політична риторика урядів окремих держав мала демонстративно-апологетичний характер, що частково приховувало справжні інтереси сторін. В структурному відношенні міжнародна система мала поліцентричний характер, а в політико-ідеологічному сенсі, без урахування периферійних країн, складалась з трьох основних компонентів – буржуазних демократій, комуністично-більшовицького СРСР та блоку держав з нацистським, фашистськими і воєнно-дикторськими режимами, спорідненість яких засвідчили Анतिकомінтернівський пакт і вісь Берлін-Рим-Токіо.

Практика взаємодії великих держав напередодні та впродовж двох світових війн суттєво виходила за межі правил міжнародних відносин мирного часу. Для досягнення зовнішньополітичних цілей, розширення контрольованих територій та забезпечення економічних претензій все більшою мірою залучалося пряме використання сили.

За спостереженням відомого англійського вченого та дипломата Е. Карра (1892–1982 рр.), в політиці урядів під час міжвоєнної системної кризи знайшли втілення реалістичний та утопічний підходи. Такий погляд на події міжвоєнного періоду суттєво відрізнявся від методик традиційних реалістичних шкіл, що переймалися розробкою та обґрунтуванням «правил» взаємодії в міжнародних відносинах, які в свою чергу видавалися за природні й dokonані. Виходячи з протиставлення «реалізму» та «утопізму», Е. Карр стверджував, що реалізм був «реалістичним» саме тоді, коли він відстежував матеріально підтвержене та історично неминуче зіткнення інтересів великих держав [1, р. 77], що й становило головний зміст процесів передвоєнного періоду.

Особливості міждержавних відносин напередодні та в роки Другої світової війни

Загострення конкуренції під час світової економічної кризи 1929-1933 рр. та суттєві розбіжності в підходах окремих акторів гальмували формування коаліцій за економічними інтересами. Впродовж 1930-х рр. загальний контекст міждержавних відносин свідчив про перевагу тактичних міркувань та пошук проміжних угод між окремими провідними акторами, які до певного часу уникали міцних союзницьких зобов'язань. На загал у тогочасних міжнародних відносинах переважали мотиваци, що спонукали урядові кола європейських держав здебільшого до індивідуального позиціонування та пошуку ситуативних тактичних вигод, аніж до формування тривких багатосторонніх альянсів. Міцніші зв'язки з суттєвим часовим випередженням встановлювалися між державами-ревізіоністами, які наполягали на перегляді статус-кво та розширенні сфери власного територіального та політичного контролю. В Європі до таких держав належали Німеччина та Італія та напівєвропейський СРСР. Зближення позицій їх правлячих кіл з часом призвело до узгодження планів експансії по основних географічних напрямках.

Напередодні Другої світової війни Німеччина та дещо меншою мірою Італія не надто переймалися приховуванням своїх експансіоністських намірів, які стосувалися перегляду територіального устрою Європи та захоплення

колоніальних володінь колишніх переможців у Першій світовій війні. В свою чергу, позиція правлячих кіл Великої Британії та Франції загалом ґрунтувалася на локарнських договорах щодо спільних гарантій кордонів, підписаних у Лондоні 1 грудня 1925 р. Локарнський пакет угод включав Рейнський гарантійний пакт за участю Німеччини, Великої Британії, Франції, Бельгії та Італії, франко-німецький, німецько-бельгійський, німецько-польський та німецько-чехословацький договори про арбітраж, франко-польський та франко-чехословацький гарантійні договори.

Чинність локарнських договорів була суттєво підірвана «пактом чотирьох» (1933 р.), який передбачав узгодження політики Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції в міжнародних справах. Сама постановка в площині дипломатії питання про можливість перегляду договорів, укладених унаслідок Першої світової війни полегшила вихід Німеччини з локарнських договорів та перегляд воєнних обмежень, накладених Версальським мирним договором 1919 р.

Суттєвим кроком до військово-політичного співробітництва Німеччини з Італією та Японією стало укладення низки двосторонніх домовленостей. Невдовзі після підписання договору про дружбу між Німеччиною та Італією (25-26 жовтня 1936 р.) їх уряди проголосили встановлення союзу, що уособлював спільні наміри щодо перегляду європейського порядку. 1 листопада Б.Муссоліні патетично проголосив, що всі інші європейські країни, що прагнуть миру, тепер мають обернутися довкола осі Берлін-Рим [2, р. 153].

Початкова основа відносин між Німеччиною та Японією була закладена Антиконтинентальським пактом (25.11.1936 р.). Хоча пакт мав виразне ідеологічне антикомуністичне забарвлення, Ф.Рузвельт розглядав його як ознаку геополітичних прагнень Німеччини, Японії та Італії, спрямованого на встановлення світового панування [3, р. 36]. Відчувши безмежність намірів Гітлера, Рузвельт мав цілком доречні сумніви щодо мудрості політики умиротворення Н.Чемберлена та зрозумів, що небезпеку нацизму може зупинити лише авторитетна загроза силою [4, р. 105, 179].

Подальшими віхами поступового становлення політико-ідеологічної солідарності трьох держав стали приєднання Італії до Антиконтинентського пакту (06.11.1937 р.), укладення німецько-італійського т.зв. «Сталевого пакту» (22.05.1939 р.), підписання Тристороннього договору 1940 р. та залучення до цих договорів-декларацій урядів низки країн-сателітів у Європі та Азії.

Попри прямі зобов'язання, передбачені Версальським мирним договором (1919 р.) та локальними угодами (1925 р.), уряди Франції та Великої Британії утримувалися від дійової відсічі планам і заходам Німеччини, починаючи з введення німецьких військ до Рейнської області (07.03.1936 р.). Саме тоді, на думку У. Черчилля, була знехтувана нагода зупинити руйнування А. Гітлером європейського порядку «без серйозної війни» [5, с. 93].

Продовженням цього курсу, який зрештою привів Францію до воєнної поразки, стала згода урядів Франції та Великої Британії на окупацію Австрії (1938 р.), Судетської області, Чехії та Моравії (1938–1939 рр.) й фактична відмова від виконання гарантій безпеки, наданих Польщі (1939 р.). В умовах очевидного наближення великої війни в Європі, 27 березня 1939 р. уряди Великої Британії та Франції попередньо узгодили параметри взаємної воєнної допомоги, проте їх дипломатія зосерігала орієнтацію на подальші поступки Німеччині з метою уникнення втягнення своїх країн до воєнних дій. Підтвердження англо-французьких гарантій безпеки Польщі, Румунії та Греції не зупинило розширення експансії Німеччини та Італії в Європі. Реагуючи на укладення додаткових угод про гарантії незалежності Польщі, в квітні 1939 р. Гітлер використав їх як привід для денонсації німецько-польського договору про ненапад (1934 р.), морської угоди з Англією (1935 р.) та пригрозив нормалізацією відносин з СРСР [6, с. 63-64]. Однак навіть такий прояв відверто ворожої позиції не відвернув уряди Великої Британії та Франції від спроб досягти чергового тактичного компромісу з Берліном.

Тодішня офіційна радянська позиція полягала в тому, що зупинити агресію може лише союз Англії, Франції та СРСР на підставі чітких взаємних зобов'язань, однак зазначений підхід радянського керівництва не дістав

підтримки в Лондоні та Парижі, які не довіряли Москві й тому не бажали йти на угоду з Москвою. Уряд СРСР не погоджувався з тим, що обіцяючи захист Польщі та Румунії, Англія і Франція фактично захищають західний кордон СРСР. Відзначалося, що Англія і Франція мають пакт про взаємодопомогу з Польщею, яка зобов'язана захищати Англію і Францію від агресії. Румунія, що має союзний договір з Польщею, буде повинна зіграти роль непрямого союзника Англії і Франції. Проте СРСР, не маючи пакту взаємодопомоги ні з Англією і Францією, ні з Польщею, «має взяти на себе зобов'язання надати допомогу всім цим трьом державам, не отримуючи від них ніякої допомоги. Причому в разі агресії, спрямованої прямо проти СРСР, останній буде змушений обходитися лише своїми власними силами» [7].

Запізніла згода урядів Великої Британії та Франції на переговори про умови взаємодії з СРСР влітку 1939 р. мотивувалася спробою утримати Німеччину від активних воєнних дій хоча б до осені 1939 р. та запобігти можливому радянсько-німецькому зближенню. Беручи до уваги невиконання гарантій безпеки, наданих Чехословаччині, нечіткість англо-французьких пропозицій щодо воєнної взаємодопомоги та відверто ворожу позицію уряду Польщі, Москва використала ці переговори як чинник дипломатичного тиску на Берлін. Кінець кінцем, тактика ситуативного балансування, попри усвідомлення небезпеки великої війни, зумовила очікувану невдачу тристоронніх англо-франко-радянських переговорів. Керівництво СРСР надало перевагу виразно альтернативному рішенням в формі підписання договору про ненапад з Німеччиною та додаткового секретного протоколу, яким розмежовувалися сфери радянсько-німецьких інтересів у Східній Європі (23.08.1939 р.)

Як напередодні, так і на початковому етапі війни (1939–1941 рр.) діапазон збігу та розбіжностей в інтересах провідних держав залишався надзвичайно широким. Попри досягнення суттєвих компромісів та узгодження на певних етапах позицій сторін, проблемними залишалися не тільки відносини між СРСР та Німеччиною, що мали ознаки тимчасового компромісу, але й відносини між

Німеччиною та Японією, які містили певні зобов'язання союзницького характеру. Не зайве нагадати, що Й. фон Ріббентроп і В. Молотов уклали договір про ненапад, що суперечив положенням секретного німецько-японського протоколу до Антикомінтернівського пакту, коли тривали бої між СРСР та Японією на Халхін-Голі (Монголія).

Так само, союзницькі відносини між Великою Британією та Францією, які базувалися на угоді про обопільні гарантії від 19.03.1936 р., підлягали поточному узгодженню та корекції відповідно до розвитку подій. Утім, незважаючи на створення низки англо-французьких координаційних органів (верховна союзна рада, вищий військовий комітет, координаційний економічний комітет), ефективність першої антинімецької коаліції виявилася незначною. Після капітуляції Франції (22.06.1940 р.), окрім Великої Британії та англійських домініонів її учасниками вважалися емігрантські уряди дев'яти окупованих нацистами європейських держав.

Обов'язкові елементи позиціонування великих держав напередодні та під час війни включали такі елементи, як декларування стратегій і планів збереження миру; визначення головних політичних цілей; створення на папері союзів та коаліцій; узгодження форм квазісоюзницьких відносин. Визначення спільних цілей держав у війні вважалося принциповою ознакою таких відносин. Проте набір політико-аксіологічних питань, пов'язаних з визначенням спільних позицій великих держав, мав нестійкий характер і міг змінюватися залежно від тактичних обставин. У цьому сенсі найповнішим виглядав збіг декларації про інтереси Німеччини та Італії, що виявилось ще напередодні й на початковому етапі війни в Європі. Центральною дипломатичною акцією першого періоду війни, яка в структурно-просторовому відношенні на папері задекларувала об'єднання різних театрів військових дій, стало підписання Берлінського пакту трьох держав (27.08.1940 р.). Договір Німеччини, Італії та Японії встановив вісь Берлін-Рим-Токіо з відповідним розподілом сфер загарбання на європейському та азійському театрах. У договорі визначалося, що в разі нападу якоїсь держави, яка на час укладення

пакту «не брала участі в європейській війні та в японо-китайському конфлікті», всі три країни мали надавати одна одній допомогу всіма засобами (політичними, економічними та воєнними), які були в їх розпорядженні (Ст. 3), чого до речі, ніколи не відбувалося в дійсності. Водночас ст. 5 договору передбачала, що пакт не стосується «політичного курсу», що існував між кожним з трьох учасників пакту (Японією, Німеччиною, Італією) та Радянським Союзом [8, с. 117], що, у свою чергу, зводило нарівень вищезгадані «союзницькі» зобов'язання.

В свою чергу СРСР, приховуючи свої справжні наміри, визначав свій статус у війні як позицію «активного нейтралітету», уклавши з усіма державами «осі» договори про ненапад – у т. ч. з Німеччиною (23.08.1939 р.), Італією (договір про дружбу, ненапад і нейтралітет від 02.09.1933 р.) та Японією (пакт про взаємний нейтралітет від 13.04.1941 р.).

Коментуючи підписання пакту трьох держав «осі», нарком іноземних справ СРСР В.Молотов заявив, що пакт не став для Радянського Союзу «чимось особливо несподіваним, оскільки він являв собою ... оформлення вже сформованих відносин між Німеччиною, Італією та Японією – з одного боку, та Англією і Сполученими Штатами Америки – з іншого». Водночас укладення пакту знаменувало собою вступ у нову фазу війни, більш широку, ніж до його укладення: «Якщо до останнього часу війна обмежувалася сферою Європи і Північної Африки – на Заході, і сферою Китаю – на Сході, причому ці дві сфери були відірвані одна від одної, то тепер цій відірваності покладено край, бо відтепер Японія відмовляється від політики невтручання в європейські справи, а Німеччина та Італія, у свою чергу, відмовляються від політики невтручання в далекосхідні справи» [9].

Посадження європейського та азійського театрів війни з наступним приєднанням до пакту Берлін-Рим-Токіо держав, уряди яких розраховували на вигоду для себе через перемогу у війні нацистської Німеччини, фашистської Італії та мілітаристської Японії (Угорщини, Румунії, Словаччини, Болгарії, Сяму, Хорватії, Маньчжоу-Го та уряду Ван Цзінвзя в Китаї) означало

просторову ескалацію глобального конфлікту. Фактичне поєднання європейського та азійського театрів воєнних дій відбулося внаслідок японської окупації голландських і французьких, а згодом і британських колоніальних володінь у східній та південній Азії.

Формальними актами, які завершили глобальне залучення великих держав до другої світової війни, слід вважати напад Німеччини на СРСР (22.06.1941 р.) та Японії на США. Після японської атаки на Перл Харбор Конгрес США оголосив війну Японії. Стан війни оголосили також Велика Британія, Нідерланди (уряд в еміграції), Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Куба, Коста-Ріка, Домініканська республіка, Сальвадор, Гондурас і Венесуела. Війну США оголосили Німеччина та Італія (11.12.1941 р.), а також їхні сателіти (Румунія, Угорщина, Болгарія).

Стосовно позиції СРСР на початковому етапі війни варто враховувати три важливих аспекти:

- Як свідчать документи тодішнього радянського уряду, реальний стан збройних сил СРСР не забезпечував мінімально достатнього рівня готовності до тотальної війни та наступальних операцій в окупованих німецькими військами країнах Європи. Тодішні урядові оцінки стану обороноздатності СРСР дезавуюють твердження істориків-ревізіоністів про підготовку Й. Сталіним «визвольного походу» Червоної Армії з метою втілення завдань «всесвітньої пролетарської революції» [10; 11; 12]. Припущення цих авторів ґрунтуються переважно на побічних аргументах та ігнорують логіку розрахунків Сталіна, який після вступу СРСР до Ліги націй включився до складного зовнішньополітичного балансування та гри на протиріччях між європейськими капіталістичними країнами, підганяючи ідеологічні мотивації під кон'юнктурні обставини. Не дарма ж Троцький звинувачував Сталіна у зраді ідей світової революції. Так само, звіти і накази наркомату оборони СРСР, що містять цілком адекватні висновки про бойову підготовку Червоної Армії [13], не дають підтвердження поширеним припущенням про підготовку вторгнення радянських військ до Європи, принаймні в планах на 1941–1942 рр.

- Процес поступового формування двох протилежних коаліцій, від участі в яких Й. Сталін свідомо дистанціювався, не підтверджує висловлені деякими істориками версії про можливість приєднання СРСР до пакту Берлін-Рім-Токіо [14].

- Попри спрямування японської експансії в бік Південно-Східної Азії, після початку війни між Німеччиною та СРСР існування німецько-японського союзу не могла не турбувати Москву. До нападу Японії на США (07.12.1941 р.), попри наявність договору про взаємний нейтралітет з Японією, СРСР вочевидь мав враховувати потенційну небезпеку виникнення другого фронту на Далекому Сході.

Напад Німеччини на СРСР та Японії на США змінив глобальну розстановку сил, зумовивши об'єктивний збіг стратегічних інтересів СРСР, Великої Британії та США як основних учасників нової антигітлерівської коаліції. Досвід діяльності антигітлерівської коаліції за участю СРСР, Великобританії і США (1941–1945 рр.) засвідчив деякі важливі тенденції та функціональні риси:

- Учасники нової коаліції, що мала глобальний характер, усвідомлювали об'єктиву потребу в активній та максимально чесній співпраці, що зумовило відносно швидкий процес узгодження й оформлення союзницьких відносин.

- Встановлення союзницьких зобов'язань супроводжувалося затвердженням цілей, до досягнення яких прагнули учасники нового коаліційного об'єднання. Ці завдання були сформульовані в Атлантичній хартії лідерів США і Великої Британії (14.08.1941 р), Декларації Об'єднаних Націй (01-02.01.1942 р.) та установчих документах ООН (конференція в Сан-Франциско, 05.04-26.06.1945 р.). Декларація Об'єднаних Націй, підписана представниками 26 держав, підтверджувала принципи Атлантичній хартії, містила зобов'язання продовжувати війну до повної перемоги над гітлеризмом та не укладати сепаратного миру з державами-учасниками Потрійного пакту держав «осі» [15].

- Союзницькі зобов'язання були закріплені в двосторонніх угодах між СРСР, Великою Британією, США та Китаєм, а також з емігрантськими урядами деяких окупованих країн (Чехословаччина, Польща, Югославія).

- На економічні відносини між країнами були поширено пільговий режим, який забезпечував постачання озброєнь і військових матеріалів (програма ленд-ліз).

- Міжсоюзницька координація у відносинах між США і Великою Британією мала більш тісний та інституційно оформлений характер, ніж взаємодія між англо-американським блоком і СРСР.

- Узгодження позицій у тресторонньому форматі забезпечувалося в режимі регулярних дипломатичних контактів та зустрічей на рівні міністрів закордонних справ. Найбільш важливі питання, включаючи відкриття другого фронту, вирішувалися на конференціях керівників СРСР, США і Великобританії в Тегерані, Ялті та Потсдамі за участю представників урядів та воєнного командування.

Згідно з рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій 1945 р. в якості постійно діючого органу була створена Рада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великобританії, Китаю та Франції (1945–1949 рр.), покликана забезпечувати узгодження позицій сторін на етапі підготовки мирних договорів та визначення основних аспектів післявоєнного врегулювання. В 1945–1946 рр. в роботі РМЗС, попри суттєві розбіжності в підходах та уподобаннях, простежувалася інерція міжсоюзницьких відносин. Однак подальший розвиток відносин між колишніми союзниками засвідчив усе відчутніше прагнення до односторонніх переваг.

Післявоєнні протиріччя політичного та ідеологічного характеру суттєво вплинули на подальшу еволюцію відносин між великими державами, які з 1946-1947 рр. поступово набували ознак «холодної війни». Втім, процес переходу міжнародної системи від поліцентричного стану до біполярності мав поступовий характер і набув ознак відносної завершеності лише зі створенням

блоку НАТО та перемогою комуністів у ході громадянської війни в Китаї (1949 р.).

Тенденції та процеси за часів біполярності

Дослідження політичних, економічних та військових форм взаємодії часів Першої світової війни, міжвоєнного періоду та Другої світової війни дозволяє розцінювати тодішню міжнародну систему як багатополосну, попри коаліційний характер відносин між провідними державами, які раніше чи пізніше ставали учасниками однієї з двох ворогуючих коаліцій.

Якщо світові війни означали системний перехід ініціативи у вирішенні міжнародних справ з політичної у військову сферу, відносини мирного часу потребували переосмислення цілей великих держав з акцентом на поєднання воєнних та невоєнних засобів.

На відміну від ситуації, яка спостерігалася після Першої світової війни, адміністрація Г. Трумена не тільки не відмовилася від активної присутності в Європі, але й ініціювала стратегію активного стримування СРСР, насамперед після встановлення Москвою комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи (Польща, Румунія, Болгарія) та в Азії. Проголошений Г. Труменом 12.03.1947 р. новий політичний курс передбачав надання економічної, фінансової та військової допомоги некомуністичним режимам та протидію розширенню політико-ідеологічного впливу СРСР. Г. Трумен бачив Європу зоною пріоритетних інтересів США та попереджав, що відмова Америки взяти на себе керівну роль як лідера вільного світу поставить під загрозу мир в усьому світі та «добробут нашої власної держави» [16]. В обґрунтуванні нового курсу важливим інструментом стало використання економічної допомоги як способу просування політичного впливу. Ворогом ліберальних свобод та основним політико-ідеологічним супротивником вважались «тоталітарні режими, які підживлюються злиднями і нестатками» та «досягають повної зрілості, коли надія людей на краще життя згасає» [16].

Стосовно європейських проблем нова зовнішньополітична доктрина наголошувала на наданні термінової допомоги Греції та Туреччині, що

суперечило «доктрині Монро», яка обумовлювала невтручання США в справи інших континентів. Натомість, як стверджували критики Г. Трумена, його доктрина повторювала практику «Священного союзу» європейських монархів, який захищав старі династичні режими і проти чого свого часу виступав президент Дж. Монро.

Посилення впливу США як головного центру сили та домінуючої держави Заходу забезпечувалося наданням масштабної економічної допомоги країнам Західної Європи («план Маршалла»), стабілізацією ситуації в Греції та Туреччині, встановленням системи зв'язків з арабськими монархіями Близького Сходу, застосуванням рішень щодо об'єднання окупаційних американської, британської та французької окупаційних зон у Німеччині. На додаток до існуючих, США суттєво розширили мережу воєнних баз та вдалися до розбудови регіональних воєнно-політичних союзів на постійній основі.

Більшовизація та політичні репресії в країнах Східної Європи, які опинилися в радянській сфері впливу, стимулювали зближення західноєвропейських держав. В 1948 р. Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Люксембург, Нідерланди, Франція, Швейцарія і Швеція уклали договір про співпрацю в економічній, соціальній, культурній та військових галузях, на базі якого виникла Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС). Невдовзі, з започаткуванням секторальних проєктів, економічна взаємодія між країнами Західної Європи набувала чіткіших інтеграційних ознак.

Радянський проєкт міжнародної економічної інтеграції був представлений Радою економічної взаємодопомоги (1949–1991 рр.) – міждержавною організацією соціалістичних країн, створеною на противагу «плану Маршалла» та західноєвропейським інтеграційним ініціативам. До організації входили Албанія (1949–1961 рр.), Болгарія, НДР (1950–1990 рр.), Польща, Румунія, СРСР, Угорщина, Чехословаччина, Монголія (з 1962 р.), Куба (з 1972 р.), В'єтнам (з 1978 р.) та Югославія (брала участь у якості асоційованого члена з 1964 р.).

Система політичних зв'язків СРСР з країнами Східної Європи – Румунією, Угорщиною, Болгарією, в яких було проголошено створення перехідних режимів «народної демократії», будувалася в формі договорів про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу. В 1948 р. договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу було укладено договір і з Фінляндією. Втім, на відміну ввід союзницьких договорів з країнами «народної демократії», специфічною ознакою договору з Фінляндією було закріплення її нейтралітету в можливих конфліктах між СРСР і Заходом.

На фоні суттєвого загострення суперечностей довкола Берліну, 12 країн (Бельгія, Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Франція, США і Канада) підписали договір про створення НАТО в якості постійно діючого оборонного союзу. Розміщення військових контингентів США на постійній основі та створення європейського командування НАТО означали перетворення американської військової та політичної присутності на головний чинник безпеки та фактичного гаранта успішного втілення західноєвропейського інтеграційного проекту. Як зауважував професор Женевського університету Д.Сиджанські, Європейське Співтовариство від самого початку передало США, – позарегіональній державі – відповідальність за оборону, яка була найважливішою складовою безпеки та стабільності регіону. Навіть після розпаду «Східного блоку» і саморозпуску Варшавського договору «європейська безпека залишилася спільною американо-європейською справою» з покладанням основної відповідальності на НАТО [17, с. 79].

На думку Д.Сиджанські, саме ці мотиви пояснювали відмову від ідеї Європейського оборонного співтовариства (1953–1954 рр.), створення якого могло б поставити під сумнів американську військову присутність та послабити НАТО. Роль США як гаранта безпеки Заходу суттєво впливала на позиціонування Великої Британії, Франції та ФРН, а також відносини між країнами Західної Європи в цілому. Членство країн-засновниць Європейського Співтовариства у НАТО дозволяло уникати визначення оборонної стратегії європейського

інтеграційного центру, хоча й послаблювало ефективність зовнішньополітичної координації. У внутрішньоєвропейському контексті провідну роль відігравала франко-німецька співпраця, а після розширення ЄС (1973 р.) – асиметричні баланси між Великою Британією та Францією (ядерними державами та членами РБ ООН), ФРН як «економічним локомотивом» та Італією. З огляду на неврегульованість «німецького питання», радянський аналог НАТО – Організація Варшавського договору (ОВД) – була створена лише 1955 р., після остаточного оформлення політичного устрою ФРН та ухвалення рішення про вступ ФРН до НАТО. До ОВД, яка проіснувала до січня 1991 р., входили Албанія (1955–1968 рр.), Болгарія, НДР, Польща, Румунія, СРСР, Угорщина і Чехословаччина. В міжнародно-політичному контексті поляризація охоплювала не тільки інституціональну сферу, однак поширилася й на весь спектр суспільно-політичних відносин. Найнебезпечніші ситуації, які загрожували прямим силовим зіткненням СРСР і США як держав-лідерів двох протилежних угруповань, виникали в зв'язку з війною в Кореї (1950–1953 рр.), будівництвом Берлінського муру (серпень - жовтень 1961 р.) та в ході Карибської кризи 1962 р.

В структурному відношенні відзначимо поступовий характер становлення біполярної міжнародної системи. Впродовж перехідного періоду (1945–1947/1948 рр.) відносини між колишніми союзниками поступово еволюціонували від охолодження до конфронтації. Важливими рисами біполярної системи були гонка озброєнь, насамперед ядерних, та широке використання регіональних конфліктів як непрямих форм суперництва поза межами європейського регіону, де зосереджувалися основні збройні сили наддержав та очолюваних ними воєнних блоків. В епоху біполярності міжнародні відносини між великими державами мали низку характерних ознак:

- Воєнно-політичні союзи виконували роль постійно діючих інститутів, що суттєво відрізняло їх природу від відносно нетривких коаліцій багатополлярної доби.

- Набула поширення практика встановлення лідерами двох основних угруповань центросилових союзів з регіональними державами, які ставали клієнтами та провідниками інтересів США і СРСР у стратегічно важливих районах.

- Ескалація регіональних конфліктів чималою мірою залежала від інтересів наддержав та відбувалася за рахунок центросилового втручання.

- Значну роль у процесах глобальної поляризації відіграла політико-ідеологічна складова.

Встановлення постійних військово-політичних союзів суттєво вплинуло на еволюцію міждержавної взаємодії, стримуючи суперечності між провідними державами Заходу. Хоча такі суперечності часом виходили на поверхню, наприклад під час Суецької кризи 1956 р. або війни Франції в Алжирі чи США у В'єтнамі, в головних питаннях, що стосувалися відносин між Сходом і Заходом, союзники по НАТО в основному дотримувалися правил координації та узгодження підходів.

Розподіл Європи між двома політико-системними угрупованнями супроводжувався створенням паралельних інституцій у військово-політичній та економічній сферах.

Перенесення акцентів суперництва на країни третього світу та врахування положень Статуту ООН, які засуджували агресію, позначилися на зміні правил війни. Після 1945 р. більшість війн та конфліктів або починалися без формального оголошення стану війни, або мали в своїй основі громадянські війни та латентні воєнні операції, які здійснювалися за наявного або прихованого зовнішнього втручання.

В ході еволюції біполярної системи спостерігалася повільна корекція системних виників. На початковому етапі міжнародна система тяжіла до жорсткої біполярної моделі, ознаками якої були концентрація збройних сил у Європі, гонка ядерних озброєнь, запекла ідеологічна конфронтація та масштабні регіональні війни, зокрема в Кореї (1950–1953 рр.) та В'єтнамі (1946–1954, 1964–1975 рр.). Альтернативна тенденція, яка дістала втілення в

спробах розрядки міжнародної напруженості, полягала в пом'якшенні суперечностей між ворогуючими союзами. З середини 1960-х рр., під впливом деколонізації та певного послаблення гегемонії США та СРСР біполярна система еволюціонувала в бік більшої структурної децентралізації. Підтвердженням цьому вважалося набуття КНР (з початку 1960-х рр.) та Францією (з середини 1960-х рр.) ролі автономних центрів сили [18].

В перебігу суперництва між США та СРСР, у разі небезпеки «проникнення опонента» до традиційної сфери впливу, реакція іншої наддержави мала зазвичай безкомпромісний характер, про що свідчили інтервенції СССР в Угорщині та Чехословаччині та США в Домініканській Республіці, Гренаді та інших подібних ситуаціях [19, с. 481].

На еволюцію міжнародних відносин суттєво вплинула Нарада з питань безпеки та співробітництва в Європі (1973–1975 рр.), покликана внести раціональні корективи в практику міждержавних стосунків та створити більш сприятливі умови для мирного співіснування країн з різним суспільним ладом і системами державного управління. Головна ідея, покладена в основу розрядки, полягала у визнанні цінностей миру та загальної безпеки як базових критеріїв, які мали мінімізувати напруженість попри продовження політичного суперництва, соціальні, економічні та ідеологічні розбіжності. В концептуальному відношенні Хельсінкський Заключний акт НБСЕ можна вважати спробою корекції біполярної системи в формі встановлення постійних механізмів взаємодії, визнання набору базових правил, включаючи незастосування сили та беззаперечне визнання кордонів, послаблення напруженості та допущення умов співпраці в основних сферах (безпека, економіка, наука, техніка та довколишнє середовище, гуманітарні та суміжні галузі). Вагомим дипломатичним результатом розрядки стали радянсько-американські договори та угоди про обмеження стратегічних наступальних озброєнь.

Хоча Хельсінкський Заключний акт декларував послаблення суперництва США і СРСР в європейському просторі, подальші події свідчили

про суттєвий відступ сторін від узгоджених політико-правових орієнтирів. В керівництві СРСР і США переважали уявлення про природний характер великої «геостратегічної гри», акценти якої переносилися на країни третього світу [20].

На межі 1980-х рр. стало помітним чим далі відчутніше відставання СРСР в економічній сфері, що позначилося на зміні розстановки сил між Сходом і Заходом. Приводом для чергового погіршення відносин між СРСР і Заходом стало введення радянських військ до Афганістану (грудень 1979 р.). Загострення конфронтації, пік якої припав на 1983 р., суттєво позначилося на стані європейської безпеки. Причиною чергового посилення напруженості стало розміщення в Великій Британії, ФРН, Італії, Нідерландах, а згодом і в Чехословаччині та НДР американських і радянських ракет середньої дальності, оснащених ядерними боєголовками. Доцільно зауважити, що рішення НАТО про розміщення американських ракет середньої дальності було ухвалено ще до початку воєнної операції радянських військ в Афганістані.

Проблему було знято з підписанням безстрокового радянсько-американського договору (08.12.1987 р.) про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності, що передбачав знищення ракет з середнім (від 1000 до 5500 км) та «меншим» (від 500 до 1000 км) радіусами. Внаслідок повного виконання умов договору до липня 1991 р. СРСР знищив 1846 ракетних комплексів та США – 846 комплексів. Процес скорочення ядерних озброєнь тривав і після розпаду СРСР.

Послабленню напруженості сприяла зміна політичного керівництва в СРСР. З обранням на посаду Генерального секретаря КПРС М. Горбачова були ініційовані суттєві кроки в бік нормалізації відносин з Заходом, включаючи переговори з контролю над озброєннями та скорочення стратегічних наступальних озброєнь. Наприкінці 1980-х рр. керівництво СРСР розпочало виведення військ з країн-членів ОВД, а також погодилося на воз'єднання Німеччини шляхом вступу східних земель до складу ФРН (Договір про остаточне врегулювання стосовно Німеччини від 12.09.1990 р.) [21].

Хоча період 1945–1991 рр. був позначений низкою криз і конфліктів, на відміну від 1930-х рр., за порівняно небагатьма винятками, європейські проблеми не створювали критичної загрози прямого конфлікту між НАТО і ОВД, у тому числі через взаємне визнання силового домінування США та СРСР у контрольованих ними територіальних зонах. Можливість ескалації конфліктних ситуацій довкола Західного Берліну була суттєво більшою в порівнянні з дестабілюючим впливом криз і суспільно-політичних конфліктів в Угорщині, Чехословаччині, Польщі або на Кіпрі. Стримане ставлення до цих подій з боку західних держав значною мірою пояснювалося домовленостями щодо розподілу сфер впливу, ухвалених на Ялтинській конференції 1945 р. та встановленням відносного військово-стратегічного паритету, який змушував обидві сторони суперництва утримуватися від застосування воєнної сили в зоні контролю протилежного військового-політичного угруповання.

Геополітичні вектори та еволюційні процеси після 1991 року

Європейський континент, який до 1991 р. був розділений між двома військово-політичними союзами, в політичному відношенні є зоною зосередження діяльності багатьох міждержавних об'єднань та міжнародних організацій, включаючи раду Європи як суто європейську структуру та ОБСЄ, яка має трансрегіональний характер.

Структура політичних, економічних та військових зв'язків свідчить про відносно однорідну, хоча, в деяких випадках, і перехресну участь країн Європи в двох умовних сферах – євроатлантичній та євразійській.

Попри умовність визначення трансатлантичного та євразійського просторів у якості стабільних критеріїв, у політичній практиці вони вирізняються насамперед через приналежність тих чи інших країн до основних інституціональних утворень. Основний критерій трансатлантичного, або євроатлантичного вектору визначається членством країн в НАТО, ЄС, Організації економічної співпраці та розвитку та пов'язаних із ними субрегіональних структурах взаємодії. Використання цих понять має певну специфіку. Поняття «трансатлантичні відносини» закріпилося за стосунками

США і Канади з ЄС як з інтеграційним центром. Окрім регулярних самітів США - ЄС, зміст цього напрямку визначається спільними планами дій, секторальними угодами та ініціативами. Важливий напрямок становлять переговори про умови трансатлантичної зони вільної торгівлі та інвестицій, які сторони планують завершити до кінця 2015 р. Поняття євроатлантичного партнерства та євроатлантичної інтеграції стосується переважно зовнішньої сфери відносин НАТО з іншими європейськими та євразійськими країнами. Поширення цього терміну було безпосередньо пов'язано з програмою НАТО «Партнерство заради миру» (1994 р.) та створенням Ради євроатлантичного партнерства (1997 р.). Офіційна функція цієї структури, що замінила раду Північноатлантичного співробітництва, полягала в розвитку стосунків між країнами-членами НАТО та іншими країнами Європи і пострадянського простору. Таким чином, «євроатлантичний формат» охоплює 50 країн – 28 країн НАТО і 22 інших учасника, включаючи позаблокові та нейтральні країни Європи, республіки колишнього СРСР та Югославії.

На початку 1990-х рр. євроатлантична модель безпеки ґрунтувалася на домінуванні та зональному розширенні західних «взаємопідтримуючих» інституцій. Між НАТО, ЄС, Радою Європи та ОБСЄ передбачався певний функціональний розподіл ролей з метою стимулювання трансформаційних процесів у Східній Європі та пострадянському просторі. Головне завдання цього проекту полягало в зміцненні впливу євроатлантичних структур у просторі ОБСЄ. Організаційним засобом стратегії розширення євроатлантичного співтовариства стало залучення до НАТО і ЄС нових європейських країн, які мали досягти відповідності встановленим критеріям. Якщо стратегічна концепція НАТО (2010 р.) визнала, що межі розширення альянсу охоплюють європейський простір, осяжні перспективи розширення ЄС визнано лише в субрегіоні Західних Балкан. На етапі п'ятої хвилі розширення ЄС у 2004 р. подальші перспективи збільшення членства були визнані нереалістичними, що зумовило започаткування Європейської політики сусідства та відклало дискусії щодо «кордонів Європи» на невизначений час.

Євразійський вектор почав привертати серйозну увагу лише після укладення за ініціативи Росії низки інтеграційних угод, які започаткували формування Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану (2007–2009 рр.) та створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) в 2015 р. Окрім Росії, Білорусі та Вірменії євразійський вектор включає азійську частину пострадянського простору, низку організацій, створених його учасниками, включаючи СНД, Митний союз, ЄАЕС, ОДКБ та трансрегіональні об'єднання на кшталт ШОС.

Після фактичного скасування Ялтинсько-Потсдамського порядку, який відбувся за фактичної згоди та сприяння керівництва СРСР і завершився його розпадом, західні інституції почувалися господарями становища. Руйнування біполярної системи та самоліквідація СРСР не супроводжувалися укладенням системи угод, на відміну від попередніх системних криз, які, зазвичай, закінчувалися європейськими чи світовими війнами. США і НАТО відчули можливість звільнитися від низки правил і негласних домовленостей, яких великі держави за певними винятками більш чи менш послідовно дотримувалися за часів біполярної доби.

Згорання діалогу між Росією та Заходом у сфері безпеки, разом із загостренням конкуренції між інтеграційними проектами Росії та ЄС в Східній Європі (2013–2014 рр.) призвели до кризи європейської безпеки, ознаками якої стали анексія Криму, провокування збройного конфлікту в Донбасі та активізація воєнної діяльності Росії та НАТО на суміжних територіях. З точки зору системної еволюції, міжнародна криза довкола України була викликана спробою російського керівництва прискорити перехід до багатополарної міжнародної системи та досягти визнання легітимності силових методів розв'язання міжнародних суперечностей.

Сучасна конфігурація міжнародних відносин у Європі ґрунтується на співіснуванні декількох основних компонентів, вкрай слабо поєднаних інституційними зв'язками та спільними зобов'язаннями. В межах трансатлантичного вектору підтверджено домінуючу роль США та

активізовано діяльність НАТО як гаранта безпеки переважної більшості країн Європи, включаючи простір ЄС. Керівні установи ЄС не мають власної глобальної військової стратегії та, за винятком локальних воєнних операцій, фактично користуються потенціалом і гарантіями з боку НАТО. При цьому чітко заявлено, що безпекові гарантії НАТО поширюються лише на його членів.

Союзниками Росії з різним ступенем автономії зовнішньополітичного позиціонування виступають країни-члени ОДКБ (Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан). В проміжній зоні між Росією та НАТО/ЄС перебуває низка позаблокових країн, до яких, незалежно від уподобань і позиціонування владних кіл, належать східноєвропейські (Україна, Грузія, Молдова, Азербайджан) та західнобалканські країни (Сербія, Македонія, Чорногорія, Боснія і Герцеговина). Перебування східноєвропейських країн на перехресті сфер військово-політичного впливу НАТО та Росії збільшує їх вразливість у сферах економіки та безпеки.

Демонстративне застосування силових методів з боку Росії, активізація контактів в межах групи БРІКС, активне зближення з Китаєм та зухвала гра на суперечностях між членами ЄС та НАТО, включаючи Грецію, Туреччину, Угорщину та низку інших країн, символізують спробу прискорити перехід до багатополосної міжнародної системи. Застосовуючи наступальну агресивну тактику, російська політика прагне оминати тривалий латентний перехідний період, пов'язаний з поступовою зміною співвідношення сил. З нормативної точки зору криза європейської безпеки означає початок гри без правил, включаючи перегляд державних кордонів. Попри суттєві відмінності, за низкою типових ознак ситуація нагадує період 1930-х рр. Без огляду на сподівання багатьох європейських політиків про повернення до звичайного стану міждержавних відносин робити прогнози з приводу умов і форм врегулювання кризи європейської безпеки, вочевидь, зарано. Те ж стосується і відновлення правил міжнародної взаємодії, включаючи надання їм більшої обов'язковості, впровадження прийнятних гарантій стабільності та безпеки.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Carr E.H. The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations / E.H. Carr. – New York : Harper Perennial; 450th ed., 1964. – 244 p.
2. Maiolo J. Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931-1941 / J. Maiolo. – New York : Basic Books, 2010. – 504 p.
3. Record J. Appeasement reconsidered: investigating the mythology of the 1930s / J. Record. – Carlisle, PA : Army War College, Strategic Studies Institute, 2005. – VI, 54 p.
4. C.A. MacDonald. The United States, Britain and Appeasement, 1936-1939 / C.A. MacDonald. – New York : Palgrave Macmillan, 1981. – 220 p.
5. Черчилль. У.С. Вторая мировая война / У.С. Черчилль (в 3-х кн.). – М. : Воениздат, 1991. – Кн. 1. – Т. I-II. – 592 с.
6. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 / М.И. Мельтюхов. – М. : Вече, 2000. – 544 с.
7. «К международному положению». Передовая статья газеты «Известия». 11 мая 1939 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.doc20vek.ru/node/421>.
8. Пакт трех держав или Берлинский договор. 27 сентября 1940 г. // Мировое хозяйство и мировая политика. – 1940. – № 10. – С. 117.
9. Записка В.М. Молотова «Берлинский пакт о тройственном союзе». [Не позднее 30 сентября 1940 г.] // Документы ЦК ВКПб и Совнаркома 06.1940 – 03.1941. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1526&Itemid=30.
10. Суворов В. (Резун). Ледокол. Кто начал вторую мировую войну? / В. Суворов. – М. : Изд. дом «Новое время», 1992. – 351 с.
11. Бунич И.Л. «Гроза»: кровавые игры диктаторов / И.Л. Бунич. Пятистолетняя война в России. – Кн. 3. СПб : Облик, 1997. – 122 с.
12. Бунич И.Л. Операция «Гроза». Ошибка Сталина / И.Л. Бунич. – М. : Яуза, 2004. – 688 с.
13. Русский архив: Великая Отечественная: Т. 13 (2-1). Приказы народного комиссара обороны СССР. 1937 – 22 июня 1941 г. – М. : ТЕРРА, 1994. – 368 с.
14. Молодяков В.Э. Несостоявшаяось ось: Берлин – Москва – Токио / В.Э. Молодяков. – М. : Вече, 2004. – 480 с. (Эпоха Сталина).
15. Декларация Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [<http://www.un.org/ru/aboutun/history/declaration.shtml>]
16. Truman Doctrine. President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, March 12, 1947. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp
17. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского Союза / Д. Сиджански. – М. : Изд-во РГГУ, 1998. – 420 с.
18. Brecher M. Crises in the twentieth century / M. Brecher, J. Wilkenfeld, S. Moser. – Oxford, New York : Pergamon Press, 1988. – 280 p.
19. Лавренов С.Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавренов, И.М. Попов. – М. : АСТ; Астрель, 2003. – 778, [6] с. – (Военно-историческая библиотека).
20. Brzezinski Z. Game Plan: A Geostategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest / Z. Brzezinski. – Boston, New York : Atlantic Monthly Press, 1986. – XIV, 288 p.
21. Договор об окончательном урегулировании в отношении Германии (Москва, 12 сентября 1990 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/276_500

ЯЛТИНЬСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ ЯК ІНДИКАТОР ІНЕРЦІЙНОСТІ СИСТЕМНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Аналізується ефективність Ялтинської системи міжнародної безпеки, а також особливості нової конструкції міжнародних відносин. Розкрито вади існуючих міжнародних «правил світової гри». Заропоновано базові принципи та механізми їх модернізації з позицій цивілізаційного підходу

Ключові слова: Ялтинська конференція, Східна Європа, геополітика, цивілізаційний підхід.

Анализируется эффективность ялтинской системы международной безопасности, а также особенности новой конструкции международных отношений. Раскрыты недостатки существующих «правил мировой игры». Предложены базовые принципы и механизмы их модернизации с позиций цивилизационного подхода.

Ключевые слова: Ялтинская конференция, Восточная Европа, геополитика, цивилизационный подход.

The effectiveness of Yalta system of international security and peculiarities of a new design of international relations have been analysed. Shortcomings of existing international "rules of the global game, are revealed. Basic principles and mechanisms of their upgrading from the standpoint of civilized approach have been proposed.

Key words: Yalta Conference, East Europe, geopolitics, civilizational approach.

Новації у системі міжнародної безпеки

Традиційно вважається, що Ялтинська і Потсдамська конференції та проміжна міжнародна нарада у Сан-Франциско з підготовки до створення ООН, а також попередні дипломатичні зусилля лідерів країн-переможців дозволили закласти нову конструкцію міжнародних відносин, яка попри всі складнощі і навіть міжнародні конфлікти, принаймні дозволила зробити наш світ більш передбачуваним і стабільним.

Меті економічного відродження повоєнної Європи і фактично забезпечення реалізації ялтинських домовленостей значною мірою були підпорядковані і рішення щодо створення «Міжнародного Валютного Фонду» та «Банку реконструкції та розвитку», прийняті на знаменитій Бреттон - Вудській конференції у 1944 році. Ці міжнародні фінансові установи, насамперед, мали забезпечувати бездефіцитність державних бюджетів держав

світу, що відновлювали раніше зруйновані або лише створювали модерні ринкові економіки. За статутами цих установ, кредити, що надавалися, були спрямовані перш за все на збалансування платіжного балансу і недопущення інфляційних процесів, як передумову стійкого економічного зростання держав-позичальниць.

Принаймні, на перший погляд, у стратегічній перспективі принципи, закладені в Ялті та остаточно оформлені в Потсдамі, спрацювали. Адже в цілому можна констатувати, що завдяки «запровадженню нових принципів співіснування держав з різним суспільним устроєм» у повоєнному світі відбулось покращення рівня безпеки, що дозволило людству здійснити небачений ривок у розвитку продуктивних сил та завдяки науково-технічній революції перейти до нової фази суспільного розвитку – постіндустріального суспільства.

Чергова утопія чи антиутопія?

Але проблема полягає в тому, що доти всі версії про неминучість перемоги ліберального курсу у *всесвітньому* масштабі (настання після краху СРСР знаменитого фукуямівського «кінця історії»), внаслідок якого поява будь-яких широкомасштабних тоталітарних проектів начебто стала в принципі неможливою, а в світі запанував безконфліктний режим системної ринкової самоорганізації, виявилась черговою ілюзією.

Невдовзі після краху держави «розвинутого соціалізму», і, здавалося б, перемоги тепер уже капіталізму у *всесвітньому* масштабі, поступово в оптимально лібералізованій та глобалізованій світовій економіці все сильніше почали проявлятися кризові явища; зокрема знову стрімко зросла кількість небезпечних масштабних військово-політичних конфліктів. *Доводиться констатувати, що за останні десятиліття панування неолібералізму і на тлі загострення так званих глобальних проблем сучасності різко знизився рівень міжнародної безпеки.*

В першу чергу це обумовлено тим, що лідери західних країн прагнули зовсім не докорінного переустрою існуючої системи міжнародних відносин.

Вони виходили з того, що обрана після Першої світової війни стратегія світобудівництва як екстраполяції загально ліберальних принципів конкуренції, максимальної індивідуальної ініціативи на зовнішню політику держав у поєднанні з власними експансіоністськими відстоюванням зон економічних інтересів не спрацювала не тому, що вона була хибна, а тому, що реалізувалась недостатньо послідовно. Така геополітична мотивація, на нашу думку, і призвела до того, що реальний перебіг всесвітньо-історичних подій скоріше руйнував ялтинсько-потсдамську систему, аніж демонстрував її життєздатність, призводячи до наслідків, протилежних задекларованим. Зокрема, на глобальному рівні, здавалося б, цілком позитивні рішення Бреттон-Вудської конференції зі стабілізації світової фінансової системи шляхом прив'язки світових валют до долара, а долара – до золотого стандарту, врешті-решт призвели до нового небаченого витка форсованого розвитку системи світового лихварства, яка ще на початку минулого століття отримала назву «фінансовий імперіалізм».

Безпосереднім наслідком наступної втрати зв'язку між новими посередницькими фінансовими інструментами і не тільки світовою товарною масою і послугами, а реальними обсягами грошової маси, став процес свого роду постнеоколоніального закабалення слаборозвинених країн, які (в тому числі й Україна, і Росія) сьогодні практично потрапили у борговий зашморг. Подібна геоекономічна стратегія нерозривно пов'язана з необхідністю демонстрації військової сили для захисту своїх фактично колоніальних зазіхань.

Етнонаціональний вимір проблеми міжнародної стабільності

Ще однією важливою складовою ялтинського плану світового переустрою на більш гуманних засадах, нерозривно пов'язаною з намаганням створити глобальне економічне процвітання та досягти поетапної військової розрядки, була чергова спроба глобального вирішення національного питання фактично у всесвітньому масштабі. Стратегія деколонізації повинна було складатись з двох етапів. На першому з них, перехідному етапі, за рахунок мобілізації не стільки

власне національної скільки етнічної свідомості повинні мали бути зруйновані всі колоніальні імперські утворення, розчищена дорога для економічної експансії переважно американських ТНК. Але другий етап, а саме орієнтація на інформаційну і фінансову глобалізацію, вже передбачав не що інше, як згортання процесу формування новостворених формально незалежних держав у якості класичних націй-держав і їхню наступну інтеграцію у світовий економічний простір (не випадково неоліберальні концепції глобалізму вже розглядають національну державу лише як проміжний етап на шляху по повної уніфікації світової економіки, за якої національні кордони будуть мати суто декоративний статус).

Такий проект насправді означав реалізацію глобально-імперського інтересу світового економічного і військового гегемона – США, з одного боку, а з другого – породив подібну до нацизму, який багато в чому був неадекватною реакцією на радянський тоталітарний та ліберальний проекти, позірну протилежність неоліберальному експансіонізму – експансіонізм етнічно-фундаменталістський, який пізніше в контексті інформаційної війни Заходу проти Близького Сходу отримав назву світового тероризму.

Отже, замість діалектичного синтезу універсального і національного на даному етапі історії ми знову, схоже, повернулись до позірної (амбівалентної) протилежності неорасизму і світового гегемонізму часів 30-х рр. ХХ ст. Причому внаслідок паразитично-споживацької налаштованості неоліберального проекту і намагання перекласти тягар малокваліфікованої праці на імігрантів із зон економічної нестабільності і масового зубожіння виникає конфліктність не просто між етнічними традиціями, а між релігійно-фундаменталістською та демократично-ліберальною системами цінностей всередині самих розвинених держав і, насамперед, у країнах ЄС і США [1,с.369-429].

Від неоконсервативної «realpolitik» до реальних реформ ?!

Найгірше полягає в тому, що практика подвійних стандартів стратегічно не сприяє економічному зростанню, а, навпаки, підриває економічний

потенціал самих США. Французький дослідник Е.Тодд з цього приводу справедливо зазначає, що практика зиску нинішнього режиму міжнародного кредитування, закладеного у Бреттон-Вудсі, насправді шкодить розвитку інноваційного потенціалу американської економіки: «...глобалізація організована за принципом асиметрії, а не симетрії. Світ виробляє дедалі більше для споживання Америкою. У США відсутня будь-яка рівновага між експортом та імпортом. Автономна нація, економіка якої одразу після війни відзначалась перевиробництвом, опинилася в осерді системи, де покликана радше споживати, ніж виробляти» [3,с.61].

Прямим наслідком цих процесів є те, що по відношенню до країн, і насамперед України, яким Захід допомагає «врятувати демократію», вищезгадана стратегія подвійних стандартів подекуди дуже нагадує інтенсивну терапію з порятунку постійно знекровленої людини, яка вже не може більше бути донором. Так, в минулому році Україна, яка «захищає цивілізований світ від російського імперіалізму», отримала «економічної допомоги» від міжнародних фінансових організацій на суму приблизно 9 млрд. доларів, а повернула у формі відсотків за раніше взяті кредити близько 11 млрд. доларів, хоча, наприклад, в Польщі велика частина зовнішнього боргу свого часу була просто списана як винагорода за активний розвал соцтабору та підтримку американських інтересів у Європі.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що імперський тип глобалізму, пов'язаний з фінансово-імперіалістичними стратегіями, намагаючись хоча б пом'якшити ним же створені проблеми, насправді все більше їх загострює. Адже насправді точками зростання, трансформації індустріалізму в так званий постіндустріалізм стали країни «економічного дива», і в першу чергу переможці Другій світовій війні Японія та Німеччина, провідники яких спирались на засади суспільного ладу, в яких вдало поєднували принципи правової і національної держави, ідеали демократії та патріотизму [5].

Що ж до модернізації існуючої міжнародної системи міжнародної безпеки, то, по-перше, існуюча структура Ради Безпеки не відповідає сучасним

реаліям, адже за часів Ялти «ця система відповідала вимогам, пов'язаним з прагненням наділити ООН такою силою ефективності, якої так вбивчо не вистачало Лізі Націй. Особливі повноваження, якими були наділені держави, які вважались переможцями в 1945 році, могли здаватись природними, якщо не просто легітимними, в очах населення планети тієї епохи. Але безсумнівно, що ситуація змінилась наприкінці ХХ століття» [2,с.425-426]. Адже, як справедливо зазначає автор цитованого дослідження, на статус постійних членів Ради Безпеки сьогодні повинні претендувати, як мінімум, Японія, Німеччина, Індія.

У більш віддаленій перспективі у разі зміни вектора суспільно-економічного розвитку йдеться про створення «світового уряду» не з тінювих фінансових еліт, а з делегатів від цілих політичних та економічних об'єднань. Подібну ідею, яка має ґрунтуватись на особливій моделі переструктурування глобального простору як своєрідної гео економічної олігополії потужних союзів типа ЄС підтримує і провідний сучасний соціолог та політолог Ю.Хабермас: «Тільки за участі цих глобальних гравців, здатних створити політичну противагу стрімкому розвитку ринків, ООН отримає основу, яка гарантує здійснення «благородних» програм і політичних практик» [4,с. 26].

Тому, підсумовуючи, можна сказати, що нова Ялта сьогодні справді на часі, позаяк запропонований повоєнний «новий світовий порядок» виявився на практиці «недобре забутим старим». Але засади цієї «Ялти-2» безумовно мають бути протилежними путінським мріям про черговий переділ державних кордонів і, що, найважливіше, будуватись на *справді принципово нових підходах до реформування світового порядку, в основу яких мають бути покладені економічні та політичні інституціональні зміни, які б дозволили не протиставляти, а синтезувати універсальні та модерні національні виміри існування світових акторів різних масштабів.*

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Безопасность Европы. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 752 с. 2. Монография Т. де Действие и система мира. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2005. – 488 с. 3. Тодд Е. Після імперії. Ессе про загнивання американської системи. – Львів: Кальварія, 2006 – 188 с. 4. Хабермас Ю. Расколотый Запад. – М.: Издательство «Весь мир», 2008. – 192 с. 5. Шморгун О. Сучасний глобалізм у пошуку антикризової стратегії // Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації. – К.: УБС НБУ, 2010. – С. 246-257.

УДК 327.56

Вовк В. М.

ЯЛТИНСЬКІ ДОМОВЛЕНОСТІ І ПАНУВАННЯ РЕАЛІСТИЧНОГО ПОРЯДКУ

У статті йдеться про зв'язок «ялтинської» парадигми міжнародних відносин з пануванням реалістичного порядку. Розглянуто механізми врегулювання міждержавних конфліктів у перспективі інтересів провідних держав.

Ключові слова: «ялтинська» парадигма, реалістичний порядок, міждержавні конфлікти.

Ялтинские соглашения и господство реалистического порядка.

В статье идёт речь о связи «ялтинской» парадигмы международных отношений с господством реалистического порядка. Рассмотрены механизмы урегулирования межгосударственных конфликтов в перспективе интересов ведущих государств.

Ключевые слова: «ялтинская» парадигма, реалистический порядок, межгосударственные конфликты.

In this article it deals with Yalta paradigm of international relations in the context of realistic order domination. It is analyzed the mechanisms of international conflicts settlement from the point of view of the main states.

Key words: Yalta paradigm, realistic order, international conflicts.

Ялтинські домовленості, а отже і так званий пост-ялтинський мир, були черговою віхою у багатовіковому усталенні системі міжнародної безпеки після глобального збройного конфлікту – Другої світової війни. Так само після тридцятилітньої війни у 1648 році було встановлено Вестфальський мир, після перемоги коаліції над Наполеоном Бонапартом – підписані Віденські угоди, після Першої світової – Версальський мир. І щоразу в основі угод, за винятком

Вестфальських, були військові перемоги основних європейських потуг, або як тепер говорять – світових держав. Ялтинські домовленості знаменували собою низку політичних компромісів світових потуг внаслідок руйнування старої глобальної системи безпеки. Фактично старий світовий порядок припинив своє існування через глобальні претензії двох тоталітарних режимів, один з яких – СРСР, разом з демократичними союзниками здобув у 1945 р. перемогу у збройному протистоянні.

Таке руйнування попередніх систем міжнародних відносин завжди відбувалось, коли порушувався базовий принцип міжнародного права – pactasuntservanda – договори мають виконуватись. Цей принцип корелює з іншим, не менш важливим принципом – принципом суверенітету. Глобальний порядок тримається на державах, які є суверенними і відстоюють свій суверенітет, самостійно вирішують, які угоди укладати, а які – ні.

Так само, як під час наполеонівських воєн, під час Першої і Другої світових воєн порушувались принципи, затверджені свого часу Вестфальським миром. Можна вважати, що порушення згаданих принципів дало життя такому напрямку у теорії міжнародних відносин як наступальний реалізм. Його засаднича ідея – по суті безальтернативне існування анархічної системи міжнародних відносин. У цій системі великі потуги прагнуть здобути регіональну гегемонію, заради чого вони ідуть на порушення будь-яких принципів і розглядають угоди лише як паузу, тимчасовий компроміс. Проте західні країни після завершення холодної війни почали орієнтуватись на ціннісні установки і раціональні схеми регулювання міжнародних відносин. Ось чому голоси «реалістів», зокрема Джона Міершаймера, на користь збереження Україною статусу ядерної держави не були враховані у процесі вироблення стратегії Сполучених Штатів щодо України.

Натомість Росія ніколи не стояла на засадах раціональності і демократичних цінностей упродовж розбудови посткомуністичної системи міжнародної безпеки. Зокрема, російські стратеги використовували переваги належності до клубу Великої вісімки як ширму для свого регіонального

гегемонізму, всіляко розпалюючи конфлікти на пострадянському просторі, у Молдові, на території Грузії, у Нагірному Карабасі. Цей підхід до міжнародних зобов'язань сформувався одразу після Другої світової війни. Так, згідно з Ялтинськими угодами, СРСР в особі Сталіна зобов'язувався уможливити вільні вибори у Польщі. А закінчилось усе розгромом польської опозиції, пов'язаної з «Лондонським урядом» і насадженням уряду комуністичних маріонеток.

Ялтинські угоди заклали засади для подальшого звільнення Східної Європи від комуністичних диктатур і повернення цілого ряду країн до лона європейської цивілізації наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Ідеться про країни Балтії – Литву, Естонію, Латвію, а також Польщу, Румунію, Чехію, Словаччину, Угорщину, Болгарію.

Нині ми є свідками активного руйнування світового порядку, що його здійснює путінська Росія, розгортаючи свій реваншистський проект. Можна припустити, що Росія прагне втілити реалістичні принципи позиціонування у сучасній системі міжнародних відносин. Проте псевдомесіанський характер ідеології війни проти України, а саме апологія так званого русского мира, сигналізує про провідну ірраціональну складову у діях кремлівських стратегів.

Лише на перший погляд у процесі вироблення зовнішньополітичних стратегій Москви домінує так званий класичний підхід з позицій наступального реалізму. Здавалось би, розвиток систем міжнародної безпеки після краху радянської імперії – яскраве тому свідчення. Росія здійснює неоімперську політику стосовно колишніх республік СРСР – Молдови, Грузії, України. Виразним прикладом реанімації «реалістичного» діалогу може служити мюнхенська виїзково етатистська риторика В.Путіна на початку 2007 року, відкрите звинувачення США у претензіях на світову гегемонію. Після розпаду СРСР Кремль втратив можливість ідеологічного обґрунтування своїх національних інтересів. Але після невдалої спроби реставрації *євразійського проекту* постає ідеологема *русского мира*.

На базі цих ідеологем розбудовуються проекти всіляких міждержавних об'єднань і альянсів. Вони призначені лише для того, щоб легітимувати

відновлення втраченого контролю або експансіоністську політику. Наприклад, СНД задумувався саме як така інституція. Але з самого початку цей проект вже не відповідав геостратегічним інтересам Кремля після поразки у холодній війні, принаймні у тому вигляді, в якому він почав розгортатися після перепідпорядкування новопосталій українській державі військових частин колишнього СРСР і створення українських Збройних Сил. Відновлення втрачених позицій євразійської імперії відтепер мислилось московськими стратегами як втягування України в геостратегічну орбіту Росії через наддержавні економічні інституції (СЄП) і отже фактичну ліквідацію суверенітету. Нині, у процесі російсько-української війни відродилась традиційна імперіалістична держава як держава демонстративного насильства. При цьому інституційна легітимація і економічна агресія, багатовимірні інформаційна війна стали додатковими знаряддями неоімперіалізму. Мета “походу” російського капіталу на Захід полягає у відновленні втраченого внаслідок поразки у холодній війні свого статусу Великої держави через механізми інституційного і мілітарного контролю над Україною. Про це можна було дізнатись з відкритої пропаганди російського імперіалізму, що її вели добровільні речники Кремля, такі, як письменник Олександр Проханов, культуролог Олександр Дугін. Те, про що у 90-і говорили провідні теоретики реалізму Генрі Кісінджер і Збігнев Бжезінський(1), а саме про «потужний імперський імпульс» євразійської Росії, нині має очевидні підтвердження. Це і підтримка сепаратистських анклавів в Грузії (Абхазія і так звана Південна Осетія), Азербайджані (Нагірний Карабах) і Молдові (Придністров'я), і розвиток системи наступальних озброєнь всупереч міжнародним зобов'язанням. До того ж, відповідні положення воєнних доктрин Російської Федерації зразка 2000, 2010 і 2014 років ясно засвідчили, що суверенітет членів СНД завжди вважався кремлівськими стратегами суто умовним.

Попри дипломатичну риторику й спекуляції на темі культурної спорідненості і «спільної історії», стратегічною метою Москви стосовно України було і залишається прагнення перетворити останню на квазідержаву з

“контрольованим суверенітетом”. Як ми пересвідчилися, агітація на користь всіляких посткомуністичних міждержавних об’єднань типу СНД чи ЄСІП свідчить про прагнення реставрувати імперію. З самого початку було ясно, що Україна фактично не отримає жодних економічних дивідендів від реалізації цих проектів. Про це свідчило відверте небажання Москви створювати зону вільної торгівлі, яка зліквідувала б запрограмовану Кремлем ієрархію економічного і політичного зверхництва з очевидними привілеями на користь Росії. Проекти реінтеграції завжди відігравали роль імперського плантажу, який може призвести лише до поновлення гонки озброєнь. Як слушно зауважив Генрі Кісінджер, « Росія має усвідомити, що спроби примусити Україну стати її сателітом, і отже знову посунути кордони, прирєкло б Москву на повторення власної історії тертя з Європою і Сполученими Штатами» [2].

Нинішній розвиток подій показує, що мир, побудований на змові провідних світових держав, як це мало місце у Ялті у лютому 1945 року – це хиткий мир. Можна навіть говорити про перманентну «холодну війну» між великими потугами.

Один з наслідків ялтинських домовленостей - створення Організації Об’єднаних Націй. Але вже з самого початку стало ясно, що створення інституту постійних членів Ради Безпеки ООН – це по суті латентна диктатура великих потуг у системі міжнародної безпеки. Проте на той момент США ще не володіли ядерною зброєю. Отже й не могли прогнозувати, яким чином ялтинська система буде працювати.

Ялтинська система легітимувала розкол Європи після Другої світової війни, на який подолились переможці. І Ялтинські домовленості влаштували Росію (Радянський Союз) доти, доки у Європі існувала когорта сателітів, згуртованих Варшавським договором. Нині ж стало ясно, що Путін прагне відновити зужиту багатолітніми практиками міжнародної взаємодії і перерозподілом економічних сфер впливу архаїчну систему залаштункових об’єднань у дусі Великої Трійки (Рузвельт, Черчилль, Сталін). Одним із вирішальних чинників, що зміцнили дискримінаційну суть статуту ООН, а саме

наявність п'яти постійних членів Ради Безпеки, стала ядерна зброя, що її поступово набули СРСР, Франція, Великобританія і Китай.

Водночас з самого початку однією з найбільших загроз, що їх несла ядерна бомба, була загроза перетворення цього виду озброєння на чинник ірраціональної політики. Саме балансування на грані ядерного конфлікту, ядерний шантаж, як це було під час Карибської кризи, і як це є сьогодні, попервах у політичній риторичі, а згодом і у конкретних діях, активує украї небезпечні механізми глобального змагання великих потуг. Сьогодні хизування новітньою ядерною зброєю та періодичні заяви військових керманичів Росії про вдосконалення ядерного потенціалу, провокативні польоти ядерних бомбардувальників вже стали нормою для тієї мови, якою Росія заговорила зі світом.

По суті, наявність ядерної зброї і сучасних технологій у великих потуг робить поняття баланс сили умовним, якщо зовсім не позбавленим сенсу. Саме цю обставину й використовує сьогодні путінська Росія. До цього слід додати, що, як слушно зауважив Корнеліус Касторіадіс, ведення ядерної війни перевищує здатність управлінського апарату раціонально контролювати цей процес, а демонстрація наслідків цієї війни жодним чином не скасовує спокуси використати стратегічні можливості такої війни [3, с. 36].

У цьому зв'язку привертає до себе увагу той факт, що ядерний шантаж путінської Росії є органічною частиною наступальної стратегії, спрямованої на перерозподіл так званих сфер впливу. Фактично маємо справу не лише із спробами переглянути результати холодної війни, але й розхитати загальноєвропейські і трансатлантичні інститути, такі як ЄС і НАТО. В ідеологічному супроводі путінського походу на Захід, так само як і у сталінській пропаганді, значна роль відводиться символічним датам історії, зокрема, святкуванню 70-річчя Перемоги. Сьогодні Путін приурочує воєнні операції на сході України до пам'ятних дат у розвитку української державності.

Постає питання, а чи можна говорити про реставрацію реалістичного порядку, про слушність теоретичних домінант наступального реалізму Джона

Міершаймера [4] і Кеннета Вольтца [5]. У певному сенсі – так. Адже на наших очах розгортається стратегія імперського реваншу Росії, спрямована на відновлення як мінімум регіональної гегемонії. Водночас слід констатувати безпрецедентну консолідацію західних країн на основі системи демократичних цінностей у відповідь на російський виклик.

Якщо навіть визнати, що відбувається встановлення елементів нового реалістичного порядку, то помітним суб'єктом у такому переформатуванні стає Україна. Трагічний парадокс цього процесу полягає у тому, що саме війна Росії проти України сприяє стрімкому перетворенню проблемного для Європи лімітрофа зі згубною політикою багатовекторності на повноагеного і у певному сенсі впливового суб'єкта міжнародної політики.

Висновки:

- Глобальні системи безпеки (до яких можна умовно віднести і системи європейської безпеки) виникають на основі результатів глобальних воєн.

- Ялтинська парадигма усталення міжнародних відносин могла бути ефективною лише за умов конфліктної рівноваги.

- Ядерний чинник у підтриманні такої рівноваги водночас є її дестабілізуючим чинником.

- Механізми врегулювання міждержавних конфліктів, що закладені в основу міжнародних інститутів, залишаються дієвими доти, доки на кін не поставлені стратегічні інтереси постійних членів Ради Безпеки.

- Стратегічною метою Росії є не зруйнування основ пост-ялтинського миру, а геополітичний реванш, який передбачає відновлення її статусу зразка 1945 року.

- Російсько-українська війна може стати поштовхом для створення нової системи міжнародної безпеки.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Збігнев Бжезінський. Велика шахівниця. - Івано-Франківськ, 2000. 2. Henry Kissinger: To settle the Ukraine crisis, start at the end. By Henry A. Kissinger. Washington

Post.March 5, 2014. 3. Cornelius Castoriadis. Devant la guerre. - Paris, 1981. 4. John J. Mearsheimer. The Tragedy of Great Power Politics. - New York – London, 2001. 5. Kenneth Waltz. Theory of International Politics. - New York, 1979.

УДК 327 (73)

Ялі М.Х.

БІПОЛЯРНА МІЖНАРОДНА СИСТЕМА: ТЕОРЕТИЧНИЙ ВИМІР.

В статті проаналізовано особливості міжнародної системи, що утворилася після закінчення Другої світової війни. Виокремлено та розглянуто її характерні риси.

Ключові слова: полюс, біполярна міжнародна система, Друга світова війна, СРСР, США.

В статье проанализированы особенности международной системы, которая образовалась после окончания Второй мировой войны. Выделены и рассмотрены ее характерные черты.

Ключевые слова: полюс, биполярная международная система, Вторая мировая война, СССР, США.

In the article peculiarities of the international system, formed after the end of the Second World War have been analyzed. Its characteristic features have been defined and considered.

Keywords: polar, bipolar international system, Second World War, USSR, USA.

Сьогодні, коли Російська Федерація анексувавши український Крим і розв'язавши війну на Донбасі намагається не лише залишити Україну в зоні власного геополітичного впливу, але й підірвавши світовий порядок, що виник після розпаду СРСР, повернутись до протистояння зі Сполученими Штатами часів Холодної війни, дедалі більшої актуальності набуває розгляд особливостей міжнародної системи, яка утворилася після закінчення Другої світової війни і проіснувала майже півстоліття.

В сучасних концепціях міжнародних систем найчастіше використовуються так звана «полюсна» типологія, де моделі відрізняються між собою в залежності від кількості так званих «полюсів».

На нашу думку, суттєвим недоліком терміну «полюс» є те, що він має надто обмежений зміст, і далеко не всі структури, що формуються в процесі взаємовідносин між державами як головними суб'єктами світової політики і отримують назву «полюсних», насправді є такими.

В ході аналізу наявних «полюсних» концепцій міжнародних систем нами встановлено, що на сьогодні не існує загально визнаної теорії «полюсів», а є лише конкуруючі поміж собою концепції, які дуже рідко спираються на більш-менш солідну науково-теоретичну базу. Більш того, багато з дослідників взагалі не вважають за потрібне пояснити, який зміст вони вкладають в такі поняття як «полюс», «полюсна» система або «мультиполярність». Окрім питання про те, що таке «полюс», виникають також інші, не менш важливі: чи може в якості «полюсу» виступати та чи інша держава, або це обов'язково має бути система (союз) держав? Чи є «полюс» поняттям регіональним або глобальним?

Спроби надати відповіді на ці та інші питання здебільшого належать представникам школи політичного реалізму та неореалізму та близьких до них течій: М. Каплан, К. Уолтц, Дж. Мearшаймер, Г. Кіссінджер, Зб. Бжезинський, Ст. Гофман, О. Богатуров, Е. Баталов, Ю. Давидов, С. Шергін, В. Хонін та іншими.

В уявленні більшості сучасних теоретиків в галузі міжнародних відносин під поняттям «полюсу» розуміється центр сили. Але ці центри не звичайні, їм властиві особливі якості: «Для того, щоб бути охарактеризованим як полюс глобальної або регіональної системи, держава має володіти достатніми можливостями, для того, щоб власними зусиллями захиститися від головної держави системи. Сполучені Штати та Радянський Союз, – пояснює свою думку Дж. Мearшаймер, - володіли явною військовою перевагою над іншими європейським та усіма неєвропейськими країнами протягом усього періоду «холодної війни», тому вони становили два полюси як глобальної, так і регіональної систем» [1, с.7].

В цьому висловлюванні представника американської школи реалізму знаходяться одразу декілька необхідних для подальшого дослідження відповідей. По-перше, в ньому формулюється один з найважливіших критеріїв «полюсу», а саме можливість самостійно захистити себе від іншого актора, що також є полюсом або прагне ним стати. По-друге, в якості «полюсів» можуть

виступати окремі держави: «великі держави» та «наддержави». По-третє, «полюса» можуть бути як глобальними, так і регіональними.

Стосовно останнього твердження, на нашу думку, слід все ж таки провести понятійне розмежування поміж термінами «полюс», який дійсно має вплив на усю глобальну систему міжнародних відносин та існуючий в цій системі порядок, й «центром міжнародної сили»[2], вплив якого розповсюджується лише на певну кількість країн, що складають його оточення, або мають вплив на всю міжнародну систему, але лише в певному вимірі – економічному – як, наприклад, Європейський Союз або Китай, військовому – Росія, демографічному – Індія.

В залежності від кількості існуючих полюсів міжнародної сили система може мати як найменше три різних ієрархічних побудови: уніполярну, біполярну або мультиполярну. Відповідно стани міжнародної системи слід визначати як «уніполярність», «біполярність» та «мультиполярність».

Під «біполярністю» слід розуміти таку структуру міжнародної системи, для якої був характерним значний відрив двох членів міжнародної спільноти від решти країн за сукупними показниками «супермогутності» [2]. Історично така полюсна конфігурація мала місце в другій половині ХХ ст. і проіснувала майже півстоліття, до того ж деякі з її характерних рис та вимірів й досі залишилися незмінними. Так, наприклад, Росії залишився у спадщину увесь ядерний потенціал Радянського Союзу, за чисельним показником якого вона близька до Сполучених Штатів. Росія як постійний член Ради Безпеки й досі має право вето у РБ ООН (що дуже заважає сьогодні владнати військовий конфлікт в Україні та засудити дії РФ) – механізми врегулювання конфліктів і підтримки міжнародної безпеки, що утворився після закінчення Другої світової війни.

Зауважимо, що теоретичні моделі двополюсного світу почали розроблятися ще в другій половині 50-х років минулого століття. Частина з них була спрямована на обґрунтування ідеології вже існуючої двополюсної системи, а інші виступали в якості альтернативних моделей до вже існуючої.

Так, наприклад, два з шести теоретично-можливих типів міжнародних систем одного з перших теоретиків, що застосував системний підхід до аналізу міжнародних відносин, – М. Каплана, [3] описують саме двополосну систему.

Це так звані «гнучка» і «жорстка» двополосні системи. Гнучка біполярна система представляє собою міжнародну систему, в якій, окрім існуючих акторів-держав, з'являються нові типи акторів – союзи та блоки держав, а також універсальні актори – міжнародні організації. В залежності від внутрішньої організації блоків, що її складають, існують декілька варіантів гнучкої біполярної системи. Вона може бути сильно ієрархічною і авторитарною, коли воля голови коаліції нав'язується її союзникам. Вона також може мати ієрархічну структуру, якщо лінія блоку формується шляхом взаємних консультацій поміж відносно автономних держав.

«Жорстка біполярна система» має ту ж саму конфігурацію, що і другий тип «гнучкої», але на відміну від нього обидва блоки організовані тут строго ієрархічно. В жорсткій біполярній системі не може бути «неприєднаних» та нейтральних держав, що існують в м'якій біполярній системі. Універсальний актор грає тут доволі обмежену роль і неспроможний завдати тиску на той або інший блок. В рамках обох полюсів здійснюється ефективне врегулювання конфліктів, формування напрямків дипломатичної поведінки, застосування сукупної сили.

Американські аналітики, так само як їх європейські колеги, по-різному оцінюють двополосну систему. М. Каплан бачив в ній більше недоліків, ніж переваг. Найголовніший недолік цієї системи – нестабільність, первісно закладена в неї прихильність до трансформації в інші системи. Заснована на протилежності інтересів сторін, двополосна система передбачає, згідно твердження американського теоретика, постійну боротьбу між полюсами за першість, стремління до світового панування, включно ризик тотальної війни [3].

Загальнюючи погляди на біполярну міжнародну систему тих теоретиків-міжнародників, що вбачають в цій моделі більше переваг, ніж недоліків

(зокрема і в тій, що реально існувала у другій половині XX століття), необхідно зазначити наступні позитивні якості.

По-перше, полюса міжнародної сили «біполю» охоплюють великі держави, чий розміри перешкоджають їх завоюванню, тому держави знаходяться в більшій безпеці і агресія стримується більш ефективно.

По-друге, двополюсний світоустрій полегшує співробітництво в області контролю за озброєнням та інших питань в галузі безпеки. Основним гравцям легше дотримуватися загальних правил та зберігати узгоджені сфери впливу. Важливо також те, що двополюсний порядок змінюється досить повільно, що також сприяє підтримці порядку.

Більше того, на думку відомого українського політолога-міжнародника С. Шергіна, за часів існування біполярної міжнародної системи відбулося «безпрецедентне в історії людства знецінення силової політики як головного чинника домінування в міжнародному середовищі» [4, с.51].

В якості підтвердження цієї тези український фахівець зазначає поразку двох конкуруючих між собою наддержав у регіональних конфліктах – В'єтнамі та Афганістані. Звідси, робить висновок С. Шергін, – найбільш масштабні трансформації глобальної міжнародної системи і світової конфігурації були спричинені діями економічних факторів: «встановлення контролю з боку ТНК над міжнародним нафтовим ринком, економічне піднесення в Південно-Східній Азії з появою там неоіндустріальних країн, розвиток регіональної інтеграції з подальшою інституціоналізацією тощо» [4, с.51].

Важливим також є те, що за двополюсною конфігурацією непорозуміння, а також неточні розрахунки одного полюсу по відношенню до іншого є набагато менш вірогідними, ніж коли система має мультиполярну структуру, адже великі держави-полюси діють в простішому світі. У кожній з них лише один супротивник і досить часу для того, щоб за довгі роки достатньо вивчити його. Тому кожна зі сторін досить чітко уявляє собі інтереси, можливості, мотиви дій та інші характеристики протилежної сторони, що значно зменшує ризик початку війни, пов'язаного з недооцінкою сил супротивника.

Підтвердженням цієї тези певною мірою може слугувати, зокрема, і теперішній військовий конфлікт в Україні. Сполучені Штати, як єдина наддержава і повноцінний «полос» у сучасній міжнародній системі, яка особливо після світової економічної кризи 2008-2009 рр. все більше тяжіє до мультиполярної конфігурації, зосередившись в останні декілька років на військовому стриманні Піднебесної як головного конкурента в боротьбі за світове лідерство у XXI столітті, не догледіли та недооцінили загрозу існуючому порядку з боку Росії. Мова йде про необмежені амбіції керівництва Кремля на тлі майже постійного зростання цін на енергоносії впродовж усіх років правління В. Путіна разом і з комплексом меншовартості «переможеного» у «холодній війні» («найбільшій геополітичній катастрофі XX ст.») та поразкою у сателітизації України (при тому, що за часів президенства Б.Обами Київ знаходився на периферії американських зовнішньополітичних інтересів), яка стала пусковим гачком до розв'язання Кремлем найбільшого з часів розпаду Югославії військового конфлікту в Європі. При цьому кінцева мета військової агресії РФ проти України – саме повернення до Ялтинсько-Потсдамського (тепер вже Мінського) світоустрою.

Слід зазначити, що головна унікальність Ялтинсько-Потсдамської (біполярної) міжнародної системи полягає в тому, що в якості протилежних полюсів виступали системи держав не просто з різними, але саме з полярними характеристиками. Якщо б в ролі полюсів виступали б, скажімо, Англія та США, Німеччина та США, Англія та Німеччина тощо, то це були б супротивники, які за усією можливою жорстокістю боротьби володіли б спільними базовими характеристиками – соціальними, економічними, політичними. Це була б боротьба всередині однієї соціально-політичної та економічної системи, і перемога будь-якого з полюсів не змінила б кардинальним чином характеристик іншого полюсу, а тому і світової системи загалом і притаманного їй порядку.

Перемога полюсу, очолюваного США принципово змінила – при цьому за дуже короткий за історичними мірками строк – основні політичні, економічні

та інші характеристики держав та суспільств, що входили до полюсу на чолі з Радянським Союзом.

У підсумку аналізу біполярної організації міжнародної системи необхідно підкреслити, що вона обумовлює не лише особливий характер її структури, але й особливий характер функціонування та розвитку; підвищений рівень конкуренції та боротьби за виживання; високий рівень ресурсної мобілізації кожного з «полюсів»; стійкий розподіл сфер впливу; неможливість появи рівноцінної «третьої сили». Але головними характерними рисами «біполю» є високий рівень системної стабільності та відсутність гегемону, навіть якщо один з полюсів сильніший за іншого.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Mearsheimer J. Back to the Future: Instability in Europe after the ColdWar // International Security. - 1990. - Summer. - Vol.15, №1. - P.5-56. 2. Хонин В. Н. Теория международных отношений. Общая часть. – К.: Академ-Пресс, 2005. – 456 с. 3. The System Approach to International Politics // New Approach to International Politics / Ed. by M. Kaplan. – N. Y.: Sharpe, 1968. - 421 p. 4. Шергін С.О. Відповідальність лідерів і доля аутсайдерів. Гострі колізії сучасної міжнародної системи в умовах глобалізації. // Політика і час. -2006. - №7-8. - С.49-61.

УДК 327 (495):94 «1939/1945»

Глюк Т.В.

ПРОБЛЕМИ ГРЕЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЯЛТИНСЬКИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ

В статті аналізується становище в Греції напередодні та в період Другої світової війни в контексті трансформації системи міжнародних відносин на європейському континенті. Автор вивчає фактори, які визначили імперативи подальшого розвитку країни в повосному світі. Особливу увагу приділено політиці держав «Великої трійки» відносно Греції.

Ключові слова: міжнародні відносини, Греція, Великобританія, СРСР, ялтинська конференція

В статье рассматривается положение Греции накануне и в период Второй мировой войны в контексте трансформации системы международных отношений на европейском континенте. Автор выявляет факторы, которые определили императивы дальнейшего развития страны в послевоенном мире. Особое внимание уделено политике государств «Большой тройки» относительно Греции.

Ключевые слова: международные отношения, Греция, Великобритания, СССР, ялтинская конференция.

This article analyzes the situation in Greece before and during the Second World War in the context of the transformation of international relations in Europe. The author identifies factors that determined the imperatives of further development in the post-war world. Special attention is given to policies of "Big Three" regarding Greece.

Keywords: international relations, Greece, UK, USSR, Yalta Conference.

Друга світова війна стала однією із найбільш трагічних сторінок в історії ХХ століття, яка докорінно змінила конфігурацію системи міжнародних відносин. Доля повоєнного світу вирішувалася в ході низки зустрічей лідерів «Великої трійки» – СРСР, США та Великобританії. Однією з них, де відбувся розподіл сфер впливу між західними державами та СРСР, стала Ялтинська конференція 1945 р. [1]. Питання Балканського регіону не були у фокусі уваги на ній, але її рішення значною мірою вплинули на подальший розвиток Балкан в цілому та Греції - зокрема.

Погляди лідерів країн-переможниць на повоєнний устрій значно різнилися. Так, В. Черчилль прагнув відновити традиційну систему балансу сил в Європі, яка б дозволила протистояти поширенню радянського впливу. Ф. Рузвельт основою повоєнного світопорядку вбачав систему «чотирьох поліцейських», згідно з якою США, Великобританія, СРСР та згодом Китай колективно виступатимуть гарантами міжнародного миру. Позиція Й. Сталіна, як влучно зазначив Г. Кіссінджер, являла собою сплав комуністичної ідеології та традиційної російської зовнішньої політики, актуальним завданням якої залишалося поширення радянського впливу на Центральну Європу та створення буферної зони навколо СРСР [2, 355].

Балкани, які вже зіграли роль «порохової діжки Європи», знову опинилися на перетині інтересів європейських держав. Спроби Й. Сталіна реанімувати проект створення Балканської федерації народів за участю Туреччини, який розроблявся ще на початку ХХ століття, виявилися безуспішними. Хоча часткове втілення ця ідея все ж отримала шляхом заснування федеративної Югославії [3; 4].

Подібні плани були і у Великобританії, для якої, починаючи ще з часів Кримської війни 1853 – 1856 рр., питання недопущення просування російського впливу на Близький Схід та Балкани було одним із вагомих завдань зовнішньої політики. Наразі від успішності реалізації «середземноморської стратегії» залежало не лише збереження відвоєнованих позицій в Єгипті та арабських країнах, а також на Кіпрі, Мальті та Гібралтарі, але й передбачалося оволодіння новими позиціями у Лівії, Сирії, Греції та Югославії [5, 12]. Тому, як влучно зазначив американський журналіст Ральф Інгерсолл, «Балкани були тим магнітом, на який, як би не струшували компас, незмінно вказувала стрілка британської стратегії» [6, 94].

У 1940 році В. Черчилль висунув ідею створення Балкано-Дунайської конфедерації у складі Болгарії, Югославії, Туреччини, Греції, Албанії та Македонії. Формально конфедерація була б самостійним державним утворенням, однак її зовнішня політика мала реалізовуватися у відповідності до британських інтересів та протистояти впливу СРСР [7]. Практичними кроками до реалізації проекту стало створення в листопаді 1940 року емігрантськими урядами в Лондоні тимчасової «польсько-чехословацької федерації» та підписання у січні 1942 року Договору про політичний Союз між грецькими та югославськими емігрантськими урядами. Додаткових важелів реалізації планів надавала підтримка з боку Папи Римського Пія XII, який вважав, що католицька церква повинна домінувати в управлінні майбутньої конфігурації і, попри складні англо-італійські відносини, виступав одним із ініціаторів проекту. Після закінчення війни такі регіональні федерації мали перетворитися в політичні та економічні унії, що включали б у свій склад усі Балканські і придунайські країни. Однак перебіг військової кампанії не дозволив втілити федеративну модель організації східноєвропейського регіону, а домовленості досягнуті в ході Ялтинської конференції остаточно нівелювали цей проект [8, 40 – 41].

Зміна балансу сил в Європі напередодні Другої світової війни, постання нових диктатур, активне втручання Радянського Союзу у європейську політику

та ревізійністська стратегія націонал-соціалістів у Німеччині змушували уряди балканських країн шукати нові вектори міжнародної політики та національних зовнішньополітичних партнерів. Невирішені регіональні конфлікти та територіальні суперечки не сприяли регіональній консолідації, а спроби інтеграції в рамках оборонних союзів, на кшталт Балканської Антанти, не вирішували питання організації ефективної моделі протидії загрозам.

Складна внутрішньополітична ситуація в Греції, де на фоні постійного протистояння республіканських та промонархічних сил, значного падіння економічних показників і рівня життя населення та відчутної суспільної напруги зростала популярність лівих сил, обумовлювала страх перед більшовицькою загрозою в середовищі владних еліт. Підтримка комуністичної партії Греції була настільки високою, що її лідер Н. Захаріадіс серйозно розглядав можливість здійснення в Греції соціалістичної революції [9, 39 – 45]. На заваді цьому постало встановлення 4 серпня 1936 року авторитарного режиму генерала І. Метаксаса, відомого як *Режим Четвертого Серпня*. В країні було оголошено надзвичайний стан і розпущено парламент. Політичні партії поставлено поза законом, а їх лідери або були змушені співпрацювати із новою владою, або ув'язнювалися.

Греція орієнтувалася на Великобританію як найпотужнішу присутню у Середземноморському басейні морську державу, але вважала за необхідне балансувати між Італією й Німеччиною та нею. Усвідомлюючи відсутність власного сильного флоту та зовнішню загрозу, в першу чергу з боку Італії, греки хотіли залишатися нейтральними в разі конфлікту великих держав. А на випадок нападу заручилися підтримкою Британії. 13 квітня 1939 р. Греція та Румунія отримали односторонні гарантії того, що будь-яка загроза незалежності країн, на яку вони дадуть військову відсіч, приведе до того, що Англія надасть їм «всю можливу посильну допомогу та підтримку». У той же день до заяви Н. Чемберлена приєднався французький уряд. А 14 квітня 1939 р. вона була підтверджена посланням Президента США Ф. Рузвельта урядам Німеччини та Італії, в якому він застерігав їх від збройної агресії проти третіх

держав, що мало позитивний моральний ефект для балканських країн. Натомість, сприйняття англійських гарантій в СРСР розцінювалося як виклик Заходу [10; 53,55].

Після нападу Італії 28 жовтня 1940 р. грекам вдалося не просто утримати оборону, але навіть відтіснити італійців у Південну Албанію [11, 274 – 278]. Однак, І. Метаксас чудово розумів що сили не рівні і відверто заявляв, що «Греція не бореться задля перемоги, а тільки задля слави та честі. Вона має обов'язок бути гідною своєї історії... Є часи, коли нація, якщо тільки вона хоче залишатися великою, мусить вступити у бій, навіть коли не має надії на перемогу» [12, 343]. Побоюючись німецького вторгнення, генерал І. Метаксас вирішив обмежитися підтримкою Британії виключно з моря та повітря, уникаючи наземних операцій та участі у воєнних діях албанських частин. Великобританія в 1941 році прагнула створення «Балканської ліги» в складі Туреччини, Греції та Югославії, що надало б їй можливість відкрити сухопутний фронт на Європейському континенті та посилювало її позиції у Середземномор'ї та Африці [13, 54]. У січні 1941 р. І. Метаксас помирає і новим Прем'єром Греції стає О. Коризис, який погоджується на британську пропозицію і запрошує англійський експедиційний корпус. У лютому 1941 року війська союзників висаджуються у Греції. Введений англійський контингент виявився значно меншим за досягнуті домовленості (58 тисяч солдат замість 100 тисяч). Німеччина блискригом захопила територію Греції у квітні 1941 р. [14, 138 – 145]. Втручання англійців в Греції врятувало країну від повторення югославського сценарію і визначило перспективи її подальшого розвитку, але цей крок носив більше політичний, ніж стратегічний характер і ще доводив тогочасну слабкість Британії.

6-го квітня 1941 р. німецькі війська вторглися в Грецію і до кінця місяця окупували усю країну, 20 – 31 травня 1941 р. й о. Крит. Георг II залишив країну і прибув до Лондона, де сформував уряд у вигнанні, який одразу ж був визнаний британським керівництвом. Однак постійні суперечності між республіканцями та монархістами зводили нанівець ефективність роботи уряду

Е. Цоудероса. Відносини з грецьким рухом опору підтримувалися ним виключно через британських посередників, а єдиною підвладною йому військовою силою були грецькі військові загони в Єгипті. Другий центр грецької консолідації виник у Каїрі після британських перемог в Північній Африці. Під керівництвом британців тут було створено грецьку армію, флот та повітряні сили [11, 346 – 348].

Після окупації Греції німці передали управління своїм болгарським та італійським союзникам, зберігши за собою лише стратегічно вразливі райони навколо Афін та Салонік та свої гарнізони на стратегічно важливих островах, зокрема на о. Крит. В країні було створено німецько-італійський протекторат "Грецька держава" на чолі якого стояв маріонетковий грецький «уряд» з Прем'єр-міністром Г. Цолакоглу (1941-1942 рр.), а фактично країною керував повноважний представник Берліну Г. Альтербунг. Економіка країни, що залежала від вільного торгового судноплавства по Середземному морю, швидко прийшла в занепад. Конфіскація припасів у населення та зруйнована інфраструктура, а також морська блокада британськими військами, спричинили взимку 1941/1942 рр. голод, в результаті якого, за наявними даними, лише в Афінах загинуло понад 24 тис. чол. [13, 273 – 274].

З осені 1941 р. в гірських районах Греції поширився рух опору, на чолі якого став новостворений Національно-Визвольний фронт Греції (ЕАМ) під керівництвом комуністів. Прагнучи звільнити країну від італо-німецької окупації, представники цього руху були опозиційно налаштовані до уряду Е. Цоудероса та досягли домовленостей щодо проведення плебісциту відносно подальшої державного устрою Греції після завершення бойових дій. На початку 1942 р. ЕАМ приступила до створення Народно-Визвольної Армії Греції (ЕЛАС), яка розпочала свої дії улітку 1942 р. Іншою впливовою організацією руху опору була Національна Демократична Грецька Ліга (ЕДЕС) створена під командуванням полковника Н. Зерваса у вересні 1941 р., що опиралася на праві сили і визнавала законну владу генерала Н. Пластираса, який перебував в

еміграції. З обома групами було налагоджено співпрацю британським Управлінням спеціальних операцій і проведено низку успішних акцій у 1942 р.

Перебіг подій у Греції напряму залежав від військових та політичних рішень британського керівництва. Прагнучи зберегти контроль над Середземномор'ям, Великобританія, при схваленні США, надавала великого значення збереженню Греції в сфері свого зовнішньополітичного впливу і прагнула запобігти її переходу під контроль партизанських загонів комуністичного спрямування. Цім пояснюється підтримка грецького монарха та його уряду, на яку робило ставку англійське керівництво. Разом з тим, британці активно використовували повстанські загони комуністичного та республіканського спрямування для боротьби з військами Осі. Однак, починаючи з 1943 р. відносини між групами спротиву в Греції та між ними й англійською владою значно ускладнилися [13, 274]. У липні 1943 року спроби британського керівництва об'єднати різні групи увінчалися підписанням Угоди Національних Загонів і зобов'язаннями співпрацювати у боротьбі з окупантами. Британцями було організовано перелік лідерів руху спротиву до Каїру, де відбулися переговори з представниками уряду в екзилі. Першим питанням, яке поставили повстанські лідери (представлені чотирма очільниками ELAS і по одному від EDES і ЕККА) було створення коаліційного уряду, в якому була б представлена кожна з повстанських організацій, а також, вимога до короля не повертатися у Грецію до проведення плебісциту. Після консультацій із В. Черчиллем та Ф. Рузвельтом Георг II відкинув її і заявив, що повернеться в Афіни перед голосуванням. Це змусило партизанських лідерів повернутися до Греції, не підписавши жодних угод [11, 351].

Після капітуляції Італії в 1943 р. загонам ЕАМ/ ELAS вдалося заволодіти великою кількістю італійського озброєння, що значно посилило їхні позиції та зменшило залежність від британців. Щоб запобігти монархії ELAS у жовтні 1943 року намагається розгромити EDES. Так розпочався конфлікт, що згодом переріє у затяжну громадянську війну. У березні 1944 р. ЕАМ створює Політичний Комітет Національного Визволення (ПЕЕА) як альтернативу

грецькому уряду в екзилі. Після придушення у квітні 1944 року повстання в частинах грецької армії та флоту, що базувалися в Єгипті, відбулася грандіозна чистка у лавах збройних сил. Водночас, зміни відбуваються і у керівництві грецького уряду в екзилі, який очолив Г. Папандреу. У травні 1944 року він скликає нараду визвольних сил в Лівані, на яку прибули представники усіх політичних партій та груп опору в Греції. За підсумками наради було прийняте рішення про створення коаліційного уряду за участю представників лівих сил. Однак по поверненню до Греції ЕАМ та РЕЕА відмовилися від участі в коаліційному уряді і змінили свою позицію лише у вересні 1944 р., після переговорів із радянським емісаром полковником Г. Поповим.

Каталізатором подальших внутрішньополітичних процесів у Греції стали домовленості, досягнуті між лідерами СРСР та Великобританії. Після того, як у червні 1944 року армія союзників висадилася у Нормандії і просунулася на схід, результат війни став очевидним. Позиції Сталіна значно посилюлися, відповідно, й вимоги СРСР теж різко зросли. Якщо станом на 1941 р. головним завданням СРСР вбачав збереження своїх кордонів після територіальних захоплень 1939-1940 рр., то на початок 1945 року йшлося про політичний контроль над територіями далеко за межами Радянського Союзу [2, 371]. Білий дім був змушений до пошуку компромісів із Москвою, але одночасно прагнув обмеження радянського впливу в Європі [15, 37; 2, 368]. Цім пояснюється обережність політики Ф. Рузвельта відносно європейських питань, які, на його думку «є настільки складними, що краще стояти від них подалі, на крайній випадок, обмежитися проблемами, які безпосередньо стосуються Німеччини...» [16].

Напередодні перемовин Й. Сталіна і В. Черчилля в Москві Президент США через свого посла А.Гаррімана передає Й. Сталіну послання наступного змісту: «Я переконаний, що в нинішній війні буквально не існує жодного питання, будь-то військового чи політичного плану, в якому не були б зацікавлені Сполучені Штати» [17, 224]. Ф. Рузвельт пояснював у секретній переписці з А. Гарріманом, «моя надія полягає в тому, що ця двостороння

конференція являється не більше ніж попереднім дослідженням англійцями та росіянами тих питань, що будуть обговорюватися уже на повномасштабній конференції за участю нас трьох. Дуже важливо, щоб містер Хелл і я мали повну свободу дій по закінченню цієї конференції» [18].

Незважаючи на пасивну політику Ф. Рузвельта у європейських питаннях, В. Черчилль намагався зберегти позиції в районі Середземномор'я, підкреслюючи, що для нього «головним питанням було визнання Радянським Союзом британського панування в Греції та Середземномор'ї» [19, 353]

У травні 1944 р. британський уряд виступив із пропозицією, щоб упродовж наступних місяців СРСР взяв на себе відповідальність за становище у Румунії, а Великобританія – у Греції. Хоча Ф. Рузвельт погодився на таке врегулювання, діяти воно так і не почало [11, 358]. У жовтні 1944 р., коли В. Черчилль та Е. Іден були в Москві, британський міністр запропонував Й. Сталіну домовитися про розподіл сфер впливу. Як стверджує В. Черчилль в своїх мемуарах, Й. Сталін погодився на домінуючий вплив Великобританії у Греції [20, 448 – 449].

Таким чином подальшу долю Греції було вирішено. 12 жовтня 1944 р. німецькі війська залишили Афіни, а через кілька днів місто було зайнято частинами британської армії. Влада негайно вжила заходів для швидкого роззброєння партизанських загонів та формування частин національної армії. Британці розпочали військові дії проти ELAS. Відсутність підтримки з боку Москви, яка призначила свого посла в Афіни, визнавши таким чином новий грецький уряд, стала визначальним фактором, що змусив ЕАМ скласти зброю і вдатися до переговорів із британцями. У лютому 1945 р., за домовленістю з британцями в обмін на проведення загальних виборів та референдум про долю монархії, ELAS було розпущено. Легітимізація дій Великобританії відбулася в ході Ялтинської конференції, де було підтверджено закріплення Греції в сфері британського впливу [21, 179 – 183].

Завершення Другої світової війни призвело до кардинальної трансформації системи міжнародних відносин. Домовленості, досягнуті в ході Московської

зустрічі В.Черчилля та Й.Сталіна та підтверджені в ході Ялтинської конференції, окреслили імперативи подальшого розвитку Греції. Відсутність належної підтримки комуністів з боку Москви та англійська участь визначили підсумки громадянської війни у Греції 1946 – 1949 рр. Подальша економічна та політична підтримка з боку США сприяли економічному зроста

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов / Сост: Ш.П. Санакоев, Б.Л. Дыбулевский. – 2-е изд. – М.: «Международные отношения», 1970. – 416 с.
2. Киссинджер Г. Дипломатия. /Пер. с англ. В.В. Львова. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
3. Рыбас С.Ю. Сталин. – М.: Молодая гвардия, 2009. – 912 с.
4. Дергачев В. Цивилизационная геополитика (Геофилософия): Междисциплинарный учебник для вузов. – К.: ВИРА-Р, 2004. – 672 с.
5. Голь Шарль де. Военные мемуары. Призыв. 1940 – 1942 гг. – Т. 1. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – С. 12.
6. Ингерсолл Р. Совершенно секретно. – М., 1947. – с. 94.
7. Широкопад А.Б. Балканско-Дунайская конфедерация. Могла ли Вторая мировая война в 1943 году перерасти в третью мировую? // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://topwar.ru/25672-balkanodunayskaya-konfederaciya.html>
8. Багаева А. Восточноевропейские интеграционные импульсы. Обозреватель. – 2013. - №11 (286). – с. 40-41.
9. Шепенков К. Греция: проблемы современной истории. – М.: Мысль, 1987. – С.39 – 45.
10. Hitchens M. Germany, Russia and the Balkans: Prelude to the Nazi-Soviet Non Aggression Pact. – N.Y.: Boulder, 1983. – p. 53-55.
11. Славич Б. Історія Балкан. XX століття. / Пер. з англ. Р.Семків. – К.: Свенас, 2004. – 600 с.
12. Bobby John Marcis. The Foreign Policy of the Metaxas Regime, 1936-1941. – Indiana University Press, 1979. – p.343.
13. Говард М. Большая стратегия. – Пер с англ. Ю.Чеподаева, Б.Павлова и М.Щебенкова; под ред. О.Ржешевского. – М.: Воениздат, 1980. – 463 с.
14. Фуллер Дж.Ф.С. Вторая мировая война 1939 – 1945 гг. Стратегический и тактический обзор /Пер с англ. В.Герасимова и Н.Яковлева. – М.: Издательство иностранной литературы, 1956. – с. 138-145.
15. Мягков М.Ю. Подходы США к европейскому устройству в свете отношений с Советским Союзом в 1943 – 1945 годах. // Вестник МГИМО. – 2010. - №5. – с. 33-39.
16. Harriman A. Memorandum of Conversation with the President During Trip to Washington, D.C., October 21 – November 19, 1944. – Manuscript Division. W.A. Harriman Papers. Chronological file. Cont. 175.
17. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны. 1941 – 1945.: документы и материалы //М.: Политиздат, 1984. – Т.2. – с. 224.
18. Roosevelt F. to Harriman A., October 4, 1944. – US. Library of Congress. Manuscript Division. W.A. Harriman Papers. Chronological file. Cont. 174.
19. Данн Д. Между Рузвельтом и Сталиным. Американские послы в Москве - М.: Три Квадрата, 2004. – 472 с.
20. Черчилль У. Вторая мировая война. (В 3-х книгах) – М.: Воениздат, 1991. – Т. 3. – 702 с.
21. Крымская конференция 4-11 февраля 1945 г. Запись заседания глав правительств. 9 февраля 1945 г., 16 час., Ливадийский дворец //Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: Сборник документов. Т. IV. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.) – М.: Издательство политической литературы, 1979. – с. 179 – 183.

ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКА СИСТЕМА, «ХОЛОДНА ВІЙНА» ТА СПРОБА ЇЇ РЕІНКАРНАЦІЇ

У статті йдеться про зв'язок ялтинсько-потсдамської системи з конфронтаційним порядком «холодної війни» та спробу В.Путіна відродити її та примусити Захід до Ялти-2, тобто визнання виключної сфери впливу РФ на пострадянському просторі.

Ключові слова: ялтинсько-потсдамська система, «холодна війна», США, СРСР, конфронтація.

В статье рассматривается связь между ялтинско-потсдамской системой и конфронтационным порядком «холодной войны», а также попытку В.Путина ее возродить и принудить Запад к Ялте-2, то есть признанию пост-советского пространства сферой исключительного влияния РФ.

Ключевые слова: ялтинсько-потсдамська система, «холодна війна», США, СССР, конфронтація.

In the article linkage between Yalta-Potsdam order in international system and Cold War confrontation is studied and also V.Putin's attempt to reinstate Cold War as a mean to press West for Yalta-2, i.e. to recognize exclusive sphere of Russia's influence on post-Soviet space.

Key words: Yalta-Potsdam order, Cold War, the USA, USSR, confrontation.

Проблематиці виникнення ялтинсько-потсдамської системи та «холодної війни», яка стала логічним результатом її створення, або, навпаки, як вважають деякі автори, зруйнувала благородний задум учасників конференцій – лідерів держав антигітлерівської коаліції І.Сталіна, Ф.Рузвельта та В.Черчіля, присвячені сотні, якщо не тисячі серйозних наукових розвідок та на декілька порядків більше пропагандистських дописів, покликаних затьмарити суспільну свідомість та спрямувати нас у «темні віки». Втім, не маючи на меті досягнути неосяжне, можна запропонувати деякі точки опори, базуючись на яких можна спробувати вибратися з цього лабіринту. Звичайно, треба починати з ознайомлення з офіційними та службовими документами [1;2;3]. При цьому слід також брати до уваги, що не зважаючи на усталену назву, світовий устрій складався не на двох, а на чотирьох міжнародних зустрічах – у Бреттон-Вудсі (США) у липні 1944 р. було закладено основи міжнародного співробітництва у регулюванні світової економіки; у Ялті у лютому 1945 р. узгоджувалися питання післявоєнних кордонів та політичного устрою звільненої від нацистів та фашистів Європи; у Сан-Франциско у квітні – червні 1945 р. було створено

ООН, насамперед як універсальний інструмент для підтримання миру та міжнародної безпеки; у Потсдамі у липні 1945 р. конкретизувалися плани переможців у війні. Зважаючи на обсяги статті все ж обмежимося Ялтою і Потсдамом, бо, на наш погляд, Бреттон-Вудс та Сан-Франциско прямого відношення до «холодної війни» не мали.

Подвійний, якщо не сказати більше, характер ялтинських, а згодом і потсдамських дебатів та рішень призвів у 1955 р. до нечуваного у історії офіційного оприлюднення дипломатичних документів США конфлікту щодо включення до присвяченого Ялті випуску різних матеріалів, зокрема протоколів засідань Комітету начальників штабів США [4]. Згодом суспільна, конгресова та міжнародна дискусія з цього приводу призвели до перегляду всієї системи розсекречування та відбору документів, до якої залучили з цього часу досить широке коло фахівців. Американські політики були надзвичайно стурбовані міжнародною реакцією на вихід у світ присвяченого Ялтинській конференції тому. Вважалося, що його зміст здатний завдати шкоди англо-американським відносинам та підірвати ідею В.Черчилля про скликання саміту для обговорення проблем «холодної війни». Британські лідери намагалися дистанціюватися від американської публікації документів Ялтинської конференції та применшити їх значення. Виступаючи в парламенті 17 березня 1955 р., Черчилль пояснив, що британські записи відображають іншу історію, ніж опубліковані американські документи, але відмовився відкрити архіви, щоб довести це. За лаштунками подій Іден нагадав Даллесу 21 березня, що Велика Британія, як і раніше, виступає проти публікації дипломатичних записів матеріалів Потсдамської конференції, яка планувалася у кінці весни. На прес-конференції 23 березня 1955 р. президент Д.Ейзенхауер визнав, що був "деякі відмінності думок" між Сполученими Штатами і Великобританією щодо публікації ялтинських документів, але заперечив, що Сполучені Штати діяли в цьому питанні недобросовісно. Іншою проблемою для американської адміністрації було набуття майбутніх голосів у Франції та Німеччині для ратифікації угод про залучення переозброєної Західної Німеччини до НАТО. В

обох країнах дебати щодо ратифікації проходили із посиланнями на матеріали Ялтинської конференції, які загрожували єдності Заходу.

Деякі французькі політики використовували їх, щоб проілюструвати небезпеку французької ізоляції і "порожній стілець" (французи, як відомо не були запрошені до Ялти), а інші звинувачували союзників — у англо-американському шовінізмі для розділення континенту. Західні німці сприйняли аргументацію, що антинімецькі висловлювання Рузвельта і Черчіля було неминучим наслідком нацистської агресії та ін. Чимало оглядачів висловлювалися на кшталт того, що ялтинські дебати засвідчили «некомпетентність учасників та їхню нездатність обговорювати долі інших народів із належним тактом та обережністю» або «малі країни переконалися у байдужості великих держав до їхньої долі». Відмічалася опозиція Рузвельта апетитам британського та французького колоніалізму. Переговори між державним департаментом та міністерством оборони про характер подальших публікацій документів зовнішньої політики США тривали з червня по жовтень 1955 р. і не надали військовим монополії на визначення того, що має оприлюднюватися — контроль зберегли цивільні — дипломати [4]. .

Окрім документів, необхідну групу джерел складають якісні мемуари, у яких, не дивлячись на суб'єктивність авторів та відсутність історичної паузи після подій, бажаної для належної співрозмірної оцінки їх впливу на міжнародні процеси, міститься чесний звіт про факти — без замовчувань та їхнього групування під «єдину ідеологічно вірну» концепцію. Також наводяться оригінали деяких документів, не включених до офіційних видань. Без жодної ідеалізації американських політиків тих часів, стверджую, що без мемуарів президента США Г.Трумена [5], державних секретарів Дж.Бернса [6] (надто широко цитованих свого часу) та Р.Мерфі [7] або щоденників міністра оборони Г.Стімсона [8] щось ґрунтовне писати по зазначеній темі просто неможливо. Трохи збоку і зверху від цих авторів знаходиться неперевершений, за усіх суперечностей та ненадійних прогнозів, Дж.Кеннан — його мемуари та, особливо, аналітичні записки, датовані 1944 р. [9] та 1945 р [10] досі не

отримали належної уваги, звичайно, у порівнянні з концепцією «стримування комунізму» м-ра Х.

Окремої уваги заслуговують погляди американських політиків, які виступали з різкою критикою політики Г.Трумена та звинувачували його адміністрацію у розв'язуванні «холодної війни», при цьому більшість з них наполягали, що їхня позиція базується не на «якомусь ідеалізмі», а, навпаки, є суголосно «реалістичною». Г.Трумену закидали те, що він не зміг зменшити напругу у американсько-радянських відносинах, а в цілому за кращої дипломатії «холодної війни» можна і треба було уникнути [11]. Прихильники школи істориків - так званих «ревізіоністів» доклали чимало зусиль, щоб довести майже рівну провину США та СРСР за нездатність організувати пост ялтинсько-потсдамський світ на засадах співробітництва, а не ворожечі. Автори, які належали до неї, наприклад, Г.Алперовиц [12], рахувалися з фактами, але далеко не завжди уникали відомого «принципу» професора МТІ Н.Хомські «спочатку звинувачуй у всьому Америку».

У проголошеній у Ялті Декларації про звільнену Європу, зокрема, йшлося про те, що СРСР, США та Велика Британія «... домовилися між собою узгоджувати протягом періоду тимчасової нестійкості у звільненій Європі політику своїх трьох Урядів у справі допомоги народам, звільненим від панування нацистської Німеччини, і народам колишніх держав - сателітів осі в Європі, при вирішенні ними демократичними способами їх нагальних політичних та економічних проблем. Встановлення порядку в Європі і налаштування національно-економічного життя має бути досягнуто таким шляхом, який дозволить звільненим народам знищити останні сліди нацизму і фашизму і створити демократичні установи за їх власним вибором. Відповідно до принципу Атлантичної хартії про право всіх народів обирати форму уряду, при якому вони будуть жити, має бути забезпечено відновлення суверенних прав і самоврядування для тих народів, які були позбавлені цього агресивними націями шляхом насильства» [1, 977].

Прихильники точки зору, згідно з якою «холодної війни» можна було уникнути, адже ніде не зафіксований, але втілений на практиці у Європі принцип «хто окупує, той і визначає характер політичного режиму у країні», не був універсальним. І наводять приклади Австрії та Фінляндії, окупованих радянською армією, але, незважаючи на це, в них встановилися буржуазно-демократичні режими. Отже, це буцімто підтверджує, за їхньої логікою, що радянський диктатор був договороздатний, з ним за наявності бажання можна було досягти компромісу, а не конфронтації. Для цього треба лише належним чином врахувати «законні безпекові інтереси СРСР». А запліплений ядерною монополією Г.Трумен, мовляв, не був здатний на такі конструктивні компроміси. Отже, він і розпочав «холодну війну».

Але Австрія та Фінляндія - це скоріше виключення з правила, які підтверджують дію згаданого принципу. Маленька Австрія, як і Німеччина була поділена на чотири окупаційних зони державами-переможницями та набула незалежності тільки у 1955 р., проголосивши постійний нейтралітет. Фінляндія була іншим випадком – Сталіна влаштував її особливий статус із врахуванням сумного для Москви досвіду радянсько – фінської війни 1939-1940 рр.

Еволюція міжнародних відносин після 1945 р відбувалася, за А.Богатуровим, в рамках двох порядків - спочатку біполярного (1945 - 1991), потім плюралістично-однополярного, який сформувався після розпаду СРСР » [13, 18, 20-23]. . Другий порядок змінювався, на нашу думку, у рамках чотирьох етапів та пройшов три етапи 1992-2001, 2002 - 2008 та 2009-2013. На першому та другому етапах справи до конфронтації між РФ та США не доходили, на третьому адміністрація Б.Обами зробила заздальгідь приречену спробу «перезавантаження». Четвертий етап розпочався зі вторгненням РФ в Україну 20 лютого 2014 р. і є підстави вважати його спробою Кремля реінкарнувати «холодну війну». Очікувати його закінчення до зміни правлячої кліки у Росії підстав немає. З іншого боку, будь-яка наступна адміністрація США може змінити у 2017 р. свій підхід до американо-російських відносин у бік

ужорсточення, аж до визнання що вже відбулося друге видання «холодної війни» - з ініціативи Москви та всупереч бажанню Вашингтона.

Ялтинсько-потсдамському порядку властива низка особливостей. Як вірно відмітив А.Богатуров, в нього відсутня навіть мінімальна договірно-правова база. Це підтверджує аналіз документів двох зазначених конференцій. Домовленості на них були переважно усними, зафіксованими кожною з сторін - учасниць у вигляді протокольного запису – для себе на пам'ять. Довгий час ці записи залишалися секретними, а їхній зміст у кращому разі закріплювався в вигляді публічних декларацій. І це не випадково, а відобразило не тільки різницю у позиціях сторін, але й глибоку взаємну недовіру. Тільки надзвичайно наївні люди могли повірити, що Радянський Союз збирається хоча б чогось дотримуватися з позицій, зафіксованих, наприклад, у вищезгаданих рядках Декларації про звільнену Європу. Той, хто не відчуває сенсу взаємовідносин перших осіб у Ялті та, згодом, у Потсдамі, схильний розчулитися, дивлячись на світліну «трьох світових лідерів у Лівадійському парку», де буцімто панує благодатна злагода. На конференціях дійсно, не виключено, що йшлося про попередньо досягнуті «джентльменські угоди» про розподіл впливу у звільнених країнах у відсотках (про них розповідає у своїй відомій праці Г.Алперовіч. Цікаво, що всі міркування про сфери впливу були прибрані у радянському виданні її перекладу) [12, 178-190]. Але для виконання «джентльменських угод», щонайменше, потрібні джентльмени, яких бракувало у Ялті та Потсдамі.

Водночас унікальне дослідження Х.Де Сантіса показує, що на американській дипломатичній службі наприкінці війни «ідеалістів», готових повірити у щирий потяг Москви до співробітництва з Заходом, більш ніж вистачало [14]. Не дивно, що коли вони зіткнулися з практиками сталінського трактування демократії у країнах Східної Європи, це призвело до шоку. Показовими у цьому відношенні були враження посла США у Польщі А.Лейна, який по гарячих слідах опублікував свої мемуари під назвою «Я бачив як зрадили Польщу» [15]. Так гартувалися дипломатичні кадри «холодної війни».

Ялтинсько-потсдамські угоди були надзвичайно вразливими для критики, - справедливо відзначає А.Богатуров, - а їхня дієвість залежала від здатності зацікавлених сторін забезпечити їх фактичне виконання насамперед не міжнародно-правовими, а політичними методами і засобами економічного і військово-політичного тиску. Ось чому елементи регулювання міжнародних відносин за допомогою загрози силою або шляхом її застосування були в післявоєнні десятиліття ярко виражені. Ялтинсько-потсдамський порядок проіснував понад півстоліття і зруйнувався з розпадом СРСР.

Ялтинсько-потсдамський порядок прийнято вважати біполярним. Хоча це надзвичайне спрощення, оскільки, наприклад, велика група держав – більше 70-ти відносили себе до «руху неприєднання», тобто офіційно відхрещувалися від статусу чийогось союзника, тим більш сателіта, включно з такими гігантами як Китай, Індія та ін.. Біполярний порядок відображав той елементарний факт, що після Другої світової війни виник відрив США і СРСР від інших держав за сукупністю військово-силового, політичного, економічного та ідеологічного потенціалів. Хоча досить поширеним серед радянських та вітчизняних дослідників до недавнього часу був міф про близькість двох «наддержав» за сукупним потенціалом, що надавало їм буцімто можливість для змагань «на рівних», насправді Сполучені Штати завжди вели перед на дистанції, а СРСР намагався «наздогнати та перекинути», у результаті чого виснажився й загинув через вичерпання життєвих сил. До створення міфу про дві «наддержави» на початку 60-х рр. XX ст. доклали зусиль майбутні класики американської політології З.Бжезінський та С.Хантінгтон у спільній книзі, що пропонувала шляхи конвергенції двох світових лідерів та цілком серйозно доводила окремі відносні переваги радянської моделі над американською. З невідомих причин зараз якось не модно навіть згадувати про її існування. Для нашої теми найцікавішим є те, що за назви «Політична влада (сила) США/СРСР» у цій створеній у часи Карибської кризи спільній порівняльній праці взагалі не вживається словосполучення «холодна війна» [16]. Тобто створюється враження, що або дві країни взагалі не взаємодіяли одна з другою на світовій

арені, що важко уявити хоча б через ту саму Карибську кризу, або, що вдало вийшовши з небезпечного загострення, держави повернулися назустріч усміхненими обличчями, передбачивши розрядку, що неодмінно мала прийти на зміну конфронтації.

Але цього треба було зачекати ще довгі дванадцять років. У цілому ялтинсько - потсдамський порядок був переважно конфронтаційним – за виключенням короткої розрядки – від Заключного акта Ради в Гельсінкі (1975 р.) до радянського вторгнення задля виконання «інтернаціонального обов'язку» перед своїми маріонетками в Афганістан (грудень 1979 р). Цікаво, що у своєму прагненні довести спадкоємність країн традиціям радянського експансіонізму часів «холодної війни» В.Путін не погребував на початку 2015 р. заявити, що «були й реальні загрози, які в той час радянське керівництво намагалося закрити уводом військ до Афганістану» [17].

Теоретично біполярна структура світу могла бути як конфронтаційною, так і коопераційною - заснованою не на протистоянні, а на співпраці «наддержав». Але фактично з середини 1940-х до середини 1980-х років ялтинсько-потсдамської порядок був майже виключно конфронтаційним. Тільки в 1985-1991 рр. - у роки «нового політичного мислення» М.Горбачова - він став трансформуватися в коопераційну біполярність, який судилося стати чинником швидкого саморуйнування СРСР.

В умовах конфронтації міжнародні відносини набували часом гостро конфліктного характеру через підготовку суперників до відбиття гіпотетичного взаємного нападу та маловірогідну спробу вижити у полум'ї очікуваної ядерної війни. Це стимулювало у другій половині ХХ ст. гонку озброєнь небачених до цього масштабів. Конфронтація під час «холодної війни» - це відносини між країнами, за яких дії однієї сторони систематично протиставляються діям іншої, тобто так звана «гра з нульовою сумою». Це не виключає періодичного співробітництва між ворогуючими суб'єктами за окремими напрямками відносин. Але такому співробітництву ставало на заваді політико-ідеологічне протистояння між «вільним світом» на чолі з США і

«соціалістичним табором», комендантом якого призначив себе Радянський Союз.

Хоча в основі міжнародних протиріч найчастіше лежали геостратегічні інтереси, страх перед першим ударом противника і недовіра до його «справжніх» намірів, зовні радянсько-американське суперництво виглядало, насамперед, як протистояння ідеалів і моральних цінностей. Ідеалів рівності і соціальної справедливості - у «світі соціалізму» і ідеалів свободи, конкуренції та демократії - у «вільному світі». Гостра ідеологічна полеміка привносила в міжнародні відносини додаткову непримиренність. Радянська пропаганда приписувала Сполученим Штатам потяг до світового панування, на шляху до нього їм треба знищити СРСР, а американська переконувала західну громадськість в намірах Москви поширити комунізм на весь світ. Найбільш сильно ідеологізація позначилася в міжнародних відносинах у 1940-1950-х роках. Пізніше ідеологія та політична практика «наддержав» почали розходитися таким чином, що на рівні офіційних установок глобальні цілі суперників продовжували інтерпретуватися як непримиренні загарбницькі, а на рівні дипломатичного діалогу сторони навчилися вести переговори, керуючись не ідеологічними поняттями, а аргументами про досягнення ситуації взаємної безпеки в ядерну епоху.

СРСР та США були безумовними наддержавами за критерієм здатності знищити життя на Землі. У 1945 -1949 рр. США монополюно володіли ядерною зброєю, але утримувалися від шантажу щодо загрози її застосування, зокрема коли СРСР встановлював свій «новий порядок» у Східній Європі [18]. Показово, що вже після Фултонської промови В.Черчилля 5 березня 1946 р., яка вважається офіційним оголошенням «холодної війни» Заходом, більшість американців висловлювалися за передачу ядерної зброї під міжнародний контроль [19]. Коли під час війни у Кореї генерал Д.МакАртур публічно закликав застосувати атомну бомбу, щоб зупинити «китайських добровольців», президент Г.Трумен негайно відкликав його з усіх керівних посад та він пішов у політичне небуття.

Ядерна зброя з початку 50-х рр. дійсно додавала конфліктність у світові процеси в умовах «холодної війни». Зокрема, коли Радянський Союз тимчасово набув лідерство у ракетах – носіях ядерної зброї («ефект супутника») й випробував термоядерну бомбу. Тільки у другій половині 1960-х рр. поступово створюються механізми попередження світової ядерної війни - модель «конфронтаційної стабільності». Її негласні правила, що склалися між 1962 і 1985 рр., справляли стримуючий вплив на міжнародну конфліктність глобального рівня. СРСР і США стали уникати ситуацій, здатних спровокувати ядерний збройний конфлікт між ними. У ці роки склалася концепція взаємного ядерного силового стримування і заснована на ній доктрина стратегічної стабільності на базі «рівноваги страху». Ядерна війна стала розглядатися лише як крайній засіб вирішення міжсистемних суперечок [13, 20-23]. Вдаючись до ядерного шантажу сьогодні, РФ намагається повернути світ у часи класичної «холодної війни» 50-х – початку 60-х рр. XX ст., але навряд чи це є реалістичним завданням.

Ялтинсько-потсдамської угоди відрізнявся деякою керованістю міжнародних процесів. У аспекті біполярності він будувався на узгодженні позицій лише двох держав, що спрощувало переговори. США і СРСР діяли не тільки в якості окремих держав, але і в ролі групових лідерів - НАТО і Варшавського договору. Блокова дисципліна дозволяла Радянському Союзу та Сполученим Штатам гарантувати виконання «своїх» частини прийнятих зобов'язань державами-союзниками по відповідному блоку.

Але стабільність міжблокового протистояння була суто позірною, тому що через взаємне ідеологічне відчуження конкуренції між двома «наддержавами» був властивий характер навмисної ворожості. З квітня 1947р. в політичному лексиконі в подачі американського підприємця і політика Б.Баруха з'явився вираз «холодна війна», яке невдовзі стало популярним завдяки статтям американського публіциста У.Липпмана. «Холодна війна» вживається в двох значеннях. У широкому - як синонім слова «конфронтація» і застосовується для характеристики всього періоду

міжнародних відносин з закінчення Другої світової війни до розпаду СРСР. У вузькому розумінні поняття «холодна війна» має на увазі гостру фазу конфронтації, тобто протистояння на межі війни. Сенс «холодної війни» полягає в тому, що держави, які протистоять одна другій, вдаються до демонстративних ворожих кроків і погрожують застосуванням сили, але водночас стежать за тим, щоб ескалація не призвела до стану «гарячої» війни. Така конфронтація була в цілому характерна для міжнародних відносин у період від блокади Західного Берліну 1948-1949 рр. до Карибської кризи 1962 р. Але конфронтація малої інтенсивності мала місце і в наступні часи, хоча вважається некоректним вживати термін «холодна війна» щодо періоду розрядки середини 70-х рр. ХХ ст.

У ХХІ ст. вперше конфронтаційні мотиви були недвозначно артикульовані В.Путіним у його мюнхенській промові у лютому 2007 р. [20]. Вимога В.Путіна до Заходу вдатися до Ялти-2, тобто у сучасній ситуації визнати право РФ на «виключну сферу впливу на пострадянському просторі» (зараз вже зі країнами Балтії, незважаючи на їхнє членство у НАТО та ЄС) від початку страждає відсутністю реалізму у баченні того як влаштований та працює сучасний світ. Парадоксальним чином на Заході саме прихильники теорії «політичного реалізму» у міжнародних відносинах та близької до неї геополітики висловлюють «розуміння законних безпекових інтересів Росії у життєво важливих для неї регіонах, згідно зі визначеними Москвою національними інтересами». Ані агресія Росії проти Грузії у 2008 році, ані анексія Криму та розв'язування війни на сході України не мали наслідками *політичні* перемоги Москви. Навіть якщо деякі русофіли з Інституту Кеннана у Вашингтоні вже у вересні 2014 р. поспішили оголосити про перемогу В.Путіна у війні проти України [21].

Для Ялти-2 у путінської Росії не вистачає союзників по уявних перемогах, хоча «мюнхенський синдром 1938 р.» спостерігається в політичному керівництві західних держав – колишніх союзників Москви по антигеллерівській коаліції. Лідери держав-членів сучасної антипутінської

коаліції по обидва береги Атлантики, які за усього бажання були не в змозі не відреагувати на російську агресію, насамперед прагнуть уникнути будь-яким чином перемоги у другій «холодній війні», що її РФ прагне нав'язати починаючи зі знов-таки мюнхенської промови російського міні диктатора 2007 р. Україна повністю відчуває на себе наслідки такої «дивної війни» Заходу проти російської навали, яка має, на жаль, історичні аналоги у 1939-1940 рр.

Споріднені між собою хибні теорії геополітики та «політичного реалізму», зі т.зв. «балансом сил» та «національними інтересами» містичного походження, завдали невиправних втрат подоланню нагальних проблем, що стоять перед людством. Саме вони завдали своєчасному пошуку адекватних відповідей на виклики екзистенційного характеру та масштабу, які несе російська загроза й винні у відсутності в світових лідерів конкретних оцінок глобальних процесів та у зволіканнях із пошуком адекватної інституційної відповіді на них [22]. Саме вони стояли у колиски мертвонародженої Кремлем другої «холодної війни», незалежно від кількості повторюваних ними мантр про «неприпустимість» її реінкарнації та заклики піти на будь-які поступки її матінці - путінській Росії, тільки б оця потвора з дешевого гінйолу не випнулася на власні ноги.

Спробуємо коротко сформулювати причини, з яких путінській Росії не знадобиться 50 років як Радянському Союзу, щоб програти другу «холодну війну», у якій Російська Федерація, на погляд її населення, відтягнулася на усю свою силу і міць, - від Криму аж до Арктики, а Захід все роздивляється, а чи варто взагалі воювати, чи посилювати санкції, чи загроза їх подальшого посилення вагомий аргумент, ніж вони самі. Тобто доктрина «визволення поневолених Росією територій Грузії, України та Молдови» (на кшталт класичної доктрини Д.Ейзенхауера часів першої «холодної війни») поки що не сформувалася – надто Захід піклується про благоденствіє московської клептократії – щоб не довелось втручатися. Але якщо В.Путін та його команда докладуть достатньо зусиль, то можлива поява й такої доктрини. При оцінці шансів Москви на поразку, утримаємося від апеляцій до міжнародного права,

статуту ООН, міжнародних договорів РФ, які досі є чинними, суду у Гаазі, трибуналу ООН або його замітника та ін., а тим більш таких завжди сумнівних для диктаторів категорій як світова громадська думка, репутація, міжнародні рейтинги та інші забавки лібералів. Будемо твердими реалістами, які поважають та підтримують національні інтереси Росії, як їх розуміють деякі угруповання, що мають доступ до маринь кремлівського геополітичного мрійника. Отже:

- замість того, щоб відбудувати «руській мір» на теренах близького та далекого зарубіжжя Російська Федерація зав'язла в Україні та надто глибоко притягнула Україну до себе додому – ані довести війну до перемоги (бо вона не може бути іншою, ніж піррова), ані відмовитися від української авантюри (бо на неї зроблена ставка у боротьбі за продовження перебування путінського клану при владі) Москва вже не в змозі. Тобто ситуація цугцвангу, коли кожен наступний крок тільки погіршує позицію Кремля;

- позиція Кремля по інтервенції до українського Донбасу є надзвичайно суперечливою, що не може в кінцевому рахунку не руйнувати свідомість росіян: з одного боку, «військ РФ на сході України немає, Росія не є стороною у конфлікті тобто не бере участь у т.зв. «громадянській» війні в Україні». З іншого - глобальне протиборство с США та поневоленою Вашингтоном Європою відбувається саме зараз на Донбасі, де розгортається тотальна вирішальна екзистенціальна битва православного духовного добра з вселенським жидомасонським злом. Виникає закономірне питання: якщо друге істинне, то чому боголюбиве кремлівське воїнство залишається осторонь? І далі: Чи не на часі вдарити по злу усією непереможною модернізованою військовою машиною добра? Чому керівництво РФ не хоче, щоб за кримською моделлю «земля російська приросла донбаськими степами? Де геополітика визволення російськомовних братів з укрського рабства? Для русофільської частини населення Донбасу, як і для великоруських шовіністів - імперців спроба Кремля заштовхати самопроголошені «республіки» назад в Україну – це повна зрада їхніх прагнень, руйнування мрій та сподівань;

- не практично вимагати федералізації сусідньої держави – свої можуть почути та схотіти створення в Росії федерації з повноцінними органами влади. У результаті зберегти путінську вертикаль буде неможливо. Водночас створення на території РФ нерегулярних озброєних формувань для використання у війні в Україні є бумерангом, що повертається: власними руками Москва зруйнувала монополію держави на озброєне насильство;

- путінський режим, втягнувшись у гонку озброєнь з Заходом, порушив соціальний контракт населення з владою, що працював в РФ з початку 2000-х років – «ми не втручаємося у політику, а ви за це підвищуєте наш життєвий рівень», - бо і на гармати, і на масло грошей немає. У Кремлі не бажають згадувати, чим закінчилася гонка озброєнь для їхніх радянських попередників;

- елегантно та невимушено Кремль двома рухами – Крим та Донбас - зруйнував будь-які перспективи політичної та економічної інтеграції на пострадянському просторі, навіть його затяті союзники по ЄврАзС намагатимуться триматися подалі від Москви – а раптом вона вирішить прийти звільнювати російськомовних співвітчизників до них у гості. Жодна країна СНД прямо не підтримала російську навалу в Україні;

- Росія розв'язала другу «холодну війну» не маючи інших союзників, крім традиційних – армія та флот. «Дружній нейтралітет» до російського агресора, що його дотримуються країни, які вирішили підзаробити у стилі «бізнес як звичайно» - Китай, Індія, Бразилія та інші, аж ніяк не здатен перетворитися на глобальний антиамериканський альянс. Безпідставно у якості платформи для нього розглядати аморфні ШОС або БРІКС – навряд чи їхні лідери, окрім самогубців з РФ, зацікавлені у підриві системи глобальних світогосподарських відносин, яким загрожує друга «холодна війна».

I, наостанок, питання: які національні інтереси Росії було реалізовано завдяки згаданим вище крокам Москви, спрямованим на розв'язування другої «холодної війни»? Відповідь однозначна: ніякі. Ставка Кремля на «гру з нульовою сумою», якою власне є «холодна війна», здатна лише обнулити політичні рахунки російських можновладців.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. United States Department of State Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945. – Washington: U.S. Government Printing Office, 1955.- 1032 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1945>.
2. United States Department of State Foreign relations of the United States : diplomatic papers : the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), 1945. -Volume I.-Washington: GPO, 1960.- 1089 p. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1945Berlinv01&isize=M>
3. United States Department of State Foreign relations of the United States : diplomatic papers : the Conference of Berlin (the Potsdam Conference), 1945. -Volume II.-Washington: GPO, 1960.- 1645 p. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?type=header&id=FRUS.FRUS1945Berlinv02&isize=M>
4. Botts Joshua. Out of the Frying Pan Into the Fire: The Politics of the Yalta *FRUS* - Office of the Historian, U.S. Department of State. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus-history/research/politics-of-the-yalta-frus>.
5. Truman Harry S. *Memoirs*.- Vol.1 Year of Decisions/ Harry S.Truman.- New York: Signet Books, 1965. - 637 p.
6. Byrnes James *Speaking Frankly/ James Byrnes*.- New York: Harper, 1947. - 324 p.
7. Murphy Robert. *Diplomat Among Warriors/ Murthy Robert*.- Garden City, N.Y. : Doubleday, 1964.- 470 p.
8. Stimson H. *Hiroshima:Henry Stimson's diary and papers: Part 1 (Dec. 31, 1944 - April 11, 1945)*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doug-long.com/stimson.htm>
9. Kennan George. *Russia – Seven Years Later George Kennan Memoirs 1925- 1950. Annexes*. Boston : Little, Brown and Co, 1967 – P.503-531.
10. Kennan George. *Russia's International Position at the Close of the War with Germany George Kennan Memoirs 1925- 1950. Annexes/ B.- Boston : Little, Brown and Co, 1967, - P.532-546*.
11. Paterson T. *Cold War Critics' Alternatives to American Foreign Policy in the Truman Years/ Edited by Thomas G.Paterson*. – Chicago: Quadrangle Books, 1971.- 313 p.
12. Alperovitz Gar. *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam. The Use of the Atomic Bomb & the American Confrontation with Soviet Power/ Gar Alperovitz*. – N. Y.: ELISABET SIFTON BOOKS, 1985.- 427 p.
13. Системная история международных отношений // Под ред. А.Д. Богатурова. - Том второй. События 1945–2003 годов. – М.: Культурная революция, 2007.- 720 с.
14. DeSantis Hugh. *The Diplomacy of Silence / Hugh DeSantis*. – Princeton: Princeton Univ. Press, 1982. - 362 p.
15. Lane Arthur. *I Saw Poland Betrayed / Arthur Bliss Lane - Indianapolis: Bobbs-Merrill Co, 1948.- 368 p.*
16. Brezinski Zb., Hantington S. *Political Power: USA/USSR*. – N. Y.: the Viking Press, 1963 .- 461 p.
17. Путин оправдывает ввод советских войск в Афганистан – [Електронний ресурс] – Режим доступу: inosmi.ru/russia/20150218/226330939.htm
18. Потехин А. Дипломатия США в Восточной Европе / Александр Потехин.- К.: Наукова думка, 1992.- 128 с.
19. Потехин А., Бетяр И. Общественное мнение США и создание ООН /Александр Потехин, Иван Бетяр.- Киев: Наукова думка, 1993.- 136 с.
20. Выступление президента В.Путина на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/321595>
21. Kofman Michael. *Ukraine's Battle for the East is Over*. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/ukraine%E2%80%99s-battle-the-east-over-11227>
22. Мотиль О. Сюрреализм реализму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/31528>

ДО ПИТАННЯ ПРО ДжЕРЕЛА ІДЕЇ «ЄДИНОЇ ЄВРОПИ» НАПЕРЕДІ ДНІ ТА У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються окремі аспекти ідейних передумов європейських інтеграційних процесів часів Другої світової війни. Зокрема, беруться до уваги його специфічні риси, зумовлені політичними подіями. Також розглядаються плани об'єднання Європи в міжвоєнний час і перше повоєнне десятиліття.

Ключові слова: Європа, євроінтеграція, ідеологія, рух Опору, федералізм.

В статье анализируются отдельные аспекты идейных предпосылок европейских интеграционных процессов в период Второй мировой войны. В частности, принимаются во внимание его специфические черты, обусловленные политическими событиями. Также рассматриваются планы объединения Европы в межвоенное время и первое послевоенное десятилетие.

Ключевые слова: Европа, евроинтеграция, идеология, движение Сопротивления, федерализм.

The author analyzes some aspects of the ideological prerequisites of European integration during the World War II. In particular, its inherent specific political features are taken into account. The plans for the unification of Europe in the interwar period and the first post-war decade are also examined.

Keywords: Europe, European integration, ideology, Resistance movement, federalism.

У останні роки інтеграційні ідеї стали об'єктом різноманітних дискусій у наукових і політичних колах багатьох країн світу. Відбувається це почасти тому, що сама концепція об'єднання в умовах глобалізації виглядає цілком природно й привабливо. З іншого боку, події, пов'язані зі світовою економічною кризою та, особливо, із кризою єврозони, змушують аналітиків якщо не відкинути, то значно скорегувати перспективи світових інтеграційних процесів. Не менш важливими є питання культурного підґрунтя інтеграції європейських країн в умовах фактичного провалу політики мультикультуралізму в Європі та невизначених перспектив держав-кандидатів на вступ до ЄС (наприклад, Туреччини).

Отже є підстави повернутися до питання про ідейні витоки сучасних європейських інтеграційних процесів. Ця проблема у різних її аспектах розглядалася як у закордонній, так і у вітчизняній історіографії протягом останніх двадцяти років, зокрема у таких роботах, як «Європейська інтеграція. Теорії та підходи» Х. Міхельмана і П. Солдатоса [1], «Політика європейської

інтеграції» М. О'Нейла [2], «Європейська інтеграція: від співтовариства до союзу» М. Холланда [3], «Політична економія Європейського Союзу» Ф. Лаурсена [4], «Російський європеїзм» А. Чубар'яна [5], «Європейський Союз: заснування і етапи становлення» В. Копійки й Т. Шинкаренко [6] та інших.

У вітчизняній літературі недостатньо висвітлений процес саме формування ідеї європейської інтеграції. Як правило, починаючи описувати виникнення ідеї європейської єдності, автори заглиблюються в далеку історію, знаходять її ознаки у різних проектах, починаючи від Римської імперії і закінчуючи «третім Рейхом» Адольфа Гітлера [6, с. 7].

На перший погляд здається, що усі великі війни на європейському континенті, від Цезаря до Гітлера, несли в собі зачатки грандіозної ідеї – об'єднання Європи під єдиним управлінням. У цьому контексті Друга світова війна, найбільш масштабна і грандіозна з усіх конфліктів в історії людства, тимчасово об'єднала значну частину континенту, яка перебувала під нацистською окупацією.

Однак, безумовно, війну не можна вважати певним втіленням інтеграційної ідеї, спробою насильницького злиття європейських народів у межах одного стійкого об'єднання. Навряд чи можна розглядати гітлерівську ідею об'єднання Європи як інтеграційну, оскільки нацистська верхівка планувала не інтеграцію європейських народів, а навпаки, забезпечення домінуючого становища однієї європейської нації – німецької, за рахунок знищення та нівелювання прав іншого, «неарійського» населення. Тут потрібно оперувати такими термінами як «окупація» і «завоювання», але аж ніяк не «об'єднання» або «інтеграція».

В історії існувало чимало проектів мирного об'єднання Європи (наприклад, проекти П. Дюбуа, У. Пенна, А. Сен-Сімона, П.-Ж. Прудона та інших). Однак, якщо дивитися на розвиток ідеї «єдиної Європи» як на процес, то в його межах навряд чи можна розглядати окремі гасла об'єднання Європи, які виникали в різних місцях континенту у різний час і в різних соціально-економічних і політичних умовах. Початок цього процесу слід віднести до 20-х

рр.. XX ст., коли ця ідея набуває широкого розголосу і стає предметом серйозного обговорення в політичних і суспільних колах європейських країн.

Засновником європейського інтеграційного руху виступив австрієць Ріхард Куденхове-Калергі у 1923 р. На той момент основним ідеологічним принципом нового об'єднання була ідея протистояння загрозам з боку Росії та США шляхом зближення європейських країн навколо історичного ядра – Франції та Німеччини [7, с. 111]. Найвідомішим прихильником панєвропейської ідеї у міжвоєнний період був також французький прем'єр-міністр Арістід Бріан, який у 1930 р. висунув ідею створення блоку держав континентальної Європи.

У роки Другої світової війни європейські ідеї звучали переважно в європейському русі Опору. Насамперед, вони протиставлялися гітлерівській програмі «нового світового порядку», слугували певним об'єднуючим фактором для учасників антифашистського опору. Прихильники європеїзму в рядах Опору намагалися намітити контури майбутньої післявоєнної Європи. Поширення європейських ідей припадає на 1943 р., коли стало очевидно, що наближається розгром фашизму. Як правило, європейські ідеї висували представники помірно-ліберальних кіл, у той час як комуністи ставилися до таких ідей досить стримано.

Органічною частиною боротьби народів проти фашизму була боротьба на окупованих територіях, а також боротьба німецьких антифашистів усередині «третього рейха». Італійський історик Л. Вальяні у зв'язку із цим писав: «Опір надихався бажанням спозирати на руїнах нацизму співробітництво народів і універсальне братерство. Під час руху Опору патріотизм поєднувався із міжнародною солідарністю».

У «підпільній» Європі розвивався європеїзм, безпосередньо пов'язаний із проблемою майбутньої післявоєнної облаштованості Європи. Учасники руху Опору виступали саме за її об'єднання. Необхідно згадати проєкт декларації, розроблений борцями Опору разом із «представниками групи активних антинаціонал-соціалістів Німеччини». Автори проєкту вимагали

«федеративного устрою для європейських народів», який би спирався на декларацію прав людини і декларацію прав меншин. «Пам'ятаючи про досвід і прорахунки Ліги Націй», держави, на їхню думку, повинні «беззастережно передати союзу свої суверенні повноваження, що стосуються оборони території, відносин із державами, які не входять до союзу, економічних зв'язки та міжнародні комунікації».

Імпульс європеїзму був наданий в Італії А. Спінеллі і Е. Россі – учасниками італійського руху Опору, якими був написаний «Маніфест за створення Сполучених Штатів Європи», згодом названий Маніфестом Вентотене. У цьому документі була сформульована принципово нова концепція інтернаціоналізму, що повністю відрізняється як від її комуністичної версії, так і від класичного ліберального підходу. Документ був таємно перевезений у Рим і поширювався по всій території окупованої Європи. Він вплинув як на лідерів руху Опору, так і на союзників та нейтралів.

Відзначаючи, що ідея Сполучених Штатів Європи має глибоке історичне коріння, Спінеллі стверджує, що під час Другої світової війни ця ідея набула нової якості як усвідомлення «необхідності виходу з ідеологічної в'язниці суверенної національної держави». Спінеллі вважав, що напад Німеччини вже сам по собі об'єднав народи Європи, які після падіння фашистського режиму «усі разом потраплять до революційної ситуації». Але, уточнює Спінеллі, якщо вони будуть ізольовані державними структурами, то не наберуть достатньої сили. Завдяки новій ситуації в Європі, дух народів найбільше відповідає ідеї її федеральної реорганізації [8, 131].

Спінеллі та його соратники основним предметом свого критичного аналізу обрали саме уявлення про абсолютний суверенітет національної держави. Першочерговим завданням Спінеллі та Россі вважали ліквідацію поділу Європи на національні суверенні держави. «Нічим не обмежений суверенітет національних держав, – відзначалося в маніфесті, – неминуче призводить до прагнення кожної з них домінувати, оскільки держава вбачає у посиленні іншої загрозу власній безпеці і прагне до того, щоб її «життєвий

простір» містив у собі якомога більше територій, що дають їй можливість вільно розвиватися і якнайменше залежати від інших» [8, 132].

Спінеллі підкреслював, що «ідея держави-нації реалізувалася майже по всій Європі, за винятком Швейцарії». Відзначаючи позитивний момент створення держав-націй, що стали «важливим інструментом громадянського прогресу, оскільки національна єдність сприяла інтеграції, а згодом економічній, культурній, соціальній та політичній солідарності членів націй», автор відзначає наявність у суверенітеті націй «вибухонебезпечних елементів». Вони полягають, на його думку, в «абсолютній цінності» інтересу нації. «Зради утвердження свого національного пріоритету над інтересами інших країн виправдовувалося застосування сили проти інших».

Розвиваючи свою думку, Спінеллі стверджує, що патріотизм неминуче переростає у націоналізм. Перший глобальний вибух націоналізму він вбачає у Першій світовій війні. Далі автор показує як в Італії та Німеччині зароджується націоналізм і фашизм. «Антифашисти всіх країн об'єдналися, коли Франко почав громадянську війну в Іспанії та коли Німеччина окупувала майже всю Європу. Усі народи були втягнуті до однієї величезної трагедії, до якої призвела європейська система суверенних держав-націй» [9, 290].

Проаналізувавши цю ситуацію, Спінеллі дійшов висновку про неможливість вирішення проблем, що ускладнюють міжнародне життя Європейського континенту через наявність кордонів у зонах зі змішаним населенням, необхідність захисту інтересів малих народів, забезпечення виходу до моря країн, розташованих усередині континенту. «Балканська, ірландська та інші подібні проблеми могли б набагато швидше вирішитися в умовах європейської федерації. Це вже відбувалося у минулому, коли були об'єднані в єдину державу окремі королівства, герцогства та князівства, на які була роздроблена Італія, і коли ці гострі проблеми стали проблемами взаємин між окремими провінціями Італії».

Але Спінеллі явно недооцінював міць європейської державності. Як видається, історія Європи передодні Другої світової війни повинна була

переконати його в тому, що саме недостатній патріотизм та зневага до національних інтересів тодішніх керівників західних держав призвели до трагічних наслідків.

Розрив інтересів своєї нації із інтересами інших народів напередодні Другої світової війни були наслідком існування національних держав, він є результатом визначеної й цілеспрямованої політики лідерів низки країн Західної Європи, їх небажання або нездатності прийняти ідею колективної безпеки. Тому порятунок Європи у роки Другої світової війни залежав не від заміни європейської державності наднаціональними органами, а від усвідомлення єдності і спільної відповідальності країн та народів Європи за якнайшвидший розгром фашизму та запобігання війни у майбутньому [9, 291].

За допомогою пропаганди та інших дієвих заходів активісти руху Опору збиралися досягти встановлення зв'язків та укладання угод між окремими рухами у різних країнах, закласти основи руху, здатного мобілізувати всі сили для утворення цілком нового організму, небажаного за всю багатоміліардну історію Європи. Як вони вважали, це необхідно для вирішення наступних проблем: створення в Європі єдиної міцної федеральної держави, яка буде мати у своєму розпорядженні спільну європейську армію замість багатьох національних армій; подолання економічної автаркії, головного принципу тоталітарних режимів; утворення федеральних органів та інститутів, необхідних для підтримки загального порядку в окремих країнах-членах, при наданні тим же країнам автономних прав, які допускають розвиток внутрішнього політичного життя залежно від особливостей та устремлінь різних народів [8, 132].

У маніфесті Снінеллі торкається питання міжнародної організації. Він вважав марним та шкідливим створення такої організації, яка має намір гарантувати міжнародне право без підтримки збройних сил, зі збереженням принципу невтручання у справи держав. Як приклад він наводить діяльність Ліги Націй.

Висуваючи гасло «всесвітнього уряду» як перспективну мету, федералісти у той же час постійно уточнювали, що у відриві від загального

контексту це гасло здатне створити невірне уявлення про сутність і пріоритети руху. Як вони вказували, федералізм не є ані «централістською», ані «децентралістською» ідеологією. Його особливість полягає в тому, що він пропонує спосіб об'єднання «централізму» і «децентралізму» на основі принципів кооперації, інтеграції і субсидіарності [10, 143].

Європейська федерація, на думку Спінеллі, – це єдина надійна гарантія того, що зв'язки між народами Азії та Америки зможуть розвиватися на основі мирної кооперації, очікуючи, що у віддаленому майбутньому стане можливою єдина політика всіх країн світу [8, 131].

Працюючи над Маніфестом Вентотене, Спінеллі та Россі широко використовували ідеї Б. Кроче, який ще у передвоєнні роки писав: «Вже по всій Європі відбувається зародження нової свідомості. Нові національності французи, німці, італійці та усі інші піднімуться до європейців і думки їх будуть спрямовані до Європи, і серця їх будуть битися для неї, як раніше билися для менших батьківщин, які також не будуть забуті».

У роки Другої світової війни ідею Сполучених Штатів Європи також висував італійський діяч Л. Ейнауді, який перебував у вигнанні в Швейцарії і написав там серію статей під загальною назвою «Сполучені Штати Європи», у яких пропонував взяти за взрєць майбутньої організації Європи федеративну структуру Швейцарії [5, 279].

У 1943 р. італієць Е. Коломбо та група французів заснували «європейський рух федералістів». У серпні 1943 р. у Мілані відбувся спеціальний конвент, на якому Спінеллі, Россі та інші висунули проект європейської федерації, що передбачав впровадження європейського громадянства та інші заходи.

Спінеллі та Россі з моменту звільнення Південної Італії встановили контакт із партизанами Північної Італії, серед яких вони популяризували свої ідеї, як робили це у русі Опору та поза Європою. У результаті «італійський вплив» виразно проглядається у «Маніфесті європейського Опору», складеного на конференції федералістів у Женеві в липні 1944 р. У маніфесті говорилося

про необхідність покінчити з анархією в Європі, що відбувається від існування на континенті тридцяти суверенних держав, і створити Федеральний союз європейських народів. Характерно, що серед представників дев'яти держав-учасниць конференції, був і представник Німеччини К. Герделер.

«Мир у Європі – це ключ до загального миру», – проголосувалося в маніфесті. Європа була епіцентром двох світових воєн, насамперед тому, що на цьому континенті існувало тридцять суверенних держав. Пропонувалося покінчити із цією анархією шляхом створення Федерального союзу європейських народів. Цей Союз дав би можливість німецькому народу брати участь у європейському житті, не загрожуючи іншим народам. Він би розв'язав проблеми кордонів у районах зі змішаним населенням, які перестали би бути об'єктом божевільних національних прагнень і перетворилися б у проблеми звичайного територіального розмежування судо адміністративної компетенції.

Федеральний союз дозволив би зберегти демократичні інститути таким чином, щоб країни, що не досягли ще певного ступеня політичної зрілості, не змогли поставити їх під погрозу. Федеральний союз дозволив би здійснити економічну реконструкцію континенту, скасувавши національні монополії автаркії. Якби країни були об'єднані у Федеральний союз, була би вирішена проблема виходу до моря для країн, розташованих у глибині континенту, регіонального використання рік, які перетинають відразу кілька країн, контролю над протоками і багатьох інших проблем, які ускладнюють міжнародні відносини у Європі в останні роки.

При зіткненні інтересів держав та Європи в цілому, автор надавав перевагу загальноєвропейським інтересам. Він обвинувачував окремі країни і народи у націоналізмі та егоїзмі, ідеалізував наднаціональні європейські органи.

Таким чином, ще під час Другої світової війни прогресивні представники громадськості почали цікавитися проблемою післявоєнного облаштування світу. Представники різних країн та політичних переконань сходилися в методах організації післявоєнної Європи. Вони вважали за необхідне створення

єдиної міжнародної організації, наділеної широкими повноваженнями, яка буде займатися питаннями забезпечення миру; важливими були всезагальне роззброєння та економічне співробітництво.

Чимало учаснів руху Опору, вбачали небезпеку для майбутнього світу в існуванні національних держав, і закликали відмовитися від них, оскільки ця форма правління породжує пагубні прояви патріотизму та націоналізму. Вони обґрунтовували створення сильної та наділеної необмеженими правами наднаціональної організації потребами підтримки й збереження миру. Різноманітні прояви європейської думки зазначеного періоду стали прелюдією до дискусій соціальних і політичних сил навколо питання щодо європейського майбутнього після закінчення Другої світової війни.

Протягом історії людства періодично виникали євроінтеграційні ідеї. Але тільки у XX ст. ці ідеї набули по-справжньому реальних рис. Сформувавшись у міжвоєнний період, концепція створення панєвропейського об'єднання отримала додатковий поштовх до реалізації після Другої світової війни. Відчуття спільної долі, набуте під час боротьби з фашизмом, і природній для будь-якого післявоєнного часу пацифізм змусили європейських політиків шукати ефективний спосіб запобігання конфліктів на континенті в майбутньому. У цій ситуації об'єднання європейських країн виглядало оптимальним варіантом, особливо враховуючи новий зовнішній виклик – «радянську загрозу», яка на початковому етапі виступила в якості ефективного стимулу.

Нарешті, шляхом тривалих дискусій і аналізу практичного досвіду попередніх поколінь у цілому були окреслені й технічні аспекти інтеграції, яка почала реалізовуватися за допомогою виникнення спільних локальних проєктів соціально-економічного характеру, першою ластівкою з яких стало створення Європейського об'єднання вугілля і сталі. Без сумніву, питання ідейних аспектів європейської інтеграції поки що є далеким від остаточного вирішення, і буде ставити перед дослідниками нові проблеми.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. European integration. Theories and approaches / edited by Hans J. Michelmann, Panayotis Soldatos – University Press of America, 1994. – 112 p.
2. O'Neill M. The politics of European integration. – Routledge, 2005. – 343 p.
3. Holland M. European integration: from community to union. – Pinter Publishers, 1993. – 258 p.
4. Laursen F. The political economy of European integration – Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – 312 p.
5. Чубарьян А.О. Російський європеїзм / А.О.Чубарьян. – М.: ОЛМА-Пресс, 2006. – 416 с.
6. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. – К., 2001. – 448 с.
7. Куденхове-Калерги Р. Європейський маніфест. // Європейський альманах. – 1991. – С. 110-119.
8. Маніфест Вентотене // Європейський альманах. – М., 1990. – С. 126 – 134.
9. Чубарьян А.О. Європейська ідея в історії / А.О.Чубарьян.. – М., 1987. – 352 с.
10. Аболин О.Ю. Всемирный и европейский федерализм: вероятные перспективы // Полит. – 1994. – N 5. – С. 142-149.

УДК: 327.8

Ветринський І.М.

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РЕГІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ: ГЕОСТРАТЕГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Агресивна неоімперська політика РФ кардинально підірвала засади безпеки в регіоні. Анексія півострова Крим та подальша російська агресія проти України продемонстрували нездатність міжнародно-правової системи протистояти викликам стратегії "гібридної війни", що її реалізує Росія. За очевидної відсутності необхідних ресурсів для здійснення нереальних геополітичних амбіцій, Кремль прагне розколоти ЄС та НАТО, оскільки це єдиний шанс для РФ продовжити свою безнадійну боротьбу за те, щоб набути якості провідного центру сили й впливу на європейському континенті.

Ключові слова: геополітика, неоімперська політика, гібридна війна, російська агресія

Агрессивная неоимперская политика РФ кардинально подорвала основы безопасности в регионе. Аннексия полуострова Крым, а также дальнейшая российская агрессия против Украины продемонстрировали неспособность международно-правовой системы противостоять вызовам стратегии "гибридной войны", которую реализует Россия. Не располагая необходимыми ресурсами для реализации нереальных геополитических амбиций, Кремль стремится расколоть ЕС и НАТО, поскольку это единственный шанс для РФ продолжить свою безнадежную борьбу за обретение статуса ведущего центра силы и влияния на европейском континенте.

Ключевые слова: геополитика, неоимперская политика, гибридная война, российская агрессия

Aggressive neo-imperial policy of the Russian Federation completely undermined the basis of regional security. The annexation of the Crimea and further Russian aggression against Ukraine demonstrated the failure of the international law system to resist to the challenges of the strategy of "hybrid warfare", which Russia implements. In the situation of lack of resources to achieve the unrealistic geopolitical ambitions, the Kremlin is striving to divide the EU and NATO from inside, because it is the only one chance for Russia to continue it's hopeless struggle for the status of the leading center of power and influence at the European continent.

Key words: geopolitics, neo-imperial policy, hybrid warfare, Russian aggression

Поза сумнівами, 2014 рік став переламним для європейської системи безпеки, яка, з огляду на специфіку євроатлантичної інтеграції, має глобальне значення. На думку багатьох експертів, йдеться про найнебезпечніший прецедент з часів падіння Берлінського муру та, відповідно, закінчення «холодної війни». Військова агресія РФ проти України та анексія півострова Крим поставили низку надважливих питань щодо структури та змісту сучасного світового порядку, а також принципово змінили уявлення про нагальні та майбутні виклики міжнародній безпеці. Силова зміна кордонів в центрі європейського континенту повернула до порядку денного міжнародних відносин такі категорії як "контроль над простором", "імперська політика", "геополітичні амбіції" тощо. Протягом останніх десятиліть підхід до розгляду особливостей світової політики з точки зору військового потенціалу держав почав вважатися застарілим, ледь не маргінальним, оскільки глобальні процеси інтеграції, насамперед в економічній сфері, роблять військові конфлікти надто не вигідною справою через високий рівень взаємозалежності акторів. Проте агресивна неоімперська політика РФ знову надає актуальності недосконалим - як для глобалізованого світу - теоріям політичного реалізму й балансу сил. Для України вищезгадані події стали найважчим випробуванням за всю історію незалежності, що поставило під загрозу саме існування нашої держави, що є неможливим без її якісних перетворень. Таким чином, дослідження різних аспектів, передумов та можливих наслідків російської агресії уявляється найбільш актуальною тематикою для дослідників в галузі міжнародних відносин.

Метою даної статті є аналіз трансформації ситуації в Європі в умовах фоні російської агресії проти України, а також пропозиції до моделювання потенційних варіантів розвитку подій.

Закінчення «холодної війни» докорінно змінило політичну карту світу: США залишилися єдиною наддержавою з глобальними інтересами і амбіціями; у західній Європі з'явився потужний економічний центр сили - ЄС; низка країн колишнього "радянського табору" обрали євроатлантичний вектор розвитку й

підсилили ЄС, поставши його повноправними членами; на теренах колишнього Радянського Союзу утворився певний "вакуум" перспективи, оскільки в багатьох пострадянських країнах до влади прийшли клептократичні олігархічні клани, головною метою яких стала беззастережна експлуатація економічних ресурсів держави з метою особистого збагачення, в той же час соціально-політичні системи цих країн опинилися в стані глибокої кризи. Зважаючи на специфіку політико-економічних зв'язків на пострадянському просторі, Москва за інерцією продовжувала відігравати роль центру тяжіння для багатьох колишніх союзних республік, залишаючись певним орієнтиром під час вибору моделі розвитку/занепаду. В свою чергу, Росія бездумно витратила свій економічний та військовий потенціал, не розраховуючи, чи це корисно для поглиблення та закріплення власного впливу на внутрішні процеси у згаданих країнах.

Сучасну політику РФ необхідно розглядати крізь призму відродження радянських міфів про геополітичну структуру світу в цілому й, зокрема, європейського регіону. Це не дивно, оскільки переважна більшість політичного керівництва держави й, зокрема, путінська адміністрація є представниками колишньої партійної номенклатури та вихідцями з силових структур СРСР. Для цих людей закінчення «холодної війни» асоціюється з поразкою й сприймається як особиста трагедія. Те ж саме стосується й втрати почуття власної величі внаслідок розпаду СРСР. В. Путін, як відомо, назвав цю подію "найбільшою геополітичною трагедією XX століття" [3]. Для колишніх радянських "силовиків", які нині володіють Росією, характерним є сприйняття світу як арени для потенційних бойових дій, відповідно до цього підходу існують чітко окреслені "сфери впливу" чи "зони життєвих інтересів", а військова сила виступає основним критерієм визначення значущості держави. Відповідно країни з низьким військовим потенціалом розглядаються переважно в якості об'єктів впливу та домінування держав-лідерів. За цією потворною логікою, наприклад, країни Балтії, Польща, Угорщина, Румунія та ін. стали своєрідним "трофеєм" США як переможця в «холодній війні» й перейшли до

євроатлантичної сфери впливу. В свою чергу, Білорусь, Грузія, Молдова, а особливо - Україна мають входити до "виключної зони впливу" РФ.

Претендуючи на роль «геополітичного центру» на теренах європейського континенту, у якості головної небезпеки для себе Росія зображає розширення та зміцнення позицій НАТО в регіоні. Тож основними стратегічними пріоритетами Кремля стають по-перше, створення "буферної зони" з НАТО; по-друге, активна робота, спрямована на підрив єдності ЄС в ідеалі аж до дезінтеграції Союзу; по-третє, максимально можливий підрив взаємодії між європейською та американською ланками НАТО, що знизить вплив Альянсу на континенті. Протягом тривалого часу російські зусилля зовсім не суперечили прагненням багатьох європейців: враховуючи фактичну відсутність реальних військових загроз континентального масштабу впродовж останніх двох десятиріч, більшість країн Альянсу прагнули зекономити й регулярно зменшували видатки на оборону, що врешті-решт призвело до необхідності запровадження у 2012 році реформи збройних сил НАТО з метою оптимізації використання коштів організацією [9]. В свою чергу, РФ вже протягом більш ніж 15 років активно займається модернізацією й переоснащенням збройних сил, особливо прискоривши її з 2008 р. – за результатами серпневої російсько-грузинської війни. РФ вкладає значні кошти в побудову мережі "агентів впливу" всередині політичних структур країн-членів ЄС з метою лобіювання прийняття якщо не вигідних для себе рішень, то, щонайменш, блокування невідгідних для Москви. Існуюча в РФ корупційна кланово-олігархічна система державного управління, що контролює фінансові потоки в країні, стала зручним засобом збагачення багатьох європейських бізнес-груп, оскільки для отримання швидкого та значного прибутку потрібно було лише закрити очі на "місцеву специфіку", знайти потрібні зв'язки та налагодити систему «відкатів». Яскравим прикладом подібних оборудок може слугувати гучний корупційний скандал, пов'язаний з закупівлею "мерседесів" для російських урядових структур: компанію "Даймлер" було звинувачено у роздачі мільйонних хабарів в обмін на отримання замовлень [5]. Отже, багатьох впливових європейців

цілком влаштовувало, що мільярдні прибутки російських олігархів від торгівлі енергоносіями витрачалися й на їх «підтримку» та купівлю європейських товарів, а гроші відмивалися й зберігалися в європейських банках. Результатом подібної комфортної і вигідної, хоча й дещо "специфічної" системи співпраці з ЄС, стало набуття Росією багатьох "друзів" серед впливових членів союзу, для яких економічний зиск від відносин з Москвою примушував затуляти очі на небезпечні прояви її імперської політики. Так, під час російської агресії проти Грузії в серпні 2008 року, яка стала "генеральною репетицією" військової операції в Україні, чимало держав-членів ЄС виступили проти будь-яких санкцій і лише "засудили непропорційне застосування сили російською армією" в Південній Осетії [4]. Результатом такої пасивної позиції ЄС стала впевненість Кремля в тому, що жодної відповідальності в разі продовження подібних "гібридних" військових операцій Росія не понесе, що лише посилило зневагу російських "гебістів" до "слабких й меркантильних європейців" з їх подвійними стандартами, коли вони готові поступитися своїми цінностями і "не помічати" військову експансію Кремля заради "бізнесу як звичайно".

Розрахунки Росії щодо потенційного розколу всередині ЄС та/або НАТО покликані забезпечити досягнення мети, для якої немає реальних підстав – Москва мала б постати головним центром сили, а відповідно й "тяжіння" на континенті. Навіть якби Кремлю вдалося зруйнувати єдність всередині економічного й військового "колосів", він все одне б не зміг вирішити проблему критичного відставання від них за кількісними та якісними показниками. Паралельно з реалізацією зусиль щодо згаданої "підірвної діяльності" на європейському напрямку Путін намагався вибудувати альтернативні євразійські структури, які б були повністю йому підконтрольні. Прикладами таких проектів можна вважати практично вже похований ЄвРАЗЕС – як проміжний етап Євразійського Союзу, а також військовий блок ОДКБ. Відразу напрошуються історичні аналогії з СРСР та ОВД, оскільки з огляду на специфіку структури та співвідношення потенціалів країн-членів головним беніфіціаром згаданих проектів є Російська Федерація, яка відповідно

виступає головним ініціатором та ідеологом євразійської інтеграції. Зважаючи на те, що Радянський Союз за сукупністю характерних ознак був типовою імперією класичного зразка, хоча й неформальною [1], то й сучасна російська геостратегія за своєю природою є неоімперською.

Надважливим елементом кремлівської неоімперської стратегії є її інформаційна складова. Усвідомлюючи роль мас-медіа в процесі формування суспільної думки в сучасному світі, російським керівництвом було створено цілий конгломерат "кишенькових" засобів масової інформації, в тому числі й міжнародних. Протягом останнього десятиріччя всередині РФ відбувався процес зміни власників та менеджменту багатьох популярних ЗМІ з метою їх переходу під контроль центральної влади, тож у внутрішньоросійському медіа просторі майже не залишилось незалежних телеканалів та радіостанцій, абсолютна їх більшість де-факто виконують політико-ідеологічне замовлення Кремля. Наявність у Росії великої кількості міжнародних мас-медіа дає їй змогу транслювати й доносити свою "специфічну" точку зору до багатомільйонної аудиторії за кордоном, що також є вагомим елементом впливу на суспільні настрої в іноземних державах. В цьому контексті варто зазначити, що демократичні держави з сильним громадянським суспільством й активною політичною позицією громадян є особливо вразливими до подібних інформаційно-пропагандистських атак, оскільки на відміну від авторитарних суспільств керівництво західних демократій зобов'язане враховувати суспільну думку та зважати на настрої населення у своїй політиці.

Під час підготовки та здійснення російської агресії проти України інформаційно-пропагандистська складова т.з. "гібридної війни" вийшла на принципово новий рівень, перейшовши від традиційної маніпуляції фактами та зміщення акцентів до створення альтернативної реальності шляхом наповнення ефіру симулякрами - брехливими постановочними сюжетами, що інколи схожі на правду, але покликані цілком викривити реальність. Масована інформаційно-пропагандистська атака є елементом принципово нового підходу до ведення війни, який був озвучений начальником генерального штабу ЗС РФ

В. Герасимовим ще в 2013 році, а пізніше увійшов до оновленої військової доктрини Російської Федерації. Згідно з т.з. "доктриною Герасимова", характерними рисами й особливостями сучасних військових конфліктів зокрема є "комплексне застосування військової сили, політичних, економічних, інформаційних та інших засобів невійськового характеру, що реалізуються з широким застосуванням протестного потенціалу населення й сил спеціальних операцій" [2, с.7-8]. Саме такий підхід був апробований Кремлем в 2008 році під час російсько-грузинського конфлікту і у повному обсязі застосований під час анексії Криму й агресії РФ проти України. Від самого початку головна ставка Москви робилася саме на "гібридну війну". Як зазначає Ф. В. Каппа "hybrid warfare" (гібридна війна) - це змішування класичного ведення війни з використанням нерегулярних військових формувань. Держава, яка веде гібридну війну, заключає угоду з недержавними виконавцями - бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може тому, що будь-яка держава зобов'язана дотримуватись Женевської та Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань [8]. Агресивна неоімперська політика РФ несе величезну загрозу для регіональної та глобальної безпеки, особливо зважаючи на російський військовий потенціал та фактичну неготовність певною мірою застарілої міжнародно-безпекової системи ефективно протистояти новітнім методам "непрямої агресії" та "гібридної війни". І особливе місце тут займає саме інформаційний чинник, оскільки в часи, коли створювалися універсальні міжнародні організації та наднаціональні структури, покликані підтримувати міжнародну безпеку, просто не існувало таких технологій та засобів інформаційно-пропагандистського впливу, які існують сьогодні. Ще більше ускладнює відповідну реакцію світового співтовариства з протидії неоімперській стратегії РФ те, що під час своєї агресії Путін використовує т.з. "тактику салямів" - тобто за допомогою високомобільних сил спеціального

призначення, що діють без знаків розпізнавання, швидко "відриває" та бере під військовий контроль порівняно невеликі "шматки" чужої території, тим самим роблячи нібито недоцільною "велику війну" за повернення цих регіонів, те ж саме стосується й занадто суворих санкцій у відповідь на подібні дії. Зазначеним спецопераціям обов'язково передують масштабні інформаційно-пропагандистські кампанії, які власне їх супроводжують й поствідомляють. Щоб розібратися в істинних причинах і наслідках, що їх створює російська пропаганда, також необхідний час, який РФ використовує для закріплення успіху й облаштування військових позицій на захоплених територіях.

Успішне застосування згаданої тактики в Грузії і Україні актуалізує питання проти кого ще вона може бути реалізована – тобто: хто наступний? Зважаючи на прагнення Путіна зруйнувати єдність євроатлантичної спільноти - розколоти ЄС/НАТО і матеріалізувати фантом СРСР, а також з огляду на специфіку процесу, що полягає в швидкому захопленні невеликих цілей, в зону ризику потрапляють в першу чергу країни Балтії, що є членами і ЄС, і НАТО. Саме гіпотетична російська агресія проти Латвії, Литви чи Естонії може поставити євроатлантичне співтовариство перед надважким вибором, результат якого не є очевидним. Дуже яскраво цю дилему змалював А. Піонтковський: що буде робити НАТО у випадку реалізації сепаратистського сценарію проведення псевдореферендумів та окупації "невідомими військовими підрозділами" території компактного проживання етнічних росіян, на кшталт естонського міста Нарва? Автор зазначає, що "відповідь на питання чи буде НАТО захищати Естонію у випадку її розчленування ядерною державою, зовсім не є очевидним. Особливо якщо Путін проголосить, що у випадку загрози переважаючих конвенційних сил НАТО новим священним рубежам "Русского мира" він буде вимушений відповісти обмеженим ядерним ударом: знищити, наприклад, дві європейські столиці" [7]. Схоже, що актуальність зазначеного питання не викликає сумнівів й всередині Північноатлантичного блоку, оскільки першою практичною реакцією на події в Україні стало перекидання кількох військових з'єднань НАТО до країн Балтії, а також було

оголошено про початок роботи над створенням сил швидкого реагування альянсу. Схоже, що розрахунок Путіна на "аморфність" та надмірний зовнішньополітичний прагматизм європейських демократій, а також кризу й невисокий мобілізаційний потенціал НАТО, виявився помилковим - судячи з усього, будуть задіяні належні конвенційні засоби військового стримування, щоб уникнути згаданої вище геостратегічної дилеми на кшталт "Нарви".

Агресивна неоімперська політика РФ по відношенню до України виявила низку принципових викликів, що мають стратегічний характер для Європи, зокрема і світу в цілому. По-перше, стало зрозуміло, що сформовані після Другої світової війни міжнародні інституції не можуть ефективно протидіяти сучасним викликам та загрозам міжнародній безпеці; по-друге, небезпека збройних конфліктів на європейському континенті залишається цілком реальною, а уявлення про кінець епохи геостратегічних зіткнень далекі від реальності; по-третє, військовий потенціал більшості європейських держав, не враховуючи можливості США як опори НАТО, є недостатнім і не дозволяє адекватно реагувати на потенційні загрози. Тож цілком ймовірно, що оборонні видатки країн регіону будуть збільшуватись і політика економії на війську відійде у минуле; по-четверте, українські події яскраво продемонстрували обмежений характер ефективності міжнародного права в галузі запобігання військовій агресії - фактичний провал Будапештського меморандуму ставить під сумнів ефективність будь-яких договорів щодо гарантій безпеки. Теж саме стосується й позаблоковості - приклад України свідчить про те, що нейтральний статус не має для агресора жодного значення і не є перешкодою для анексії території чи військової інтервенції.

Аналізуючи реакцію ЄС на події в Україні можна стверджувати, що європейці були зовсім не готові до протистояння зазначеним викликам, реакція офіційних сил демонструвала розгубленість і бажання швидкого "замирення" сторін, «заспокоєння» Росії, тож реальну стратегічну відповідь Європи ми побачимо згодом. Крім того, ситуація ускладнювалася розумінням того, що у випадку неконтрольованої ескалації даний локальний конфлікт цілком може

перерости в континентальну та навіть глобальну війну, оскільки геополітичні амбіції, та військовий потенціал РФ цілком відповідають завданню самознищення у вирі загальної Великої Війни. Особливо це актуалізується з огляду на реальну соціально-економічну ситуацію всередині РФ – на фоні структурної економічної кризи з перспективою глибокої рецесії вже найближчим часом, а також нездатності еліт до модернізації країни й хоча б певного скорочення відставання від заходу, Велика Війна виглядає у запаморочених мозках кремлівського диктатора реальним шансом на зміну геополітичної карти світу і, як наслідок, іншу розстановку сил у післявоєнній світовій економіці. Також образ "зовнішнього ворога" покликаний грати роль мобілізуючого чинника для населення з метою запобігання внутрішньополітичним потрясінням. Проте подібний сценарій є малоймовірним, оскільки сучасна Росія немає й не матиме необхідних ресурсів не лише для перемоги у глобальній війні, а й навіть для скільки-небудь тривалої в ній участі. Путін намагається блефувати, демонструючи готовність воювати за домінування над Україною як своєю "сферою особливих інтересів", проте й без того вкрай песимістичні економічні показники Росії продовжують погіршуватися на фоні структурної кризи, падіння цін на енергоносії і негативного впливу секторальних санкцій ЄС та США. Отак, час грає проти Кремля, бо кожен тиждень російська економіка втрачає мільярди внаслідок відтоку капіталу, недоотримання величезної кількості очікуваних раніше "нафтодоларів", зростаючих витрат на військові та воєнні цілі, дотування анексованого Криму та утримання російсько-терористичних угруповань на окупованих територіях Донецької і Луганської областей та ін.

На фоні "розморожування" та загострення ціннісно-світоглядного конфлікту Росії і Заходу, каталізатором й активним учасником, якого є Україна, особливого значення набуває серединне "буферне" геостратегічного положення нашої держави. Чимало експертів проводять паралелі між політичними стратегіями А. Гітлера та В. Путіна, демонструючи низку подібних положень на кшталт "захисту прав співвітчизників за кордоном",

"створення руського/німецького світу", анексії територій під приводом "захисту громадян" і "на основі їхнього бажання" тощо. В цьому контексті постійно ставиться питання щодо здачі європейцями українських інтересів й "принесення її в жертву агресору", за прикладом сумнозвісної Мюнхенської змови. Проте тут варто наголосити, що у випадку реалізації подібного плану "здачі чи зливу України на користь РФ" ЄС постане перед дилемою: у практично нереальному випадку завоювання Росією нашої держави і взяття її під повний контроль відразу декілька країн союзу отримають спільний кордон з великою агресивною державою, що значно посилить свій потенціал за рахунок українських ресурсів, навряд чи подібна перспектива може когось у Європі привабити; другий, більш вірогідний варіант розвитку ситуації - це збройний конфлікт між 40 та 140 мільйонними державами - з українським партизанським рухом, мільйонами біженців, потоками зброї та нелегалів та ін., що буде відбуватися на кордоні з ЄС і матиме катастрофічні наслідки для всього континенту. Порівняно з кожним з наведених варіантів, активна фінансова та дипломатична підтримка України виглядає найбільш конструктивним виходом з ситуації, що склалася, і ми можемо спостерігати реальні кроки з боку Європи в цьому напрямку: постійні контакти на найвищому рівні, підписання угоди про Асоціацію, макрофінансова допомога, відкриття штаб-квартири Консультативної місії ЄС в Києві, робота військових інструкторів щодо навчання бійців ЗСУ і Національної гвардії, масштабна гуманітарна та нелетальна військова допомога. Особливе місце серед інших засобів підтримки України займає політика тиску на РФ за допомогою економічних санкцій, які ЄС здійснює, не дивлячись на власні фінансові втрати. Важливу роль у протистоянні агресивній російській геополітичній стратегії грає солідаризація та координація зусиль ЄС зі Сполученими Штатами. Це стосується як підтримки України, так і тиску на Москву, а також реалізації практичних заходів щодо зміцнення обороноздатності регіону в рамках НАТО.

Російська агресія проти України докорінно змінила геостратегічний ландшафт європейського регіону. Для ЄС Росія зі стратегічного партнера

перетворилася на "стратегічну проблему" [10]. А Б. Обама навіть порівняв Росію з терористичною організацією "ІДІЛ" [6]. Зважаючи на історичний досвід та реалії сьогодення можна сміливо стверджувати, що неоімперська політика Росії є шляхом в нікуди, оскільки вона є архаїчною формою реалізації геополітичних амбіцій й суперечить об'єктивним тенденціям розвитку сучасної міжнародної системи - процесам глобалізації, інтеграції та інтернаціоналізації. Час імперій пішов назавжди і будь-які спроби їх відродження приречені на поразку. Імперія являє собою специфічну політичну систему, що характеризується військовим домінуванням центру над периферією й прагне глобального поширення через ірраціональне прагнення абсолютної безпеки. В сучасних умовах коли світовий ринок являє собою єдину систему, в якій переважна більшість держав залежать одна від одної, військові конфлікти чи захоплення нових територій не мають економічного сенсу - витрати на війну суттєво перевищують будь-які потенційні надбання. Це в повній мірі стосується російської агресії проти України і анексії Криму. Наслідки досить сумнівних геостратегічних надбань на кшталт можливості створення військового форпосту в чорноморському регіоні та "буферу" з квазіреспублік Донбасу на своїх західних кордонах для Москві цілком негативні. РФ опинилася в міжнародній ізоляції під економічними санкціями, які можуть посилюватися у разі загострення через подальшу агресію Кремля. Це значно прискорює кризові тенденції в її економіці. Не дивлячись на провідне місце за розміром території, роль Росії в світовій економіці більш ніж скромна й полягає в основному в торгівлі енергоносіями, ціна на які останнім часом суттєво знизилася, в свою чергу промислове спустошення країни та величезна залежність від імпорту товарів та технологій роблять її економічну безпеку вкрай крихкою. Розв'язавши війну в центрі Європи, РФ втратила імідж надійного партнера, в тому числі в якості постачальника нафти й газу, це вже призвело до прагнення багатьох країн ЄС диверсифікувати джерела енергоносіїв, що призведе до подальших економічних втрат Москви.

Також очевидним є те, що НАТО найближчим часом буде нарощувати свій оборонний потенціал в Європі, а РФ буде розглядатися в якості потенційного агресора. На сьогоднішній день у Путіна не має "гарного виходу" зі створеної ним ситуації - він не може відіграти назад, бо перейдено надто багато "точок неповернення", але також він не може й нарощувати агресію, просуваючись вперед, оскільки в такому випадку захід буде ще далі міцніше стискати "санкційний зашморг". Одне можна стверджувати - світ стоїть на порозі глобальних геостратегічних зрушень та трансформацій і наша держава має шанс здобути стійку вагому суб'єктність в цих процесах, обійняти гідне місце на світовій арені.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ветринський І. М. Імперія та її стратегії в сучасному науковому дискурсі / І. М. Ветринський // Науковий вісник одеського державного економічного університету. – 2009. – № 17(95). – С. 109 – 110.
2. Военная доктрина Российской Федерации [Електронний ресурс] // Президент России – Режим доступу: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>.
3. Горбулін В. "Гибридная война" как ключевой инструмент российской геостратегии реванша [Електронний ресурс] / В. Горбулін // «Зеркало недели. Украина» №12 - Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/internal/gibridnaya-voyna-kak-klyuchevoy-instrument-rossiyskoy-geostrategii-revansha-.html>.
4. Европарламент не смог ввести жесткие санкции относительно России: [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН - Режим доступу: <http://www.unian.net/world/139186-evroparlament-ne-smog-vvesti-jestkie-sanktsii-otnositelno-rossii.html>.
5. Коррупционный скандал с концерном Daimler набирает обороты [Електронний ресурс] // Вести. Ru - Режим доступу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=356064&cid=549>.
6. Обама знову порівняв РФ з Ебола та ІДІЛ [Електронний ресурс] // ВЕСТИ UA - Режим доступу: <http://vestiua.com/ua/news/20141021/58393.html>.
7. Пионтковский А. Умереть за Нарву [Електронний ресурс] / А. Пионтковский // Радио Свобода - Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/26717745.html>.
8. Путин ведет в Украине гибридную войну [Електронний ресурс] // iPress UA - Режим доступу: http://ipress.ua/ru/mainmedia/putyn_vedet_v_ukrayne_gybridnuyu_voynu_61876.html.
9. Реформа армии НАТО: страны-участницы будут специализироваться по узким направлениям [Електронний ресурс] // Зеркало недели - Режим доступу: http://zn.ua/POLITICS/reforma_armii_nato_strany-uchastnitsy_budut_spetsializirovatsya_po_uzkim_napravleniyam_.html.
10. Росія не наш стратегічний партнер, а наша стратегічна проблема – Туск. – [Електронний ресурс] // Європейська правда - Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/28/7028264/>.

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ НОВОЇ ДОКТРИНИ «ОБМЕЖЕНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ» («ДОКТРИНА ПУТІНА»)

Проведено аналіз принципових положень та практичних наслідків реалізації нової зовнішньополітичної доктрини РФ – «обмеженого суверенітету» («доктрини Путіна»), головним елементом якої є «реінкарнація» ідеї «обмеженого суверенітету», що виступала ядром «доктрини Монро» (1823р.) і «доктрини Брежньєва» (1968р.). Юридично доведено, що політико-військова діяльність Росії останнього року щодо України є «агресією проти України», а сама РФ цілком аргументовано підпадає під визначення терміну «державо-ізгой».

Ключові слова: Росія, Україна, агресія, зовнішньополітична доктрина, обмежений суверенітет, «доктрина Путіна», державо-ізгой.

Проведен анализ принципиальных положений и практических последствий реализации новой внешнеполитической доктрины РФ – «ограниченного суверенитета» («доктрины Путина»), главным элементом которой является «реинкарнация» идеи «ограниченного суверенитета», выступавшая ядром «доктрины Монро» (1823г.) и «доктрины Брежнев» (1968г.). Юридически доказано, что политико-военная деятельность России последнего года относительно Украины является «агрессией против Украины», а сама РФ вполне аргументировано подпадает под определение термина «государство-изгой».

Ключевые слова: Россия, Украина, агрессия, внешнеполитическая доктрина, ограниченный суверенитет, «доктрина Путина», государство-изгой.

Principal positions and practical consequences of implementation of the Russia's new foreign policy doctrine – of «limited sovereignty» («Putin doctrine») are being analyzed. The main element of the doctrine is «reincarnation» of the idea of «limited sovereignty» that was the core of the «Monroe doctrine» (1823) and «Brezhnev doctrine» (1968). Legal substantiation is carried out to prove that political and military activity of Russia during the last year is characterized as «aggression» against Ukraine and the RF fully corresponds to the definition of the term «rogue state».

Key words: Russia, Ukraine, aggression, foreign policy doctrine, limited sovereignty, «Putin doctrine», rogue state.

Дії Росії щодо України впродовж останнього року, починаючи з лютого 2014р. і до цього часу, насамперед анексія Криму та військова інтервенція в східній Україні, безпрецедентний політичний, економічний та інформаційний тиск на нашу державу, а також відверта конфронтація із Заходом, перш за все, з США, свідчать про початок реалізації нової зовнішньополітичної стратегії Росії, попередньо сформульованої в низці публічних програмних виступів В.Путіна. Аналіз текстів цих звернень російського Президента і тих процесів, що розгортаються в контексті зовнішньополітичної та військової «активності»

Росії останнього року, дозволяють стверджувати про формування нової зовнішньополітичної доктрини РФ – «Доктрини Путіна».

У даній роботі автором досліджуються принципи положення та практичні наслідки реалізації цієї «доктрини», головним елементом якої є «реінкарнація» ідеї «обмеженого суверенітету», яка свого часу виступала ядром «доктрини Монро» (1823 р.) і «доктрини Брежнєва» (1968 р.). Юридично доведено також, що політико-військова поведінка Росії останнього року є «агресією проти України», а сама РФ цілком аргументовано підпадає під визначення терміну «держава-ізгой».

Зазначена регіональна «активність» Росії у повній відповідності з положеннями міжнародного права цілком підпадає під визначення міжнародної політичної та військової *агресії* [1; 2]. Свого часу за ініціативою та наполяганням СРСР, правонаступницею якого вважається Російська Федерація, в рамках ООН досить тривалий час проводилась робота з підготовки резолюції Генеральної Асамблеї з визначення поняття «агресія», яка була ухвалена 14 грудня 1974 р. (резолюція ГА ООН № 3313 (XXIX)) [2]. З нагоди 40-ї річниці її ухвалення МЗС України була оприлюднена заява зі засудженням агресії Росії проти нашої держави.

У статті 1 згаданої резолюції визначено: «Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави ...». У статті 3 резолюції йдеться: «Будь-яка з наступних дій, незалежно від об'яви війни..., кваліфікуватиметься як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил (ЗС) держави на територію іншої держави, ... алексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини; б) бомбардування... або застосування... зброї державою проти території іншої держави; с) блокада портів або берегів держави ЗС іншої держави; d) напад ЗС держави на суходільні, морські або повітряні сили... іншої держави; e) застосування ЗС однієї держави, що знаходяться на території іншої держави, за угодою з приймаючою державою, в порушення умов, передбачених в угоді...; г) засилання державою ...збройних банд... або найманців... проти

іншої держави...». Все вищеозначене цілком відповідає ситуації, яка склалася навколо російської присутності в Україні, і, таким чином, є *агресією*.

Агресія Росії проти України фактично руйнує чи не останні елементи *Вестфальської системи* міжнародних відносин, що формувалася з 1648р. за підсумками кривавої Тридцятирічної війни, яка за масштабами була «світовою» війною свого часу. Головними принципами Вестфальського світопорядку, який певною мірою діє до останнього часу, є: формування та пріоритет «держав-націй», «національних інтересів» і «національного/державного суверенітету», формування балансу сил та коаліцій, обов'язковість виконання міжнародних договорів.

Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин, 70-річний ювілей становлення якої відзначається 2015 р. було сформовано біполярний світ і блокове протистояння, ініційовано розгортання «холодної війни» між двома основними «центрами сили». Ця система стала 6-ю модифікацією Вестфальського світопорядку [3]. Модифікуючи попередній світопорядок – багатополарний світ, що склався за підсумками Першої світової війни та укладення Версальського миру (*Версальсько-Вашингтонська система*), вона створила світ біполярний, який призвів до реанімації/реінкарнації американської «доктрини Монро» (1823р.) щодо «обмеженого суверенітету» держав, які підпадають під контроль «великих держав», але на цей раз не в регіональному, а у глобальному масштабі. Повним або реальним суверенітетом володіли в першу чергу дві супердержави блокового протистояння – США і СРСР, а їх сателіти – країни, що належали до двох ворогуючих блоків: з одного боку, - насамперед, «капіталістичні країни» Західної Європи та Північної Америки, а також відповідні країни Азії та Південної Америки, а з іншого боку, - перш за все, «соціалістичні країни» Східної Європи, а також окремі країни Азії, Африки та Латинської Америки, наділялися різною мірою «обмеженим суверенітетом», оскільки не були цілком суверенними та самостійними у своїй зовнішній і внутрішній політиці, діяли у спосіб, що не суперечив національним інтересам та настановам, виробленим двома наддержавами – лідерами блоків.

При цьому, «обмеження суверенітету» в рамках «західного блоку» було більш м'яким, ніж «східного». Щодо політики «комуністичного блоку» країн, така ідеологія отримала серед політологів на Заході назву «доктрина Брежнєва».

Розпад СРСР і «комуністичного блоку» країн, припинення блокового протистояння та руйнація біполярного світопорядку на початку 1990-х рр. активізували процеси глобалізації та формування однополярної світової політичної системи на чолі з єдиним лідером – США. На думку відомого американського економіста і політолога Т.Фрідмана, глобалізація є міжнародною системою, яка прийшла на зміну «холодній війні» [4] та біполярній (Ялтинсько-Потсдамській) системі і, таким чином, є 7-ю модифікацією Вестфальської системи міжнародних відносин.

США, як світовий лідер в економічному, військовому, науково-технічному, культурно-гуманітарному та технологічному вимірах сьогодні, а також в короткостроковій і середньостроковій перспективах значно переважають не лише інші держави, але й навіть у світі «центри сили», якими з деякою мірою умовності можна вважати Європейський Союз, Китай, Індію, Бразилію, Японію та Росію, а також досить нові і старі міжнародні політико-економічні структури: БРІКС, ASEAN, ШОС, MERCOSUR.

Трагічні події в США 11 вересня 2001р., що засвідчили вразливість єдиної наддержави перед викликами нових нетрадиційних загроз, якими є світовий тероризм, змінили світовий тренд, який полягав у зміцненні американського домінування та системи однополярного світу. Нова тенденція, що спостерігається на фоні зростання та зміцнення інших згаданих «центрів сили», може свідчити про поступове формування нового світопорядку – «нової багатополлярної системи», або її краще назвати «однополярною багаточентричною системою», оскільки, згадані нові «центри сили» в осяжному майбутньому все ще не «тягнутимуть» на самостійні полюси нової міжнародної системи, що формується. Принциповою особливістю такої системи світо-порядку є наявність: беззастережного реального суверенітету хіба-що у єдиної держави в світі – США; низки держав, які беруть активну

участь у діяльності широкої мережі міжнародних організацій і прагнуть набуття реального суверенітету (Китай, Індія, Росія, Бразилія, Іран, а також ЄС і ASEAN); більшість інших держав світу, що беручі участь у широкій мережі міжнародних організацій та виконуючи їх рішення добровільно відмовляються від тієї чи іншої частини свого суверенітету.

Російська агресія проти України є відвертим викликом цій світовій системі міжнародних відносин, не зважаючи на те, що сама РФ, навіть якщо вважати її регіональним «центром сили», значно поступається в усіх компонентах міжнародного впливу (економіка, військова, наукова і технологічна потуги, «м'яка сила», культурно-гуманітарна привабливість), як світовому гегемону - США, так і більшості інших світових «центрів сили». Єдиним компонентом російського силового потенціалу, порівняно конкурентним до американського, є наявність другого у світі ядерного арсеналу, а також конвенціональних збройних сил регіонального масштабу.

Таким чином, російська агресія, цей зухвалий виклик світовому співтовариству, жодним чином не відповідає реальним економічним та іншим можливостям Росії і нагадує політику шантажу, яку упродовж останнього десятиліття здійснює Північна Корея, продовжуючи розвиток своєї ракетно-ядерної програми та періодично проводячи випробування ядерних пристроїв та балістичних ракет - засобів їх доставки. КНДР проводить таку політику з метою позірного стримування США та гарантування подальшого існування свого тоталітарного режиму. Росія ж брякаючи конвенціональною зброєю та загрожуючи зброєю ядерною намагається залякати сусідів, позиціонувати себе як велику регіональну державу, повернути статус окремого «полюсу», чи хоча б «центру сили» у світовій політиці. Якщо цей виклик спрямований на США, то він є блефом, оскільки силові можливості цих двох країн є непорівнянними, не кажучи вже про кумулятивні сили їх союзників, в той час як у Росії взагалі немає надійних потужних партнерів. У США є незрівнянно більше ресурсів та можливостей, щоб суттєво послабити рівень національної безпеки РФ та посилити її вразливість до локальних конфліктів.

Сьогоднішня зовнішня політика РФ щодо країн пострадянського простору, насамперед України, є агресивною і, по аналогії зі згаданими зовнішньополітичними доктринами «обмеженого суверенітету» (Монро і Брежнєва), реалізує нову доктрину «обмеженого суверенітету» («доктрину Путіна»), змістовне концептуальне наповнення якої активно формувалося упродовж 2014р. на фоні анексії Криму та військової агресії на Донбасі, що призвело до численних людських жертв серед військової та мирного населення. Головні ідеї та основні елементи зазначеної «доктрини» були сформульовані в публічних виступах її «натхненника» - російського президента, зокрема у: зверненні до обох палат Федеральних зборів країни у зв'язку з пропозицією «Державної ради Республіки Крим про прийняття республіки до складу РФ» («Кримська промова», 18 березня 2014 р.) [5]; у «Валдайській промові» 24 жовтня 2014р. [6]; у зверненні до Федеральних зборів РФ 4 грудня 2014р. [7]. Крім того, 26 грудня 2014р. В.Путіним було схвалено нову Військову доктрину РФ [8], яка порівняно з попередньою редакцією 2010р. до загроз безпеки Росії включає зміну режимів в сусідніх країнах, що може підривати політичну стабільність в РФ. Цим документом Росія намагається «узаконити» вірогідні майбутні розширення своєї території за рахунок сусідів. Якщо в сусідніх, або навіть у далеких країнах проживають російськомовні громадяни, то вони «мають право» на військовий захист збройними силами Російської Федерації. Таким чином на офіційному нормативному та законодавчому рівні було фактично підтверджено наміри поглиблювати та продовжувати війну на сході України.

Принципові компоненти «доктрини Путіна», офіційно не оголошеної російським керівництвом, але такої, що застосовується в практичній міжнародній діяльності, насамперед, на пострадянському просторі, враховуючи згадані вище документи, можна окреслити таким чином:

- РФ більше не розглядає Захід, як партнера, що заслуговує на довіру, оскільки не зважаючи на попередження, які звучали у відомій «Мюнхенській промові» Путіна 2007р., США, НАТО і ЄС буцім-то продовжують ігнорувати її

«життєві, історичні регіональні інтереси на пострадянському просторі» поширюючи свій власний вплив та «затягуючи» країни регіону в свою структури, проводячи політику «стримування Росії»;

- РФ більше не розглядає себе частиною євроатлантичної спільноти, вона є країною «суверенної», «контрольованої» демократії, близька 90% населення якої однозначно підтримують агресивну загарбницьку політику Путіна щодо України, антиамериканізм і конфронтацію з Заходом. Росія має свою «власну ідентичність» і належить до «окремої цивілізації», яка має власну систему цінностей, пов'язаних з руською православною культурою та історичними традиціями;

- В сьогоденних умовах розпаду/ослаблення однополярного світопорядку, коли новий «багатополярний» (або «багатоцентричний») світ тільки формується, наявними є «некерований хаос» і «відсутність правил гри», що значно розширює межі припустимої загарбницької поведінки у світі для сильних держав, якою вважає себе Росія, що декларує Путін;

- Система міжнародних договорів та міжнародне право в цілому для РФ більше не є системою правил/координат міжнародних відносин, а є «меню», з якого сильні країни обирають те, що їм вигідно в конкретний історичний момент. Звідси й роль міжнародних організацій суттєво скорочується, оскільки співпраця з ними для «сильних» держав втрачає сенс, як тільки вони починають заважати їх «національним інтересам»;

- Реальний суверенітет [9] у «доктрині Путіна» є атрибутом виключно «сильних» держав. Інші держави так чи інакше мають віддавати частину свого суверенітету або сильним партнерам/союзникам – на їхній запит або міжнародним безпековим організаціям, до яких вони вступають. Права на реальний суверенітет Москва фактично позбавляє пострадянські країни, оскільки вони мають наділятися лише таким суверенітетом, який не суперечить «життєво важливим» інтересам Росії. Такими концептуальними аргументами виправдовується «легітимність» як агресії РФ в Україні і анексія Криму, так і інтервенція в Грузію у 2008 р. Серед пострадянських країн під

«обмежений» Росією суверенітет формально, але не на практиці, не підпадають країни Балтії, які є членами Євросоюзу і НАТО.

Оскільки нова доктрина «обмеженого суверенітету» («доктрина Путіна») торкається принципових категорій Вестфальської системи міжнародних відносин, таких як «національний інтерес», «державний суверенітет», «територіальна цілісність», «обов'язковість виконання міжнародних договорів», є підстави вважати, що вона є спробою чергової модифікації Вестфальського світопорядку. Якщо однополярний світопорядок з глобальним домінуванням США – «Pax Americana», невдала спроба встановлення якого відбулася на початку XXI ст., вважати 7-ю модифікацією Вестфалю, то остання модифікація є 8-ю.

Не зважаючи на той факт, що країни Балтії перебувають під захистом вказаних міжнародних структур, є повноправними членами найпотужнішої у світі системи колективної безпеки, з боку РФ на них сьогодні здійснюється провокаційний тиск у формі залякування, неодиноких випадків порушення їх повітряних та морських кордонів російською військовою авіацією і флотом, викрадення представниками спецслужб Росії естонського колеги з території Естонії тощо. Такі дії свідчать про те, що РФ перевіряє на міцність єдність в рамках НАТО і не полишає сподівань поширити дію «доктрини Путіна» на балтійські країни. Очевидно, саме з такою метою здійснюються вказані провокації.

На думку низки аналітиків і західних політиків, наступним об'єктом російської агресії після України можуть стати країни Балтії. 18 лютого 2015р. міністр оборони Великої Британії М.Феллон заявив, що існує реальна загроза, що Росія розпочне кампанію з дестабілізації цих країн. В.Путін може випробувати реакцію НАТО за сценарієм, який він застосував у Криму і на сході України. Підривна діяльність, проникнення військових, пропаганда в ЗМІ, кібератаки, що використовувалися на ранніх етапах конфлікту в Україні, можуть бути застосовані для розпалювання міжетнічної напруженості в Латвії, Литві та Естонії. Весь 2014 рік шляхом провокацій Путін перевіряв реакцію

Альянсу. На думку британського міністра, Європі слід побоюватися Росії більше, ніж «Ісламської держави». Стурбованість викликає також різке збільшення витрат на оборону Росії, оголошена модернізація її збройних сил та ядерного арсеналу. На думку чинників НАТО, це вимагає відповідної реакції і готовності дати відсіч агресії, незалежно від її форми [10].

НАТО має бути готова на випадок повномасштабної атаки Росії на країни Альянсу, заявив 20 лютого 2014р. заступник командувача об'єднаними силами НАТО в Європі Е.Бредшоу [11]. «Росія може повірити в те, що велику кількість регулярних військ, які вона здатна зосередити в короткій термін, що ми бачили при захопленні Криму, можна використовувати в майбутньому не тільки для залякування і стримування, але й для захоплення території країн Альянсу. НАТО повинна адаптуватися до методів гібридної війни, які застосовує РФ в Україні». Він порівняв поведінку Росії з ескалаційним домінуванням, до якого вдавався СРСР, заявивши, що РФ може піти на подальшу ескалацію конфлікту, щоб уникнути повернення захопленої території України. Загальна думка військового керівництва Альянсу є такою: Росія діє всупереч міжнародним правилам і нормам; вона суттєво збільшила фінансування оборонної галузі включаючи модернізацію ядерних озброєнь; дезінформаційна кампанія Путіна є вражаючою і досить ефективною.

20 лютого 2015 В.Путін заявив, що Росія завжди знайде адекватну відповідь на тиск ззовні. «Ні в кого не повинно бути ілюзій, що можна досягти військової переваги над Росією, здійснювати на неї тиск,...у нас завжди буде адекватна відповідь...Наші солдати і офіцери довели, що готові діяти рішуче,...виконувати найважчі нестандартні завдання».

Наступною мішенню російської зовнішньої агресії з лицемірною метою «захисту» «русского мира», окрім країн Балтії, можуть також стати інші пострадянські країни із значною кількістю «російськомовного» населення, серед яких, Білорусь і Казахстан. Восени 2014р. Путін зробив спробу перевірити на реакцію керівництва цих країн відзначивши, що «казахської державності раніше ніколи не існувало» натякаючи на те, що ця державність

вправі існувати доти, доки при владі в країні є Н.Назарбаєв, який «створив цю державність» і користується прихильністю російського керівництва. Президент Казахстану, у свою чергу, відзначив, що його країна має повне право відмовитися від членства в економічному союзі (натякаючи на Євразійський союз), члени якого порушують встановлені правила і загрожують незалежності республіки. Президент О.Лукашенко, зі свого боку, закликав поважати суверенітет і незалежність Білорусі: «Є окремі розумники, які заявляють, що Білорусь це частина "русского мира" і мало не Росії. Забудьте. Білорусь - суверенна і незалежна держава. Ми змусимо будь-кого поважати наш суверенітет і незалежність, хто думає, що не було такої країни. Не було, а зараз є, і з цим треба рахуватися».

Загарбницька агресивна поведінка керівництва Росії, що виявляється останніми роками, насамперед в світлі агресії проти України, численні факти підтримки з її боку та спонсорства терористів дають серйозні підстави розглядати відповідність політичного режиму РФ критеріям визначення терміну «держава-ізгой» («-парія», «-агресор», «вісь зла», «злочинний режим», «спонсор тероризму», «мракобісна держава» - «rogue state», «pariah», «outlaw state», «backlash», «renegade regimes»), який хоча й не є сьогодні сталим терміном міжнародного права, але твердо увійшов до політологічного лексикону та до текстів низки міжнародних політичних і безпекових документів, серед яких - Стратегія національної безпеки США та зовнішньополітичні стратегії деяких інших країн світу.

Концепцію «держав-ізгоїв» вперше було сформульовано адміністрацією Президента США Дж.Картера, коли у 1979р. було оприлюднено список «держав-спонсорів тероризму» [12]. З того часу фігурантами цього списку ставали: Ірак, Іран, Куба, Лівія, Судан, Сирія, Південний Йемен, Північна Корея, а також СРСР – як «імперія зла». Сьогодні в політологічній літературі та міжнародних документах за «державами-ізгойми» закріпилася роль самостійного класу суб'єктів міжнародної системи поряд з «розвинутими

державами», «демократіями, що розвиваються» і «державами, які не відбулися».

У 1993р. радник Президента США з національної безпеки Е.Лейк вперше надав узагальнене визначення групи таких держав, що знаходяться за межами «кола демократії» і являють загрозу для держав, які належать до цього кола. Такі держави відрізнялись: авторитарними режимами, систематичним порушенням прав людини; ворожим/недружнім ставленням до США та їх союзників; агресивною зовнішньою політикою, що суперечить нормам міжнародного права та полягає в застосуванні сили або погрози її застосування, спонсоруванням тероризму, спробах заволодіння зброєю масового знищення та загрозах її застосування.

Останнє визначення свідчить про те, що агресивна зовнішньо-політична діяльність Росії, принаймні, останнього року проти України, цілком характеризує її як «державу-ізгой».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Лоссовський І.Є. До 20-ї річниці будапештських «гарантій»: Агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародно-правових режимів нерозповсюдження // Зовнішні справи. – 2014. – № 11. – С.6-11.
2. Резолюція № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
3. Кортунов С.В. Крушение Вестфальской системы и становление нового мирового порядка // Мировая политика. Москва: Изд. дом ГИ-ВШЭ. - 2007. - С. 75 - 117. [Електронний ресурс] - <http://www.hse.ru/sci/publications/4505123.html>.
4. Престовиц К. Страна-изгой. – Санкт-Петербург: Изд. «Амфора». – 2005. – С. 74.
5. Полный текст обращения В.Путина по Крыму [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://russian.rt.com/article/24532>.
6. Выступление В.Путина на заседании Международного дискуссионного клуба «Валдай» 24 октября 2014г. - <http://www.kremlin.ru/news/46860>.
7. Полный текст Ежегожного послания В.Путина Федеральному собранию РФ 4 декабря 2014г. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://russian.rt.com/article/62728>.
8. Новая военная доктрина России. Полный текст. – 26 декабря 2014 г. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1882090.html>.
9. Кокошин А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе. – Москва: Изд. «Европа». – 2006. – 175 с.
10. The Telegraph. – February 19, 2015 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/vladimir-putin/11421751/Putin-will-target-the-Baltic-next-Defence-Secretary-warns.html>.
11. The Guardian. – February 20. – 2015 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2015/feb/20/russia-existential-threat-british-nato-general>.
12. Бартенев В. Концепция «государств-изгоев» во внешней политике США // Международные процессы. – Т. 7. - № 1(19). – Январь-апрель 2009.

ПРИДНІСТРОВСЬКЕ ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

У статті, на прикладі придністровського регіону Молдови, досліджено проблему невизнаних держав. Проаналізовано перспективи вирішення придністровського питання у контексті перерозподілу впливу у регіоні Південно-Східної Європи на користь нових центрів політичного тяжіння.

Ключові слова: територіальні конфлікти, невизнана держава, суверенітет, Придністровський регіон, Молдова, зовнішня політика.

В статье, на примере приднестровского региона Молдовы, исследована проблема непризнанных государств. Проанализированы перспективы решения приднестровского вопроса в контексте перераспределения влияния в регионе Юго-Восточной Европы в пользу новых центров политического притяжения.

Ключевые слова: территориальные конфликты, непризнанное государство, суверенитет, Приднестровский регион, Молдова, внешняя политика.

In an article on the example of the Transnistrian region of Moldova, studied the problem of unrecognized states. The prospects of the Transnistrian issue in the context of the redistribution of influence in the region of Southeast Europe in favor of new centers of political gravity.

Keywords: territorial conflicts, an unrecognized state, sovereignty, the Transnistrian region, Moldova, foreign policy.

У період розпаду СРСР політичні реформи в центрі запустили трансформаційні процеси в республіках, спрямувавши вектор політичного розвитку у бік суверенізації. Часто ці процеси протікали в обстановці соціально-політичних криз і конфліктів, коливань у внутрішній і зовнішній політиці.

Широка дестабілізація, яка супроводжувала перехідний період, в деяких з пострадянських республік нерідко приводила до політичної мобілізації з різних регіональних питань, під час яких регіони виступали як спірні території, і важливі політичні актори. У ході конфліктів між центром і регіоном висувалися вимоги перегляду статусу регіону, в тому числі до його повного відділення.

У контексті відцентрових процесів, що протікали на пострадянському просторі, підхід ООН до дотримання територіальної цілісності та непорушності кордонів держав піддався перегляду. При цьому одні утворення отримували

незалежність і суверенітет, інші - лише право на внутрішнє самовизначення (територіальні автономії, національно-культурні автономії), треті залишаються у складі колишньої держави і т.п.

На сьогодні процес національно-державного самовизначення колишніх союзних республік формально завершений. Однак не всі пов'язані з ним надії та очікування зацікавлених сторін знайшли своє втілення, як наслідок, XXI століття успадкувало невирішені в попереднє десятиліття проблеми. Одна з них - конфлікт, що виник на території Молдови.

Проголошення республіканського суверенітету і, відповідно, відмова від участі у всесоюзному референдумі про збереження СРСР, на тлі кризи національної ідентичності обернулися для Молдови військовим конфліктом і територіальним розколом. Придністров'я пішло проти політики національно-орієнтованого центру та оголосило про незалежність. Військове протистояння вдалося зупинити лише завдяки втручання міжнародних посередників. У результаті в 1991 році на Політичній карті Молдови з'явилася самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка (ПМР), на яку припадали сьома частина населення і 40% економічного потенціалу МРСР.

З того часу у Зоні безпеки в ПМР залишається миротворчий контингент російських, придністровських та молдовських військових. Хоча ця миротворча місія визнана однією з найуспішніших у світі - за весь час її діяльності через трагічну випадковість загинула одна людина, регіональна мобілізація значно ускладнила процеси державного і національного будівництва в Молдові. Необхідність врегулювання придністровського конфлікту стала, можливо, найсерйознішою перевіркою для становлення державності в республіці. У зв'язку з цим на порядок денний трансформаційного періоду Молдови крім економічних проблем вийшли такі питання як переосмислення статусу центру і регіонів, нечіткі і спірні кордони, а також конфліктний потенціал, заснований на попередній міграційній політиці та виникненні великих діаспор.

Незважаючи на активне сприяння міжнародних посередників (учасниками переговорів з проблеми «цілісності РМ і статусу ПМР»), окрім самих РМ і ПМР,

є РФ, Україна і ОБСЄ, як посередники, а також ЄС і США в ролі спостерігачів), на сьогоднішній день Республіка Молдова є однією з держав пострадянського простору, які мають на своїй території невирішений політичний і територіальний конфлікт.

Як правило, в основі усіх конфліктів навколо невизнаних держав на пострадянському просторі лежать політичні, економічні, або соціо-культурні та релігійні чинники і т.п. У подібних конфліктах широко використовувався і етнічний фактор. Однак окремі конфлікти в принципі не можна віднести до міжетнічних у наслідок відсутності в суперечці етнічного компонента.

Більшість зіткнень на етнічному і територіальному ґрунті пострадянського періоду перетворилися у форму «заморожених» конфліктів. Ці території і досі являють собою латентні осередки політичної напруженості. У зв'язку з цим дослідження факторів, що мали вплив на виникнення етнічних і регіональних конфліктів і переростання деяких з них в збройну форму, дозволяють скорегувати й поглибити уявлення про перспективи можливого зниження деструктивної ролі конфліктогенних чинників. Саме вивчення специфіки конфлікту, його передумов і причин дозволяють розробити систему інструментарію для його вирішення та врегулювання.

Придністровський конфлікт, виникнення придністровського анклаву і поява на пострадянському просторі невизнаної держави стали закономірним результатом розпаду Радянського Союзу. Утворення цієї політично нестабільної території багато в чому було зумовлено низкою історичних, соціально-економічних і етнічних характеристик регіону, проблемами з визначенням ідентичності. Придністровському конфлікту складно дати однозначну характеристику, на перший план тут виходять проблеми взаємин національних еліт і держави, політизації етнічності як способу мобілізації населення, відносин еліт і мас.

На відміну від інших конфліктів на пострадянському просторі, де етнічний компонент був домінуючим придністровський конфлікт не є етнічним за

характером. Його швидше слід розглядати як політичний конфлікт, конфлікт еліт та ідентичностей.

У 90-х роках ХХ століття по відношенню до утворень, подібних Придністров'ю на пострадянському просторі використовувався термін «самопроголошена держава». Однак проголосити себе і стати державою - це різні за характером дії. Основними критеріями, за якими утворення «де факто» може бути віднесено до категорії держав є наявність необхідних державних інститутів та їх дієздатність, присутність державної атрибутики, внутрішній суверенітет і проведення незалежної внутрішньої і зовнішньої політики (у тому числі вибори, референдуми і т.п.). До числа таких критеріїв відносять також державну ідентичність і наявність реальних можливостей для реінтеграції.

Як самостійне державне утворення, Придністров'я сприймається фахівцями, які в цілому підтримують ідею визнання незалежності ПМР, безвідносно до факту її визнання світовим співтовариством. Прихильники придністровської державності, у першу чергу придністровські дослідники, вважають, що на сьогоднішній день у Придністровській Республіці наявні усі ознаки і атрибути державного утворення, що відбулося. Придністров'я веде державне будівництво, має власну економічну політику та інтенсивно розвивається як суб'єкт світового історичного процесу.

Однак офіційно на даний момент Придністровська Республіка перебуває у складі Молдови. Вона не має статусу визнаної світовим співтовариством держави і не визнається як суб'єкт міжнародної політики. «Де-юре», в рамках юридично оформлених кордонів, Придністров'я - Молдова. Більшість суб'єктів світової політики застосують в якості основної характеристики Придністровської Республіки та інших аналогічних утворень на пострадянському просторі термін «невизнана держава».

У контексті політичної орієнтації стосовно до Придністров'я використовується термін анклав - (фр. Enclave - від лат. Inclavare - замикати на ключ) - територія однієї держави, оточена з усіх боків територією іншої держави або частина території однієї держави, яка не має з основною частиною

своєї держави спільних кордонів і оточена чужою територією. Використання цього терміну, наприклад, у вигляді «проросійський анклав», говорить про орієнтацію політики Придністровської Республіки на Російську Федерацію.

Політична еліта та наукові кола незалежної Молдови сприймають Придністров'я як сепаратистське утворення. Аналогічну позицію займає Румунія, Сполучені Штати, частина політичної еліти України. Застосування цього терміна підкреслює незаконність дій керівництва Придністровської Республіки. У той же час придністровський конфлікт не є результатом етнічного сепаратизму на території нової держави. Сепаратизм передбачає вихід з існуючої системи або її руйнування з метою оформлення власної державності, а ПМР заявила свої претензії на незалежність відразу за фактом зникнення СРСР.

Наразі поняття «придністровський конфлікт» характеризує стан відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям, яке визначається невирішеністю питання про міжнародно-правовий статус Придністров'я (незалежна держава, суб'єкт молдавської конфедерації чи федерації, частина унітарної держави Республіка Молдова і т.п.). Особливий тон тут задає і проблема російськомовного населення, з якою зіткнулися усі нові незалежні держави на пострадянському просторі.

Сам процес врегулювання придністровського конфлікту не є стабільним: після «заморозки» конфлікту були етапи значного просування у переговорному процесі, які змінювалися періодами стагнації, а потім «заморожуванням» самого процесу врегулювання. Ця обставина стала наслідком ряду причин - різницею підходів сторін до процесу врегулювання, непримиренністю позицій правлячих еліт Молдови і Придністров'я, впливом зовнішніх факторів, у тому числі сил, зацікавлених у збереженні «статус-кво» в регіоні.

Позиції таких вагомих суб'єктів міжнародної політики як Росія, США, ЄС, міжнародні організації та військово-політичні блоки впливали і продовжують впливати на ситуацію у придністровському регіоні. На даний момент переговорний процес далекий від свого завершення, оскільки геополітична

складова придністровського протистояння вийшла на перший план у процесі його врегулювання. Через особливості геополітичного розташування придністровський регіон є полем боротьби за сфери впливу. Вагому роль тут відіграє Росія, яка сприймає Придністров'я як архетип «руського мира» та інструмент протидії просуванню НАТО у південно-східному напрямку Європейського регіону.

Прагнення відновити або зберегти контроль над Молдовою, використовувати придністровський конфлікт як важіль тиску на неї у політиці Росії вбачає більшість молдавських дослідників (О. Пацтой, Д. Минзерарь,) [1,2]. У монографії В. Матяша ключовою в цьому відношенні ідеєю є те, що завдяки придністровському питанню та 14-ї армії, Москві без зайвих витрат вдається зберігати традиційні геополітичні позиції у досить важливому регіоні Південно-Східної Європи, який є для неї одним з «вікон» до Європи. В. Колосов вважає, що придністровське питання дозволяє Росії вести геополітичну гру з Заходом у своїх інтересах [3,4].

Як вважають німецькі автори, гегемоністські амбіції Москви проявляються в її тиску на Молдову за допомогою енергетики та придністровської проблеми. Придністров'я, на їхню думку, вже з середини 1992 року було для Росії тим «якорем», який загальмував рух Кишинєва у бік Заходу. Ф. Кюхлер висловлює точку зору, що придністровська політика - це проектування російських інтересів у регіоні Південно-Східної Європи [5].

Оцінку політики Росії в придністровському питанні через призму прагнення Москви будь-яким чином реалізувати свої геополітичні інтереси у регіоні підтримує відомий американський експерт Ч. Кінг. Він вважає, що Росія здійснила збройне втручання у придністровський конфлікт після того, як навесні 1992 року виникла загроза існуванню Придністров'я, а також російським інтересам у сфері безпеки [6].

У руслі такого ж розуміння політики Москви в Придністров'ї написана одна з фундаментальних робіт, присвячених пострадянським конфліктам, Д. Пліча. Він припускає, що Росія з 1992 року керувалася в регіоні стратегією

«збройного переконання», при якій сила застосовується в символічному вигляді, миротворча операція служить національним інтересам головного миротворця. Коли вимоги Росії виконувалися, вона припиняла тиск і готова «була до військової та економічної допомоги». На думку Лінча, для Росії головне було запобігти втручання інших держав та міжнародних організацій, і вона різними способами підтримувала Придністров'я [7].

Придністров'я як фактор забезпечення геополітичних інтересів Росії в її протистоянні з Заходом позиціонується в роботах більшості придністровських авторів. При цьому вони відзначають подвійність політики Росії, яка в 2000-і рр., з одного боку, бажала підтримати співвітчизників у Придністров'ї, а, з іншого, зберегти вплив на стрімку румунізацію Молдови. Політика Росії щодо ПМР в 90-і рр. піддавалася різкій критиці придністровських авторів за нерішучість і використання Придністров'я в якості розмінної монети у політичних іграх з Молдовою та Заходом [8,9].

Для прихильників ідеї «руського мира» перешкодження подальшому просуванню НАТО на Схід, як і нейтралізація інтеграції Молдови з Румунією (оскільки та є членом НАТО), є основними складовими західного вектора heartland'a у будівництві багатопольярного світу [10]. Прийнята наприкінці грудня 2014 року Нова військова доктрина РФ ставить наближення військової інфраструктури НАТО до своїх кордонів на одне з перших місць у числі основних зовнішніх небезпек [11]. Відповідно і створення «санітарного кордону» між Росією і Європою, розцінюється як пріоритетне завдання для російської зовнішньої політики, а придністровське питання служить чинником реалізації геополітичних інтересів у регіоні Південно-Східної Європи.

Сьогодні на території Придністровської Молдавської Республіки згідно зі статтями 2 і 4 Угоди про принципи мирного врегулювання молдавсько-придністровського конфлікту, підписаної в 1992 році главами Росії та Молдови у присутності президента Придністров'я, знаходяться оперативна група російських військ (ОГРВ) і російські миротворці. Відповідно до статті 8 цієї Угоди, її дія може бути припинена або «за згодою сторін», або «у разі виходу з

неї однієї з договірних сторін». У даний час на території Придністров'я перебуває близько 400 російських військових. Відповідно до договору 1997 року, Росія має право збільшити контингент до 2 тисяч чоловік.

Згідно з «Меморандумом Козака» 2003 року, РФ зберігає цілісність Республіки Молдова, на умовах широкої автономії ПМР. У підписаній у Москві 18 березня 2009 року спільній заяві президентів Молдови, Придністров'я та Росії відзначається стабілізуюча роль діючої в регіоні російської миротворчої місії і доцільність її трансформації в мирогарантійну операцію під егідою ОБСЄ тільки після остаточного врегулювання молдавсько-придністровського конфлікту. Незважаючи на спроби піддати сумніву мандат Росії на виконання миротворчої місії і вимоги вивести російські війська з Придністров'я, що звучать протягом ряду років, про свій вихід з Угоди про принципи мирного врегулювання молдавсько-придністровського конфлікту Кишинів досі не оголосив.

Перерозподіл впливу на користь нових центрів економічного зростання і політичного тяжіння на пострадянському просторі актуалізує проблему придністровського конфлікту. Подальше зближення Молдови (як і України) з Євросоюзом зачіпає геополітичні інтереси Росії, а отже може призвести до зміни статус-кво в конфлікті, замороженому більше 20 років тому.

Відповідно до угоди про асоціацію з ЄС, яку підписала Молдова 27 червня 2014 року, вона бере участь у військових програмах, які здійснюються під військовим командуванням Євросоюзу. Оскільки європейські військові програми здійснює НАТО, підписання цього документа означає, що Молдова буде брати участь у військових програмах цього блоку. Як свідчення посилення позицій північноатлантичного блоку у регіоні, який завжди був зоною «життєвих інтересів РФ», Росія сприйняла також: заяву США про визнання Молдови та України в якості союзників, заяву НАТО про готовність надавати «всебічну підтримку» у зміцненні національної безпеки Молдови, заяву України про денонсацію угод з Росією про постачання російських миротворців у Придністров'ї. Реакцією Москви стала заява зовнішньополітичного відомства

Росії про те, що будь-які спроби дестабілізувати обстановку в Придністров'ї будуть розглядатися ним як відверто недружні [12].

Тирасполь неодноразово оголошував про небажання вливатися разом з Молдавською в ЄС і, тим більше, до Румунії. На референдумі восени 2006 року придністровці переважною більшістю голосів проголосували за приєднання до РФ. Однак процес реінтеграції передбачає офіційне визнання Придністров'я (на зразок Абхазії і Південної-Осетії), а також вирішення проблем юридичної та територіальної роз'єднаності з Росією.

Важливим кроком у цьому напрямку може стати зміна конституції Придністров'я, зокрема статті 58-1, як пропонує Президент ПМР Євген Шевчук, щоб прийняти (в міру можливості) федеральне законодавство РФ на території Придністров'я. За словами голови МЗС ПМР Ніни Штанські, мова йде спочатку про адаптацію, а потім - і про уніфікацію законодавства [13].

Вирішення проблеми економічної ізоляції Придністров'я вимагає забезпечення сухопутного транзиту вантажів і людей по території Причорномор'я і через Лівобережну Україну. Придніпровська сторона пропонує використовувати боргову залежність України від РФ, домагаючись гарантії прямого залізничного зв'язку між Тирасполем і РФ. Передбачається і будівництво потужного аеровузлу РФ в Придністров'ї. Для переходу на пряму торгівлю з Придністров'ям, минаючи Кишинів, пропонувалося введення митників РФ на прикордонний пункт в Кучугурах (на кордоні з Одеською областю).

На разі Придністров'я практично повністю орієнтовано на Росію, від неї залежить економіка цього регіону. ПМР визнана партнером Росії і у Москві є договірні зобов'язання перед Тирасполем, з яким підписана серія міжвідомчих угод. З моменту утворення у Придністровській Молдавській Республіці були збережені практично всі види пільг, що існували ще за часів Радянського Союзу, а фонд соціальних виплат і пільг формувався, в основному, за рахунок російського фінансування.

Російський капітал, якому належать основні експортери ПМР, контролює головні підприємства республіки. При цьому спільного кордону з РФ Придністров'я не має і територіально межує з Україною і Молдовою – країнами, що підписали угоди про асоціацію з ЄС. На зв'язку Україна-ЄС-Молдова, за даними Державного митного комітету Придністров'я припадає, 83% придністровського експорту [14].

Незважаючи на те, що зовнішньоекономічна діяльність Придністров'я у продовж 2014 року демонструвала стабільність та навіть деяке зростання, соціально-економічне становище в республіці стало погіршуватися. Через відсутність коштів на виплату зарплат і пенсій, влада ПМР на початку липня прийняла рішення заморозити заробітні плати працівників бюджетної сфери і тимчасово обмежити виплату зарплат на рівні 85%.

Однією з причин нинішнього нестабільного стану в соціально-економічній сфері було підвищення з початку 2013 року ціни на газ для підприємств на 70%. Наслідком прийняття цього рішення стало зниження обсягів промислового виробництва та скорочення споживчого попиту. Ця ситуація негативно вплинула і на малий бізнес, у результаті чого почалося недонадходження податкових платежів.

Однак основи поточної соціально-економічної ситуації були закладені ще наприкінці 90-х років, коли в республіці проходила так звана "велика приватизація". Виручені тоді від продажу державної власності кошти не були вкладені у відтворення і використовувалися на нагальні потреби підтримки соціальної сфери.

Сьогодні ПМР у самому скрутному становищі з 1990-1992 років. Оскільки Європейський союз не визнає Тирасполь економічна ситуація постійно погіршується. Економіка Придністров'я не може підтримувати незалежне існування республіки, а після асоціації Молдови з ЄС, як прогнозують експерти, підприємства регіону втратять ще близько 30% доходів [15]. Євроорієнтація Києва і Кишинєва загрожує економічною ізоляцією республіки, господарство якої значною мірою орієнтовано на ринкові відносини.

До тепер економіку Придністров'я підтримували субсидовані державою підприємства, що досить переконливо працювали. Нові умови виходу на ринки ускладнюють проведення зовнішньоторгівельної діяльності і призводять до скорочення зарплат бюджетників. Комерційні компанії також потрапили до групи ризику, оскільки для торгівлі з ЄС, Молдовою і Україною їм доводиться реєструватися у Кишиневі, а це означає нерівні умови конкуренції з молдавськими компаніями, для яких набуває чинності фактор угоди. Бюджетоутворюючі підприємства поступово підпадають під санкції: виробництво втрачає ринки збуту і все більш гостро потребує інвестицій і просто фінансової санації з боку власників.

Бюджет незвіданої республіки несе колосальне соціальне навантаження. Не виключено, що у наслідку погіршення економічної ситуації, Тирасполь змушений буде відмовитися від суверенітету. У цій ситуації керівництво республіки усі надії покладає на підтримку з боку Росії. Однак виходячи з відсутності гарантій подальшої політичної стабільності у регіоні, Москва наразі не готова вкладати в ПМР серйозні грошові кошти і різко скоротила обсяги фінансування Придністров'я.

Подальша доля Придністровської Молдавської Республіки багато в чому буде залежати від подій, що розгортаються на сході України. Успіх ДНР передбачає можливе розгойдування південних областей України, що дозволило б Москві в перспективі реалізувати ідею створення єдиного євразійськи орієнтованого простору. У разі ж провалу ДНР - Росії прийдеться піти з Придністров'я.

За цих обставин лідери ПМР намагаються продемонструвати єдність Придністров'я з Росією у реалізації її геостратегічних цілей на південно-західному напрямку. Керівництво Тирасполя зацікавлене у побудові механізмів більш тісних відносин в чотирикутнику: ЛНР - ДНР - Крим - Придністров'я. На думку деяких придністровських експертів, участь ПМР є вкрай необхідною для формування "повноцінної" Новоросії.

У той же час зовнішньополітичне відомство Росії демонструє досить суперечливу щодо ПМР позицію. Так заступник голови МЗС РФ Григорій Карасін, зокрема, заявив, що «Придністров'я могло б бути особливим районом у складі Молдови» [16]. Водночас керівник зовнішньополітичного відомства Росії Лавров, навпаки, неодноразово стверджував, що Москва може визнати незалежність Придністров'я. Визначальним чином на цю ситуацію впливає позиція Молдови щодо відмови від позаблокового статусу та приєднання до НАТО (як самостійна одиниця, або як складова Румунії).

Як наслідок, на перший план виходить пошук розумних компромісів з Молдовою, що значною мірою залежить від курсу, обраного новим урядом у Кишиневі. Поки ж немає ніякої визначеності щодо того, яка зовнішньополітична лінія у підсумку візьме гору і питання про співпрацю Москви з нині правлячою в ПМР угрупованням залишається відкритим.

Нова ситуація, що склалася на пострадянському просторі, актуалізує проблему Придністров'я та переносить її з міжнародно-правової в геополітичну площину. Від врегулювання придністровського питання багато в чому залежить характер відносин між Росією, Молдовою, Україною та низкою інших країн, що мають до придністровської проблеми непряме, але від цього не менш важливе значення. Однак глобальний, геополітичний статус конфлікту може затягнути його вирішення на десятиліття, оскільки принципові відмінності у позиціях зацікавлених сторін ускладнює його розв'язання.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Нантой О. Истоки и перспективы разрешения приднестровского конфликта Молдова-Приднестровье. Общими усилиями - к успешному будущему: Переговорный процесс/ О. Нантой. – Кишинев, 2009. – С. 52-71.
2. Мынзэрарь Д., Соловьев В., Никулин В. Роль России в урегулировании приднестровского конфликта/ Д. Мынзэрарь, В. Соловьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=1031>.
3. Матяш В.. Приднестровский конфликт: проблемы и перспективы урегулирования/ В. Матяш. – М.: Дипломатическая академия МИД России, 2002. – С.17.
4. Колосов В., Заяц Д. Молдова и Приднестровье: национальное строительство, территориальные идентичности, перспективы урегулирования конфликта/ В. Колосов, Д. Заяц // Вестник Евразии. 2001. – №1. – С. 88-122.
5. Küchler F. The Role of the European Union in Moldova's Transnistria Conflict/ F. Küchler – Stuttgart& Hannover: Ibidem Verlag, 2008. – 146 pp.
6. King Ch. Eurasia letter:

Moldova with a Russian face/ Ch. King // Foreign policy. 1994/95. – № 97. – P. 106-120. 7. Lynch D. Russian peacekeeping strategies in the CIS. The case of Moldova, Georgia and Tajikistan/ D. Lynch. – L.: Russia a. Eurasia Programme, 2000. – XI. – 265 p. 8. Галинский И. Международное признание Приднестровья как безальтернативная перспектива/ И. Галинский // Исторический вестник Приднестровской Молдавской Республики. 2007. – №1. – С. 4-7. 9. Дюкарев В. Дубоссары 1989-1992 гг. За кулисами политики/ В. Дюкарев – Тирасполь: Упрполиграфиздат. 2000. – 421 с. 10. Дугин А. Основы Евразийства. М., 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://konservativizm.org/konservativizm/books/201012110209-2.xhtml>. 11. Путин утвердил новую военную доктрину [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsru.com/russia/26dec2014/doctrine.html>. 12. Сенат США потребовал от РФ уйти из Приднестровья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forpostpmr.ru/politica/2014/07/26/>. 13. Распоряжение Президента ПМР №631рп [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://president.gospmr.ru/ru/news/rasporyazhenie-prezidenta-pmr-no631rp-o-proekte-konstitucionnogo-zakona-pridnestrovskoy>. 14. Статистика Митного комітету Придністровья [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://customs.tiraspol.net/content/view/689/148/>. 15. Ткач С. ЕС по-хозяйски устанавливает «рубежи» на Днестре, а что Россия? [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newscom.md/rus/es-po-hozyajski-ustanavlivaet-rubezhi-na-dnestre-a-cto-rossiya.html>. 16. МИД РФ: Приднестровье «должно быть районом в рамках единой Молдавии» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-news.su/news/43975-rossiya-predaet-pridnestrovo-posle-24-let-nezavisimosti.html>.

УДК 504+327.5

Перга Т.Ю.

РОЛЬ ОБСЕ ТА НАТО У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано екологічні чинники трансформації концептуальних підходів до трактування терміну «безпека». Розглянуто аспекти екологічної безпеки в діяльності НАТО та ОБСЄ і місце цих організацій в системі глобальної екологічної безпеки. Зроблено пропозицію щодо створення єдиної трансатлантичної системи попередження і мінімізації негативних наслідків природних та техногенних катастроф і формування на цій базі відповідної системи світового рівня.

Ключові слова: екологічна безпека, НАТО, ОБСЄ.

Роль ОБСЕ и НАТО в формировании системы глобальной экологической безопасности

В статье проанализированы экологические факторы трансформации концептуальных подходов к трактовке термина «безопасность». Рассмотрено формирование аспектов экологической безопасности в деятельности НАТО и ОБСЕ и место этих организаций в системе глобальной экологической безопасности. Сделано предложение о создании единой трансатлантической системы предупреждения и минимизации негативных последствий природных и техногенных катастроф и создание на этой основе соответствующей системы мирового уровня.

Ключевые слова: экологическая безопасность, НАТО, ОБСЄ.

The role of the OSCE and NATO in the developing of global environmental security

The present article provides the analysis of the role of environmental factors in the transforming of conceptual approaches to the interpretation of the term "security". The attention has been focused on aspects of ecological security in activity of the NATO and OSCE and the place of these organizations in the system of global environmental security. It is proposed to create a joint transatlantic system of warning and minimizing the negative effects of natural and man-made disasters, which could become the basis of developing an appropriate world scale system.

Keywords: environmental security, NATO, OSCE.

Нові виклики та загрози, породжені глобалізацією, призвели до трансформації концептуальних підходів до поняття безпеки, до якого було включено екологічну складову. Процес формування глобальної системи екологічної безпеки розпочався ще у другій третині XX ст., і на даний час вона представляє собою складний багаторівневий механізм взаємодії багатьох акторів: держав, міжнародних організацій, глобальних корпорацій, транснаціональних банків, світових виробничих центрів, наддержавних об'єднань, неурядових організацій та інших. Важливе місце в ній займають організації, які опікуються проблемами миру і стабільності – НАТО та ОБСЄ. Водночас ефективність сучасної системи міжнародної екологічної безпеки залишається досить низькою, на що вказує загострення низки світових і регіональних проблем довкілля, проблеми подолання наслідків стихійних лих і техногенних катастроф. Це актуалізує завдання більш повного розкриття потенціалу її суб'єктів, зокрема таких потужних гравців як НАТО та ОБСЄ, і вдосконалення механізмів взаємодії. Окреслений аспект не є предметом широких наукових досліджень і переважна більшість фахівців (Яковенко Н., Пациківська І., Корнілова В., Єрмолаєв А.В., Кононенко К.А., Резнікова О.О., Парахонський В.О., Яворська Г.М.) фокусує увагу переважно на побіжному огляді та окремих здобутках цих організацій, що вимагає заповнення існуючої у науковій літературі прогалини.

Розглядаючи роль НАТО та ОБСЄ у формуванні системи глобальної екологічної безпеки, перш за все, потрібно наголосити, що першочергові завдання цих організацій не були пов'язані з проблемами захисту довкілля. Еволюція трактування терміну «безпека», що призвела до включення

екологічних аспектів в їх діяльність, є наслідком появи в останній третині ХХ ст. низки невійськових загроз і відобразило стурбованість світової спільноти погіршенням стану навколишнього середовища.

Так, вже у 1950-1960-ті рр. внаслідок бурхливої повоєнної відбудови та активного промислового розвитку постали проблеми негативного впливу забруднення ґрунтів, повітряного і водного шару на здоров'я людей та економіку багатьох країн. Наприклад, внаслідок токсичного туману, що накрив більшість районів британських островів у грудні 1952 р., концентрація сажі в повітрі підвищилась у порівнянні з нормою у п'ять разів, а сірчистого ангідриду - у шість разів. Це призвело до виникнення протягом декількох годин у великої кількості людей захворювань верхніх дихальних шляхів. Найтяжче постраждали люди, в яких раніше вже були респіраторні захворювання, зокрема хронічний бронхіт. За перші три дні тільки у Лондоні було зареєстровано на 4 тис. смертей більше, ніж зазвичай спостерігалось у місті в цей період року. Загалом же від цього жовтого смогу загинуло понад 12 тис. чол. [4]. У 1970-1980-х рр. такі отруйні смоги почастішали не лише на території Великобританії, а й у багатьох промислово розвинених містах Європи та Сполучених Штатів Америки.

Коментуючи загрози від транскордонного характеру екологічних проблем, міністр навколишнього середовища Нідерландів у своєму інтерв'ю американському щотижневнику «Ньюсуїк» заявив: «У Західній Німеччині та Голландії громадськість розуміє, якої шкоди викиди автомобільних двигунів спричиняють лісам, будівлям і сільському господарству цих країн. Вітер переносить екологічні проблеми Великобританії на Скандинавські країни та Голландію. У голландців, що живуть у дельті Рейну, існує проблема, як змусити Швейцарію, Францію та Західну Німеччину почати боротися із забрудненням Рейну» [3, с.71].

Заклики до країн світу замислитись та об'єднатись у боротьбі з новими загрозами неодноразово лунали і на міжнародному рівні. Так, у доповіді «Людина і її навколишнє середовище» в травні 1969 р., Генеральний секретар

ООН У. Тан зазначав: «Державам залишилось не більше десяти років, щоб припинити свої старі суперечки та почати співробітництво в глобальному масштабі, спрямоване на зупинення гонки озброєнь, покращення якості навколишнього середовища, призупинення демографічного вибуху і спільні зусилля в галузі розвитку» [18].

Перша міжнародна конференція з навколишнього середовища, яка заклала юридичні, організаційні та екологічні підвалини глобальної екологічної політики та закріпила намір держав світу здійснювати відповідну цілеспрямовану та постійну діяльність, відбулась у Стокгольмі в 1972 р. Саме на ній було закладено основу для подальшого формування системи міжнародної екологічної безпеки та окреслено головні напрямки та механізми співпраці держав світу в цій сфері.

Вплив Стокгольмської конференції відчувається у Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ), яка відбулась у Гельсінкі в серпні 1975 р. за участю 33 європейських країн, США і Канади. У ній були не лише задекларовані головні принципи взаємних відносин держав-учасниць з точки зору безпеки: повага до суверенітету, відмова від використання сили або погрози силою, визнання непорушності кордонів і територіальної цілісності держав, мирне врегулювання суперечностей, невтручання у внутрішні справи, повага до прав і свобод людини, рівноправ'я країн та право народів розпоряджатися власною долею, співробітництво між державами, дотримання зобов'язань згідно з міжнародним правом. Було також визнано, що «захист і поліпшення стану навколишнього середовища, а також охорона природи і раціональне використання її ресурсів в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь, є одним із завдань, що мають велике значення для добробуту народів та економічного розвитку всіх країн, а багато екологічних проблем може бути ефективно вирішена тільки при тісній міжнародній співпраці».

Тому можна констатувати, що поряд з політичними проблемами створення системи міжнародної безпеки, на цій конференції були зафіксовані й аспекти екологічної безпеки, що унаочнено у визначенні цілей, напрямків, форм і

методів міжнародного співробітництва щодо захисту довкілля. Зокрема, до головних сфер співпраці були віднесені боротьба з забрудненням атмосфери, охорона вод, морського простору, ґрунтів, заповідників, навколишнього середовища в населених пунктах, фундаментальні дослідження, моніторинг, прогнозування та оцінка змін довкілля, правові та адміністративні заходи. Головними формами і методами забезпечення екологічної безпеки визначалися: обмін інформацією, організація конференцій, обмін науковими дослідниками, консультації, гармонізація стандартів і норм [11].

В наступні роки на базі НБСЕ було створено Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), яка перетворилась на найбільшу регіональну організацію, що сьогодні об'єднує 56 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу і співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах - військово-політичному, економіко-довкільному та гуманітарному. Головними сферами її діяльності є попередження конфліктів, управління кризами, допомога у постконфліктному відновленні, а також дотриманні прав людини, біженців, контроль за озброєннями, економічний розвиток, впровадженню політичних реформ і розв'язання проблем довкілля.

Важливими віхами в подальшому розвитку екологічного напрямку стали Підсумковий документ Конференції ОБСЕ з економічного співробітництва в Європі (Боннський документ) 1990 р., Хартія Європейської безпеки, прийнята на Стамбульській зустрічі на найвищому рівні в 1999 р., Документ-стратегія ОБСЕ в галузі економічного та екологічного виміру (Маастріхтська стратегія) 2003 р. з питань навколишнього середовища і безпеки, Мадридська декларація з навколишнього середовища і безпеки (2007 р.) [6].

У 2003 р. на пражському форумі за допомоги Програми Розвитку ООН (ПРООН) та Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) ОБСЕ започаткувала ініціативу «Навколишнє середовище та безпека» (ENVSEC). У 2004 р. до неї приєдналося НАТО (в якості асоційованого члена), а у 2006 р. - Європейська економічна комісія при ООН і Корпорація з відновлюваної енергії. На даний час ця ініціатива є одним з головних інструментів реалізації

Організацією з безпеки і співробітництва в Європі завдань в екологічній сфері. Проекти, що здійснюються в її рамках, охоплюють чотири напрямки, які ОБСЄ вважає пріоритетними у справі забезпечення екологічної безпеки.

Перший з них стосується природних ресурсів та управління безпекою і спрямований на підтримку стійкого і належного управління земельними та водними ресурсами, мінімізацію ризиків і конфліктів та підтримку стабільності.

Другий напрямок опікується шкідливими відходами і фокусує увагу на скороченні транскордонних ризиків, що можуть виникнути через їх продукування та неякісну утилізацію.

Проте одне з головних місць в політиці ОБСЄ, зокрема в рамках вказаної ініціативи, займає боротьба зі змінами клімату, яка розглядається організацією, як основна проблема розвитку з потенційно серйозними наслідками для міжнародного миру і безпеки. На межі XX та XXI ст. вона перетворилася з периферійної проблеми довкілля та енергозабезпечення на проблему економічного, соціального і політичного рівнів. ОБСЄ дійшла висновку, що вже в короткостроковій перспективі зміна клімату впливатиме на політичний ландшафт внаслідок прямих і непрямих ризиків, що відносяться до енергетичної та продуктової безпеки, здоров'я людей, водних ресурсів, сільського господарства, а також дисбалансів розвитку світового ринку. Очевидно, що нездатність країн адаптуватися до таких проблем як повені, посухи, руйнування берегів, танення льодовиків і аномально спекотні періоди, може призвести до соціальної нестабільності, зокрема розширення міграційних потоків, що стануть додатковим фактором породження конфліктів, а зміни клімату можуть надати цим екологічним викликам нові масштаби. Відповідно головним завданням у боротьбі з глобальними змінами клімату ОБСЄ вважає підвищення потенціалу країн в управлінні ризиками, що виникають в цьому контексті.

Не менш важливим аспектом діяльності ОБСЄ в екологічній сфері є підтримка громадянського суспільства. У низці документів організації наголошено на значному потенціалі неурядових організацій та ЗМІ в поширенні

надійної та корисної інформації про навколишнє середовище, який необхідно використовувати для покращення рівня обізнаності та діалогу стосовно навколишнього середовища, питань безпеки та пошуку і прийняття відповідних рішень. В цьому руслі ОБСЄ та ENVSEC підтримують реалізацію Конвенції ЄЕК ООН про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень у сфері довкілля та доступ до правосуддя в питаннях стосовно навколишнього середовища [6]. Це відбувається через підтримку мережі Оргуських центрів. Зокрема, на даний час створено 45 Оргуських центрів у 13 країнах Південно-Східної Європи, Східної Європи, Південного Кавказу. Вони сприяють підвищенню уваги громадськості до проблем довкілля і безпеки, поширенню відповідної інформації, організації громадських слухань щодо актуальних екологічних проблем цих країн, наданні правової допомоги тощо [9].

Велику роль у формуванні механізмів екологічної безпеки відіграє щорічний еколого-економічний форум, започаткований ОБСЄ у 2006 р. Той факт, що його було створено на базі економічного форуму, свідчить про комплексний підхід організації до розв'язання безпекових проблем. Цей форум розглядається, як майданчик для співпраці і визначення сфер і механізмів кроссекторального співробітництва між представниками урядів, громадянського суспільства, міжнародних організацій, ділових та академічних кіл. Це сприяє розширенню політичного діалогу в рамках ОБСЄ, зміцненню існуючих партнерств і відкриває нові можливості для плідної взаємодії з іншими зацікавленими сторонами. Наприклад, зустрічі цього форуму були присвячені, в тому числі, проблемам водокористування, співробітництва на морських та внутрішніх водних шляхах, транспорту, належному управлінню [16].

Співпрацюючи з ОБСЄ з 1992 р., на даний час Україна реалізувала 20 проектів екологічного характеру щодо оцінки та запобігання ризиків, пов'язаних з небезпечними видами діяльності, екологічного моніторингу, обміну інформацією для інтегрованого управління дельти Дунаю, Прип'яті, Дніпра, оцінки радіоактивного забруднення в чорнобильській зоні відчуження

та на прилеглих територіях, незаконної вирубки лісів тощо. Важливим прикладом практичної користі участі України в ОБСЄ є реалізація спільного проекту з утилізації 16,5 тис. тонн високотоксичного компоненту рідкого ракетного палива «меланж», які залишилися у спадок від колишнього СРСР [17]. Велике значення з точки зору екологічної освіти та виховання нових ціннісних орієнтирів в українському суспільстві має проект ОБСЄ «Зелений пакет», що передбачає надання вчителям і школярам 6,5 тис. примірників мультимедійного навчально-методичного комплексу [8].

Аналогічно до ОБСЄ, стратегічна концепція НАТО ґрунтується на широкому підході до розуміння терміну «безпека». Невійськовим загрозам приділяється не менша увага, ніж оборонному виміру. Імплементация екологічної складової в діяльність Альянсу відбувалася поступово, під впливом формування глобальних загроз світовому розвитку. Так, вже в 1959 р. в рамках Альянсу був створений невійськовий комітет з океанографії, а в 1969 р. – Комітет з питань сучасного суспільства та прийнята програма «Наука заради миру та безпеки». Проте першою примітною міжнародною відповіддю на проблеми безпеки довкілля стало приєднання НАТО до ініціативи ENVSEC.

Наразі Співробітництво між науковцями та експертами з питань, що мають спільний інтерес, зокрема екологічних, здебільшого відбувається на основі двох програм Альянсу: Програми Наукового комітету НАТО та Програми з екологічних та суспільних питань, що виконується Комітетом з проблем сучасного суспільства. У жовтні 2009 р. комітет «Наука заради миру та безпеки» сформував Експертну групу в галузі оборони та довкілля, до головних завдань якої входить активізація пошуку, розробки та розповсюдження економічно вигідних та інноваційних підходів у галузі довкілля та розумного використання ресурсів, що впливають на військову діяльність [14].

Прагнучи оперативно реагувати на екологічні виклики глобальній та євроатлантичній безпеці, Альянс визначив коло головних факторів екологічного характеру, що можуть призвести до катастроф, регіональної напруги та насильства й відносно впливу яких мають бути розроблені

превентивні заходи. Це - погодні умови, виснаження природних ресурсів, забруднення, зміни клімату та енергопостачання. Експерти НАТО наголошують на безпосередньому зв'язку сучасних екологічних проблем, зокрема кліматичних змін, з різноманітними елементами підтримання миру, їхній вплив на мир і стабільність та безпеку на земній кулі [10]. Прогнозується, що через зміни клімату існуючі внутрішні конфлікти стануть більш інтенсивними та посиляться низка глобальних проблем, зокрема міграції, продовольча нестабільність, втрати води та економічні труднощі. Варто вказати і на можливість нанесення шкоди довкіллю та здоров'ю людини в результаті утилізації запасів зброї, тому цей аспект також перебуває у фокусі уваги Альянсу.

Беручи до уваги окреслене, в екологічному річниці НАТО приділяє основну увагу надзвичайним ситуаціям (у невійськовій галузі), ефективному використанню енергетичних ресурсів і застосуванню відновлюваних джерел енергії, а також наданню допомоги країнам-членам НАТО і партнерам у зменшенні впливу глобальних кліматичних змін у вразливих регіонах.

Наголосимо, що НАТО здійснює велику роботу з координації планування цивільної оборони та реагування на екологічні катастрофи. В основному це відбувається за допомогою Євроатлантичного центру координації реагування на надзвичайні ситуації (ЄКЦ), який був створений у 1998 р. після землетрусу в Туреччині та Греції. Його основна функція полягає в узгодженні дій країн-членів НАТО та країн-партнерів у випадку природних лих і техногенних катастроф в Євроатлантичному регіоні. На даний час цей центр вже здійснив керівництво ліквідацією наслідків більше 45 надзвичайних ситуацій, включаючи боротьбу з повеннями та лісовими пожежами, ліквідацію наслідків землетрусів. Так, він організовував допомогу США після урагану Катрин, а також надав допомогу на запити пакистанського уряду для ліквідації наслідків руйнівного землетрусу в жовтні 2005 р. та масових повеней у липні 2010 р. На додаток після подій у США 11 вересня 2001 р. перед ЄКЦ було поставлено

завдання ліквідації наслідків інцидентів із застосуванням хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї, включаючи терористичні напади.

Україна також кілька разів отримувала допомогу від НАТО: у 1995 р.- для ліквідації наслідків аварії на очисних спорудах м.Харкова, в 1997 р. - для проведення пошуково-рятувальних робіт на місці катастрофи українського літака Як-42 в Греції, у 1998 та на початку 2000-х рр. – для подолання наслідків повеней у Закарпатті [2].

Зважаючи на зростаючий вплив кліматичних змін, збільшується потреба в збройних силах, які можуть першими реагувати на стихійні лиха. На конференції ООН з питань зміни клімату у м. Копенгаген (2009 р.) генеральний секретар НАТО закликав союзників розглянути можливості оптимізації внеску Альянсу в цій галузі, фактично висунувши ідею створення регулярних міжнародних сил швидкого реагування для їх ліквідації.

Важливість окресленої пропозиції обґрунтовується і непередбачуваністю впливу стихійних лих на енергетичну безпеку, адже більшість країн-членів і партнерів Альянсу залежать від постачання енергоносіїв через трубопроводи та лінії, що перетинають кордони багатьох держав [13]. Керівництво НАТО визнає, що зрив постачання життєвих ресурсів може вплинути на інтереси Альянсу в галузі безпеки, тому енергетичні аспекти займають одне з чільних місць у його діяльності. Зважаючи на те, що енергія дедалі частіше стає питанням міжнародних відносин, а забезпечення безперервного постачання енергоносіїв набуває значно ширшого сенсу, ніж питання ресурсів, адже воно також тісно переплетене з міжнародною безпекою, позиція НАТО полягає в тому, що Альянс повинен бути готовим відреагувати на виклики безпеці, спричинені обмеженими ресурсами і екологічними чинниками.

Унаочненням цього підходу є доповідь «Роль НАТО в забезпеченні енергетичної безпеки», зроблена на Бухарестській зустрічі в квітні 2008 р., в якій сформульовані керівні принципи, варіанти та рекомендації щодо майбутніх заходів Альянсу. Їх було неодноразово затверджено на зустрічах в верхах у

квітні 2009 р. м.Страсбург, м. Кіль) та на зустрічі у верхих, що відбулась в Лісабоні в листопаді 2010 р.

У доповіді встановлено п'ять ключових областей, в яких НАТО може сприяти посиленню системи міжнародної екологічної безпеки:

- збір та узагальнення інформації та розвідданих і обмін ними;
- забезпечення стабільності;
- розвиток міжнародного та регіонального співробітництва;
- сприяння ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- сприяння захисту важливих об'єктів інфраструктури.

На даний час під егідою відділу енергетичної безпеки відбуваються консультації щодо конкретизації цих пропозицій та масштабів участі НАТО у відповідних заходах. Поряд з цим, як в рамках НАТО, так у співпраці НАТО з країнами-партнерами було проведено низку семінарів та науково-дослідних проєктів, які сприяють апробації вказаних пропозицій.

Однак діяльність НАТО в екологічній сфері не обмежується окресленими напрямками, хоча, безперечно, вони є найголовнішими. Так, у квітні 2010 р. під час наукового семінару НАТО в Москві було обговорено низку питань безпеки довкілля та «екотуризму», а під час семінару в Каїрі – питання продовольчої безпеки та захисту від терористичних загроз і природних лих.

Серед іншого, в Центральній Азії НАТО в рамках ініціативи ENVSEC реалізує проєкти щодо уранових відходів у Ферганській долині (Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан) та експлуатації водних ресурсів для відновлення болотистих масивів у басейні Аральського моря (Казахстан, Узбекистан) [1].

Вирішення проблем екологічної безпеки під егідою НАТО має безпосереднє відношення до України та інших пострадянських держав. Співпраця між Україною та НАТО в галузі планування на випадок надзвичайних ситуацій почалась ще у 1995 р., після великих злив і повеней на річках Уда й Донець у східній Україні. У 1996 р. Україна стала місцем першої зустрічі Ради планування на випадок надзвичайних ситуацій поза межами

НАТО. У зв'язку з навчаннями «Карпатська безпека'96» у Львові відбулося засідання Комітету цивільного захисту НАТО за участю країн-партнерів

Вже у 1997 р. між Україною та Організацією Північноатлантичного договору було укладено основоположний документ – Хартію Україна–НАТО. Серед найбільш пріоритетних сфер взаємодії було визначено цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій, безпека у сфері довкілля та ядерна безпека. Цього ж року було укладено Меморандум про взаєморозуміння щодо планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру й готовності до катастроф. У ньому, зокрема, стверджується намір проводити дослідження, націлені на поглиблення завдяки міжнародному співробітництву загальних можливостей реагування на ядерні аварії. Спільні заходи в межах Меморандуму засновані на всебічному й систематичному аналізі Чорнобильської катастрофи та здійснюються в співробітництві з відповідними технічними комітетами НАТО, підпорядкованими Головному комітету з планування при надзвичайних ситуаціях цивільного характеру, передусім Комітетом з цивільного захисту, Спільним медичним комітетом, Комітетом з планування продуктів харчування та сільського господарства й Комітетом з планування цивільної авіації. У цій площині співробітництво з НАТО здійснюється через Міністерство з надзвичайних ситуацій [12].

У 1998 р. під час повені на Закарпатті НАТО та країни РСАП оперативно надали Україні допомогу, узгодивши проведення необхідних заходів з Відділом координації гуманітарних справ ООН. Для поліпшення готовності до надзвичайних ситуацій у цьому регіоні були проведені багатонаціональні навчання «Закарпаття – 2000», в рамках яких понад 300 учасників навчань від держав-членів НАТО та країн-партнерів спільно відпрацьовували дії під час операцій з ліквідації наслідків повеней у регіоні, який у ХХ ст. 13 разів зазнавав сильних катастроф. Напрацьований досвід знадобився вже за рік, коли в березні 2001 р. рівень води в річках цього регіону перевищив максимальні позначки майже на 1,1 метра. У цій критичній ситуації Уряд України звернувся по допомогу до Північноатлантичного Альянсу, зокрема Євроатлантичного

центру координації. 20 країн-членів Ради Євроатлантичного Партнерства надали допомогу Україні в ліквідації цієї повені. Влітку 2008 р. НАТО також підтримала Україну у ліквідації наслідків повені річок Прут і Дністер [13].

Для координації науково-технічного співробітництва між Україною та НАТО у 2000 р. створено Спільну робочу групу з питань науки та довкілля (СРГ). На даний час відбулось 13 засідань цієї групи.

23–27 червня 2003 р. вперше в Україні було проведено засідання Наукового комітету НАТО. Головним питанням порядку денного засідання стало визначення пріоритетних напрямів співробітництва України з НАТО у сфері науки та технологій. Ця зустріч стала етапною у відносинах між Північноатлантичним альянсом та українською науковою спільнотою. В основі цих відносин лежить діяльність Робочої групи Україна-НАТО з наукового співробітництва й співробітництва в галузі навколишнього середовища, що проводить щорічні засідання в межах Комісії Україна-НАТО. Планування задля готовності до таких наслідків техногенних надзвичайних ситуацій, як Чорнобильська катастрофа, у сільському господарстві, водопостачанні та інших життєво важливих ресурсах є одним із головних напрямків співпраці. Саме в межах НАТО діє механізм взаємних консультацій та обміну досвідом з питань ядерної безпеки і фізичного захисту ядерних матеріалів. Питання ядерної безпеки є постійним на порядку денному Комітету оборонного планування НАТО [7].

Протягом 1998-2014 рр. за програмою НАТО «Наука заради миру та безпеки» за участю українських науково-дослідних установ реалізовано 23 спільних багаторічних проекти, зокрема наступні: «Очищення води від важких металів та радіонуклідів з використанням керамічних мембран», «Проведення природовідновлюваних робіт з локалізації та ліквідації нафтохімічного забруднення на території резервного парку військової частини А2788, м.Київ», «Екотоксичність металів та наночасток оксидів металу: експериментальне дослідження та моделювання», «Моніторинг і прогнозування повеней в басейні річки Прип'ять», «Біооптична характеристика Чорного моря для застосування

дистанційного зондування». Наразі на стадії виконання перебувають 9 багаторічних проектів загальним обсягом фінансування близько 2,9 млн євро, два з яких були започатковані в 2012 р.

За офіційними даними, Україна обіймає друге місце серед країн-партнерів за інтенсивністю співробітництва в рамках Наукової програми НАТО. Від початку співпраці між Україною і НАТО в науковій сфері в ній взяли участь понад 700 українських учених. На розвиток науки НАТО виділяє Україні майже 10% свого наукового бюджету [5].

Як бачимо, і ОБСЄ і НАТО обіймають свої ніші в системі глобальної екологічної безпеки. Політична значимість ОБСЄ полягає насамперед в її унікальності в порівнянні з іншими міжнародними урядовими організаціями в Європі. Це єдина європейська організація, яка безпосередньо займається раннім попередженням, врегулюванням конфліктів і післякризовим відновленням в кризових регіонах, а також превентивною дипломатією, підтримкою громадянського суспільства та забезпеченням екологічної безпеки в Європі. НАТО ж має відповідні можливості для оперативного реагування на природні і техногенні катаклізми.

На наш погляд, сьогодні постає завдання об'єднання їхніх зусиль та створення міжнародної системи попередження і мінімізації негативних наслідків природних та техногенних катастроф, яка має охоплювати не лише євроатлантичний регіон, а й бути поширена на весь світ. Це вимагає певного переформатування існуючих механізмів, зокрема створення нових структур, легалізації їхньої діяльності та належного фінансування. Зважаючи на зв'язок з політичними проблемами, цей крок вбачається завданням довгострокової перспективи. Натомість завданням найближчого часу є покращення взаємодії, узгодження та координації діяльності НАТО та ОБСЄ щодо створення надійної системи глобальної екологічної безпеки.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпека довкілля [Електронний ресурс]: Організація Північноатлантичного договору - Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_49216.htm.
2. Відносини Україна-НАТО в цифрах і фактах [Електронний ресурс]: Кабінет Міністрів України - Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
3. В поисках равновесия. Экология в системе социальных и политических приоритетов / Отв.ред. Б.М.Маклярский. – М.: Международные отношения, 1992. – 296 с.
4. Желтый туман. Как Великий смог навсегда изменил Великобританию [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://digimage.com.ua/zhelytyj-tuman-kak-velikij-smog-navsegda-izmenil-velikobritaniju>.
5. Корнілова Н.В. Науковий аспект гуманітарного співробітництва Україна-НАТО: реалії та перспективи [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/09/09.htm>.
6. Мадридська декларація об оточуючій середі і безпеці / Організація по безпеці і співробітництву в Європі. Совет Министров. - МС.ДОС/4/07. – 30 листопада 2007 г.
7. Науковий комітет Україна-НАТО та спільна робоча група з питань співробітництва розпочала засідання НАТО [Електронний ресурс]: Хрещатик - Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2389/art/12612.html>.
8. Новий навчально-методичний комплекс «Зелений пакет» [Електронний ресурс]: «Зелений пакет»-Україна - Режим доступу: <http://www.greenpack.in.ua>.
9. Орхуські центри, платформи для співробітництва, учасня, партнерства [Електронний ресурс]: OSCE - Режим доступу: www.osce.org/eea.
10. Связь между ресурсами, изменением климата и стабильностью в Индии [Електронний ресурс]: Вестник НАТО / Режим доступу: http://www.nato.int/docu/review/2012/Food-WaterEnergy/India_Nexus_Climate_resources_stability_RU/index.htm.
11. Сесія по співробітництву і безпеці в Європі. Заключительный акт [Електронний ресурс] : OSCE / Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true>.
12. Співробітництво Україна-НАТО [Електронний ресурс]: Місія України при НАТО - Режим доступу: <http://nato.mfa.gov.ua/ua/ukraine-nato/cooperation>.
13. Співробітництво Україна-НАТО у сфері науки і захисту довкілля [Електронний ресурс]: Український науковий центр екології моря - Режим доступу: <http://www.sea.gov.ua/>.
14. Яковенко Н., Пацківська І. Проблеми екологічної безпеки в діяльності НАТО [Електронний ресурс]: Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника - Режим доступу: www.nato.pu.if.ua/journal/2009-2/2009-2-56.pdf.
15. Environment and Security Initiative [Електронний ресурс]: ENVSEC - Режим доступу: <http://www.envsec.org/index.php?lang=ru>.
16. Economic and Environmental Forum: 20 years [Електронний ресурс]: OSCE - Режим доступу: <http://www.osce.org/secretariat/98230>.
17. ENVSEC Projects [Електронний ресурс]: ENVSEC / Режим доступу: http://www.envsec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=7&Itemid=169&lang=ru.
18. Population, Environment and Development The Concise Report [Електронний ресурс]: United Nations / Режим доступу: <http://www.un.org/esa/population/publications/concise2001/C2001English.pdf>.

ПРОБЛЕМА ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ ПІД ЕГІДОЮ ООН

Пропонуються принципи побудови моделі ефективної системи міжнародних інституцій. Визначається місце Організації Об'єднаних Націй в рамках даної системи. В якості прикладного дослідження аналізується один із галузевих комплексів із виокремленням міжнародних інституцій та їхнього статутного права.

Ключові слова: ефективність, система міжнародних інституцій, інвентаризація, функціональна координація, зважена ієрархія.

Предлагаются принципы построения модели эффективной системы международных институций. Определяется место Организации Объединенных Наций в рамках данной системы. В качестве прикладного исследования анализируется один из отраслевых комплексов с выделением международных институций и их статутного права.

Ключевые слова: эффективность, система международных институций, инвентаризация, функциональная координация, взвешенная иерархия.

The principles of the model of efficient system of international institutions are proposed. The place of the United Nations Organization within the framework of the above-mentioned system is defined. In the context of the applied research one of branch complexes is analyzed; attention is paid to international institutions and their statutory law.

Keywords: efficiency, system of international institutions, inventory, functional coordination, weighted hierarchy.

Постановка проблеми. Існуюча система міжнародних інституцій неефективна. Незважаючи на позитивні наслідки процесу проліферації міжнародних інституцій, її побічним ефектом може стати перетин діяльності різних міжнародних інституцій та конфлікт їх владних прерогатив, а як наслідок – прийняття різних типів рішень колізійного характеру, що особливо проявляється внаслідок ретельного аналізу функцій міжнародних інституцій та підкреслює недостатню впорядкованість та узгодженість дій в рамках так званої системи міжнародних інституцій.

В сучасних реаліях оцінці ефективності (в широкому сенсі) можуть підпадати лише окремі міжнародні інституції. Науковій літературі відомі словосполучення «система Організації Об'єднаних Націй», «система безпеки в Європі» і так далі, при цьому не сформованою лишається, як *de facto*, так і *de jure* система власне міжнародних інституцій. До слова, згідно із даними

Щорічника міжнародних організацій, що публікується Центром міжнародних асоціацій, активно діючими є близько 38 тисяч міжнародних організацій із загальної кількості «задекларованих» 68 тисяч, що щороку зростає приблизно на 1,2 тисяч міжнародних інституцій [1].

З точки зору міжнародного права, суттєвою проблемою є зміст положень установчих актів міжнародних інституцій, діючих в одній сфері життєдіяльності людства, що закріплюють тавтологічні чи колізійні їхні функції. Іншим сценарієм є ситуація, коли неефективність «системи» міжнародних інституцій зумовлюється прогалинами в їх повноваженнях, як в цілому в системі міжнародно-правового регулювання, так і в інституційному забезпеченні належного рівня певних галузевих комплексів правового регулювання міжнародних відносин.

Завдяки діяльності спеціалізованих інституцій, а також пов'язаних із ООН організацій і інших установ, що мають зв'язок із ООН (*related organizations* та *other entities*, відповідно до схеми “*The United Nations system*” від 30 червня 2015 року [2]), система ООН в будь-якому випадку залишиться фундаментом інституційної системи світобудови, при цьому потребуючи реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основний масив документів для цілей міжнародно-правового аналізу складають установчі акти міжнародних інституцій та інші акти їхнього зовнішнього права.

Питання ефективності системи міжнародних інституцій рідко ставало основним об'єктом наукових досліджень вітчизняного чи зарубіжного вчених. З позиції міжнародного права проблемі ефективності приділяли увагу такі вчені як: Ю. Я. Баскін, В. Г. Буткевич, Л. І. Волова, В. А. Василенко, Ю. М. Колосов, Г. І. Курдюков, Н. П. Мовчан, Г. І. Морозов, а також вона висвітлена в роботах Э. Бленк-Кюокке, Дж. Бучеза, П. Велласса, Дж. К. де Врий, Х. Булла, Ш. Де Вишера, В. Пелла, Д. Пруитта, И. Симонидеса, Х. Месснера, Д. Фрая, В. Фридмана, Р. Фишера, А. Шейка та ін.

Мова щодо реформування ООН іде ще від часів заснування організації. Її ретельно аналізували такі науковці, як: Дж. П. Баратта, Ю. Боголій, Т. Гіберіх, В. Ф. Заємський, М. Зигор, Ж. - М. Квако, Г. Маррак, В. Н. Федоров, М. Ф. Франда, Дж. І. Шварцберг та інші. Зокрема, слід виділити двохтомну працю Дж. П. Баратти «*The politics of world federation, United Nations, UN reform, atomic control*» та книгу В. Ф. Заємського «Кому нужна реформа ООН: в интересах всех и каждого», а також доповіді Генеральних Секретарів ООН. Зазначимо, що вищенаведені роботи надають радше політологічний, аніж міжнародно-правовий погляд на проблему.

Автором дослідження публікувались вже деякі доробки, що частково торкались теми даної публікації, зокрема: «Світові інституції і міжнародне статутне право» (наукова конференція «Міжнародна інституційна система ХХІ століття: роль права в розвитку», 2014), «Наднациональность и реалии «мирового правительства» (Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь», 2013), «*World government or world without order*» (*Austrian journal of humanities and social sciences*, 2014) та інші.

Цілі статті – провівши аналіз статутного права міжнародних інституцій, запропонувати принципи побудови моделі реформованої системи міжнародних інституцій із акцентом на Організації Об'єднаних Націй.

Виклад основного матеріалу. Ріст потреби у міжнародних інституціях зумовлений їх інтеграцією у вирішення проблем координації (хто має вирішувати те чи інше питання? хто має приймати ту чи іншу норму?), спільних проблем (захист спільних ресурсів чи користування спільними благами), захист трансцендентальних цінностей (свобода, демократія).

Грубо кажучи, починаючи із 1960-х років, ми спостерігаємо формування нового міжнародного права, що багато в чому спирається на статутне право міжнародних інституцій.

Яке ж місце в даній системі міжнародних інституцій займатиме Організація Об'єднаних Націй? Беручи за основу стандартний для держави поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову, приходимо до

висновку, що ООН виконує законодавчі функції світового співтовариства, про це свідчать і думки вчених щодо того, що такі функції були закладені для ООН ще в момент її формування [3]. Це стане об'єктом одного із наступних досліджень автора, разом із аналізом судової гілки влади міжнародного співтовариства. Наразі для цілей побудови системи міжнародних інституцій Організація Об'єднаних Націй з її системою формує каркас органів виконавчої влади світового співтовариства, що знайде своє підтвердження далі в процесі даного дослідження.

Передусім, зазначимо важливість даної організації. По-перше, історично заміна ООН Ліги Націй, а також поступове кількісне зростання спеціалізованих міжнародних інституцій ознаменували переворот у «міжнародній свідомості»: держави поступово почали наділяти міжнародні інституції більшими повноваженнями, розширюючи їх функції та збільшуючи компетенцію.

По-друге, Статут Організації Об'єднаних Націй, будучи наділений конституційними рисами *ab initio*, тривалий час розглядався в якості єдиної конституції міжнародного співтовариства, зважаючи на його універсальний характер, універсальне членство, базування на принципах звичасвого міжнародного права та, відповідно, консолідацію усієї міжнародно-правової спільноти через закріплення архіважливого механізму системи загальної безпеки [4, с. 264]. Фактично вживання в преамбулі Статуту звернення до народів Об'єднаних Націй говорить про бачення творцями Статуту ООН своєю аудиторією власне все міжнародне співтовариство. Стаття 103 відповідного документу доводить конституційність Статуту як основного документу, оскільки «у тому випадку, якщо зобов'язання Членів Організації за даним Статутом виявляється в суперечності з їхніми зобов'язаннями за якоюсь іншою міжнародною угодою, переважну силу мають зобов'язання за Статутом» [5]. Фактично, це свідчить про підзаконність актів спеціалізованих міжнародних інституцій Статуту ООН.

По-третє, ООН ще являється так званим якорем світової стабільності, мета якої – не в створенні на Землі раю, а у запобіганні пекла. На

підтвердження цієї тези, А. А. Громико зазначає: «Звичайно, ООН, як казав мій батько, із кількісним зростанням її складу стала схожа на мурашник – але це мурашник «високого рівня», у якому методами багатосторонньої дипломатії отримуються домовленості з багатьох міжнародних проблем...Якби не ООН та активна дипломатія таких стран, як Росія, Франція, Німеччина, у світі могла б виникнути нова світова війна» [6, с. 412].

Врешті речт, ООН залишається єдиною універсальною міжнародною організацією, уповноваженою її членами на вирішення гострих проблем людства [7, с. 5], а її створення допомогло пройти «точку неповернення» та відвернути загрози Третньої світової війни.

Міжнародні інституції присутні у всіх сферах міжнародно-правового регулювання. Жодна із галузей не може обійтися виключно міждержавним співробітництвом. У якості інструменту, реалізації – розширення функцій міжнародних інституцій ► ріст повноважень ► вдосконалення компетенції.

Кількісне зростання міжнародних інституцій і їх якісне залучення до вирішення загальних справ людства ще не рівноцінні досягненню ефективності системи.

Х. Хардт із Університету Каліфорнії вивела доволі логічну формулу “*efficiency of international organizations*”, складовими якої є три елементи: “*demand – mandate – supply*” [8, с. 2] – простіше кажучи, діяльність міжнародної організації ефективна тоді, коли міжнародне суспільство шляхом зіткнення із дескриптивами подає запит на створення певної міжнародної організації (*demand*); коли стимул отримує реакцію – приписує цій інституції функції, наділяючи її відповідними повноваженнями (*mandate*), і, що найголовніше, передбачає отримати оптимальний результат (*supply*), співвідносний із «затраченими зусиллями».

Сучасні реалії лише підтверджують наступні сценарії ситуацій:

- *demand – NO mandate – NO supply* – прогалина у регулюванні;
- *demand – mandate – NO supply* – відсутність імплементаційного механізму;

- *demand – mandate “1” / mandate “2” / mandate “n” – NO supply* – колізії у регулюванні;

- *demand – mandate “1” / mandate “2” / mandate “n” – supply “1” × supply “2” × supply “n”* – тавтологія у регулюванні.

Система, як наукова категорія, являє собою цілісну сукупність закономірно розташованих і взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів [9, с. 129]. Стійкі зв'язки і структура мають уособлювати і систему міжнародних інституцій. Мова йде про чітко встановлену ієрархію. Обумовимо цю позицію тим, що існує велика прогалина в тому, що стосується розподілу функцій між моногалузевими інституціями, тобто галузі міжсупремного зближення інституціонально нібито заповнені, але, на жаль, досить неефективно через відсутність ієрархії серед основних її акторів та серед актів, що ними приймаються [10, с. 277]. Зауважимо, що ієрархія має бути чітко встановленою, але не жорсткою, адже, як казав політолог Дачель Дедней, то «світ має боятися не лише глобальної анархії, але й жорсткої ієрархії» [11].

У спеціалізованій літературі рідко можна зустріти словосполучення «ієрархія в системі міжнародних інституцій», зате доволі часто – «ієрархію глобального управління», куди окрім держав і міжнародних інституцій, відносять також публічно-приватні партнерства [12, с. 3]. Меснер і Нюшелер вважають, що в цьому є практична доцільність – відповідь глобальним викликам. Тобто виникає потреба у міжінституційній координації. Її необхідність М. Прост і Ф.К.Кларк обумовлюють тим, що якщо взяти до уваги, що міжнародні інституції наділяються повноваженнями і певним рівнем міжнародної правосуб'єктності, то їх проліферація (“*multiplication*”) може ускладнювати існуючий до цього поліцентризм міжнародно-правових відносин і підвищувати ризик фрагментації міжнародного права [13, с. 347].

Яку ж «ієрархію» пропонує автор у даному дослідженні? Заради досягнення ефективності системи вводимо три принципи-інструменти побудови моделі інституційної системи людства, що дозволять ретельно

проаналізувати діючі міжнародні інституції шляхом дослідження їхнього статутного права. Серед них:

- **інвентаризація** - полягає в обліку існуючих міжнародних інституцій із одночасним аналізом прав, свобод, зобов'язань, дозволів, обмежень, заборон, відповідальності та санкцій, якими пов'язані відповідні міжнародні інституції.

Обліки міжнародних інституцій, що пропонується Союзом міжнародних асоціацій та дослідницьким проектом А3 «*Networking the international system*» - «*The League of Nations search engine*» (LONSEA) виступають чисто технічними базами даних міжнародних інституцій, без врахування юридичних параметрів їх функціонування.

Для цілей нашої моделі інвентаризація у якості альтернатив передбачатиме два варіанти: наділення чинних міжнародних інституцій новими повноваженнями у зв'язку із глобалізаційними та іншими факторами або створення нових міжнародних інституцій із уже закладеними відповідними повноваженнями.

- **функціональна координація** - відбуватиметься на основі поділу усієї множинності міжнародних інституцій на раціонально-функціональні блоки, а саме: літосферу, сферу міжнародно-правових просторів, біосферу, антропосферу, техносферу, економічну сферу, ноосферу та конституційну сферу.

Кінцевою метою функціональної координації, в інституційній плані, має стати скоординована система міжнародних інституцій, а в нормативному – наявна та така, що має свій механізм забезпечення виконання, норма міжнародного права, закріплена в акті міжнародної інституції.

Одним із найбільш популярних критеріїв виділення міжнародних інституцій є принцип географічно-збалансованого членства. Так, припустимо, держави, що є членами міжнародної організації конкретного субрегіону (Близький Схід), абсолютно логічно, що можуть мати членство в міжнародних організаціях регіону (Західна Азія) та макрорегіону (Азія), куди входить

відповідний субрегіон, не кажучи вже про членство в універсальних організаціях. За критерієм спеціалізації держави можуть одночасно бути членами мультифункціональної і вузькоспеціалізованої міжнародної інституції.

Так, Мальте Бросіг застосовує термін «ефект матрьошки», коли інституції входять одна в одну та зменшуються у розмірах, ранжуючись від глобального до регіонального рівня (ООН ► ОАЕ ► Товариство Південно-Африканського розвитку ► Митний союз Південної Африки). Для прикладу, науковець також звертає увагу на те, що 54 країни Африки утворили 14 регіональних економічних організацій [14]. Колізії у даному випадку проявляються у двох напрямках: членстві в організаціях із тавтологічними функціями і перетині сфер діяльності міжнародних інституцій. У випадку обох ситуацій на держав-членів покладаються конфліктуючі зобов'язання. Або може виникнути ситуація різних «нормативних островів» (режимів) [13, с. 341].

- *зважаєна ієрархія* - здійснюватиметься за принципом побудови системи органів виконавчої влади, а саме враховуючи національний досвід державного планування центральних органів виконавчої влади й складатиметься із системи: *міністерства-агентства-служби*. Увесь арсенал міжнародних інституцій кваліфікуватиметься за наступною схемою:

1. Спеціалізовані інституції, що формуватимуть політику в кожній окремій сфері по статусу, - *міністерства*.

2. Міжнародні інституції, які регламентуватимуть систему дозвільних рішень в межах окремої вузькоспектральної галузевої області, - *агентства*.

3. Міжнародні інституції, що здійснюватимуть контроль за функціонуванням відповідної сфери міжнародно-правового регулювання, а також виконання міжнародних програм та координацію з усіх питань, що належать до їх компетенції, - *служби*.

Міжнародні інституції, що формують систему Організації Об'єднаних Націй, в переважній мірі на даний момент виконують функції *міністерств* у їхніх функціонально-раціональних блоках. Для прикладу, Міжнародна Організація Праці чи Міжнародна Організація Цивільної Авіації.

Теоретичні дослідження завжди мають супроводжуватися підтвердженням їх практичної доцільності. Зважаючи на раніше наведену цифру у 68 тисяч міжнародних інституцій, для цілей даного дослідження проаналізувати їх не видається можливим, а тим більше змоделювати усю картину сучасної системи міжнародних інституцій. Але коротко можемо дослідити один із **функціонально-раціональних блоків**.

Для прикладу візьмемо *літосферу буття людства*. Інвентаризація передбачає облік усіх діючих міжнародних інституцій за сферами їх діяльності. Пройшовши даний етап, ми знатимемо, які з міжнародних інституцій функціонально, на основі аналізу їх статутного права, задіяні у моногалузевих сферах діяльності. Для цілей функціональної координації виокремлюємо власне лише ті, що діють в рамках виділеного нами функціонально-раціонального блоку літосфери.

З'ясуємо, що основними інституціями, задіяними у літосфері, є діючі *Міжнародне Енергетичне Агентство* (функції інституції зазначені у ст. 6 Рішення Ради про створення Організації Міжнародного Енергетичного Агентства від 15 листопада 1974 року), *Проект щодо управління Землею* (діє під егідою Європейської Економічної Комісії ООН відповідно до функцій, закладених у Міжнародній програмі із людського виміру: глобальні екологічні зміни), *Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй* (функції інституції зазначені у п.2 та п. 3 ст. I Статуту Організації), *Міжнародний орган з морського дна* (діє на виконання функцій, закладених у Частині XI Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року, а також п. 5 Розділу I Додатку до Угоди про здійснення Частини XI Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року, прийнятої Резолюцією 48/263 Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 1994 року), *Комітет з використання космічного простору в мирних цілях* (утворений Резолюцією 1472 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 12 грудня 1959 року, функції закріплені у пар. а і в пункту 1 резолюції), *Міждержавна рада з нафти і газу* (функції зазначені у ст. 3 Статуту інституції як додатку до Угоди про заснування Міждержавної

ради з нафти і газу від 2 березня 1993 року), але помічасмо деякі прогалини, зокрема питання регулювання досліджень, розробки та добутку ресурсів із надр космічних тіл наразі не входить в сферу компетенції інституцій.

Безсумнівно, арсенал міжнародних інституцій, що функціонують в літосфері, представлений більшою кількістю організацій, які, в свою чергу, не вирішують тої кількості нагальних проблем, що постають в рамках функціонально-раціонального блоку. І швидше з'являються пропозиції до створення нових міжнародних інституцій.

Відтак, виділяємо два шляхи підвищення ефективності системи міжнародних інституцій:

1. *Створення нових міжнародних інституцій;*
2. *Наділення чинних інституцій новими розширеними повноваженнями,*

заслагодіть закріпивши за ними нові функції.

Результати зваженої ієрархії, відповідно до першого варіанту, виглядатимуть наступним чином (користуємось висновками одного із досліджень лабораторії міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка):

1. *Міжнародна організація з питань розробки, видобування та контролю за збереженням надр землі та космічних тіл – рівень міністерств;*

2. *Міжнародне агентство по збереженню та реабілітації повітря, вод та ґрунтів Землі, Міжнародне агентство по дослідженню, розробці та добутку ресурсів надр землі та її мантії, Міжнародне агентство по дослідженню, розробці та видобуванню ресурсів надр морського дна, Міжнародне агентство по дослідженню, розробці та видобуванню ресурсів із надр космічних тіл – рівень агентств;*

3. *Міжнародний Фонд літосфери Землі як багатостороння фінансова установа, що буде акумулювати фінансові ресурси, складати бюджет, кредитувати, видавати субсидії для забезпечення швидкого реагування на розв'язання проблем літосфери – рівень служб [15, с. 126].*

Відповідно до другого шляху підвищення матиму наступну ситуацію:

1. Потреба в формуванні інституції зі статусом міністерства лишається.

2. *Міжнародне Енергетичне Агентство, Міждержавна рада з нафти і газу, Міжнародний орган з морського дна, Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй* зі статусом агентств.

3. *Комітет з використання космічного простору в мирних цілях, Проект щодо управління Землею* зі статусом служб.

В центрі нашої уваги перебувала низка організацій, з яких Міжнародний орган з морського дна має статус організації, пов'язаної із ООН; Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй – спеціалізована установа ООН; Проект щодо управління Землею – створений і діє під егідою Європейської Економічної комісії ООН; Комітет з використання космічного простору в мирних цілях – утворений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН; Міжнародне Енергетичне Агентство – автономний міжнародний орган в рамках ОЕСР – тісно взаємодіє із Міжнародним агентством із атомної енергії – інституції, пов'язаної із ООН. Відтак, Організація Об'єднаних Націй представлена на всіх рівнях модельованої нами системи міжнародних інституцій.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Таким чином, проблема неефективності чи недостатньої ефективності системи міжнародних інституцій, що проявляється у трьох типових ситуаціях (колізії, тавтології, прогалини) вирішуємо шляхом міжнародно-правового аналізу статутного права міжнародних інституцій та шляхом проведення інвентаризації, функціональної координації та зваженої ієрархії. Задля підвищення ефективності системи міжнародних інституцій пропонуємо застосувати дану методикку до всіх сфер життєдіяльності людства, що дасть змогу в подальшому ефективно відповідати на виникаючі дескриптиви. Хаотичність та невпорядкованість системи міжнародних інституцій пропонуємо вирішити шляхом побудови моделі виконавчої гілки світового співтовариства за проаналізованою градацією, що за функціями подібна внутрішньодержавному поділу на міністерства, агентства та служби. Крім того,

залишаючи за ООН законодавчі функції, приходимо до висновку, що органи виконавчої влади змодельованої нами системи міжнародних інституцій мають діяти також під егідою Організації Об'єднаних Націй. Рано чи пізно міжнародне співтовариство прийде до цього.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. The Yearbook of international organizations: review [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.uia.org/yearbook>.
2. The United Nations System [Electronic resource]. – Access mode: http://www.un.org/en/aboutun/structure/pdfs/UN_System_Chart_30June2015.pdf.
3. Бильдербергский клуб: подлинная история. Мировое правительство, миф или реальность [Electronic resource]. – Access mode: <http://ekklezia.ru/forum/interesy.html?id=2980>.
4. MacDonald R. St. J. The Charter of the United Nations as a World Constitution // International Law Studies, Volume 75. – P.264 [Electronic resource]. – Access mode: [file://localhost/D:/Documents%20and%20Settings/User/Local%20Settings/Application%20Data/Opera/Opera/temporary_downloads/vol-75_XI_macdonald_the_charter_of_the_UN%20\(1\).pdf](file://localhost/D:/Documents%20and%20Settings/User/Local%20Settings/Application%20Data/Opera/Opera/temporary_downloads/vol-75_XI_macdonald_the_charter_of_the_UN%20(1).pdf).
5. Статут Організації Об'єднаних Націй [Electronic resource]. – Access mode: https://unic.un.org/aroundworld/unic/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
6. Громыко А. А. Новый мировой порядок или беспорядок: ООН – якорь мировой стабильности. Большая Идея Антивоенной // Метаморфозы нашего времени. Избранное / А. А. Громыко. – М.: Издательство «Весь Мир», 2012. – 463 с.
7. Заемский В. Ф. Кому нужна реформа ООН. В интересах всех и каждого / В. Ф. Заемский. – М.: Международные отношения, 2010. – 296 с.
8. Н. Hardt. Time to react: The efficiency of International Organizations in Crisis Response / Heidi Hardt. – New York: Oxford University Press, 2014. – 215 p.
9. Общеетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О.: Фенікс, 2011. – 436 с.
10. Gerasymchuk N.V. “World government” or world without order // Austrian journal of humanities and social sciences, №11-12, 2014, November-December, “East-West association for advanced studies and higher education GmbH, Vienna 2014, pp. 277-280
11. Cabrera L. World government is back, in geopolitics and in the academy, but what does the future hold for it? [Electronic resource]. – Access mode: <http://aeon.co/magazine/society/will-a-world-government-work/>.
12. Kobayashi Makoto. The hierarchy of global governance: a metaphor for the imperial machine // Ritsumeikan international affairs, Vol.3, 2005, pp. 3-19
13. Mario Prost, Paul Kingsley Clark. Unity, Diversity and the Fragmentation of international law: How much does the multiplication of international organizations really matter? // Chinese Journal of International Law, 2006, Vol. 5, No.2, pp. 341-370
14. Malte Brosig. Overlap and interplay between international organizations: theories and approaches // South African Journal of International Affairs, 2011 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.academia.edu/793742/Overlap_and_Interplay_Between_International_Organisations_Theories_and_Approaches.
15. Грінєнко О.О., Мізіна О.А. Міжнародно-правове регулювання літосфери буття людства: конфлікт раціонального використання та меркантильного споживання / О.Грінєнко, О.Мізіна. // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – 2012. - Вип. 109, Ч. II. – С. 121-127

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ветринський Ігор Михайлович - кандидат політичних наук, науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вовк Віра Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Врадій Олексій Сергійович - кандидат політичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Герасимчук Наталія Вікторівна - аспірантка кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Добровольська Ангеліна Борисівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ілюк Тетяна Василівна - кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Кудряченко Андрій Іванович (керівник авторського колективу) – директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки.

Лоссовський Ігор Євгенович - кандидат фізико-математичних наук, Посол з особливих доручень МЗС України.

Перга Тетяна Юрійвна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Потехін Олександр Володимирович - доктор історичних наук, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, учений секретар ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шморгун Олександр Олександрович - кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ялі Максим Харлампійович - кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**«ЯЛТИНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ «ВЕЛИКОЇ ТРІЙКИ» 1945 Р. І
ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ХХ - ХХІ СТ.»**

Збірник наукових праць

Керівник авторського колективу:
доктор історичних наук, професор, Кудряченко А.І.

Відповідальний редактор:
доктор історичних наук Потехін О.В.

Редактор, упорядник:
кандидат політичних наук, старший науковий співробітник
Ялі М.Х.

Оригінал-макет підготовлено
в Державній установі «Інститут всесвітньої історії НАН України»
01030, Київ-01, вул. Леонтовича,5

Друк ППВФ

Формат 60x84/16
Ум.друк. 10,31.
Наклад 100 прим.